

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Eesti keele õppetool

Raili Remmelg

et-kõrvallaused tänapäeva eesti kirjakeeles

Magistritöö

Juhendaja professor Mati Erelt

Tartu 2005

SISUKORD

Sissejuhatus	5
1. Lauselised argumendid	
1.1. Sündmus ja selle vormistusviisid	7
1.2. Kõrvallause mõiste ja liigid	9
1.3. Subordinaatorist kõrvallauses	11
1.3.1. Sidesõna <i>et</i> päritolust	11
1.3.2. Ülevaade sidesõna <i>et</i> kasutusest eri kõrvallause tüüpides	13
2. <i>et</i> -komplementlause	
2.1. Komplementlausest. Sidesõna <i>et</i> kui komplementiseerija	15
2.2. <i>et</i> -komplementlause korrelaat	18
2.2.1. Sidesõna ja korrelaadi vahekorras	18
2.2.2. Korrelaadi kasutuse olenevus lausetüübist (süntaktilisest funktsioonist ja semantikast)	19
2.2.3. Korrelaadi kasutuse olenevus grammatilistest teguritest	
2.2.3.1. Sõnajärg: korrelaadi asend <i>et</i> -kõrvallausega põimlausest. Lausejärg.	26
2.2.3.1.1. <i>et</i> -kõrvallausega algavad põimlused	27
2.2.3.1.2. Korrelaadi asendist komplementlausega põimlause pealausest.....	32
2.2.3.2. Korrelaadi kasutuse olenevus korrelaadi käändest, pealause predikaadist ja pealause struktuurist	34
2.2.3.2.1. Käänded ja kaassõnad	34
2.2.3.2.2. Pealause predikaat	37
2.2.3.2.3. Korrelaat kui konstruktsiooni osa	40
2.2.4. Korrelaadi kasutuse olenevus pragmaatilistest teguritest	42
2.2.4.1. Teatestruktuur.....	42
2.2.4.2. Modaalsus	42
2.2.4.2.1. Partiklid	42
2.2.4.2.2. Pealause markeerituse mõju korrelaadi kasutusele?	44
2.2.5. Kokkuvõtte korrelaadi kasutusest <i>et</i> -komplementlausest	45
2.3. Kaudsed küsilauseid	
2.3.1. Sidendid <i>et</i> ja <i>kas</i>	46
2.3.2. Kaudse valikküsilause sidend <i>et</i> + <i>kas</i>	47

2.3.2.1. <i>et kas</i> -valikküsilause põhi	47
2.3.2.2. <i>et kas</i> -valikküsilause süntaktilised tüübid	50
2.3.2.3. <i>et kas</i> -lause semantika	52
2.3.2.4. <i>et kas</i> -lause pragmaatilised tunnused	52
2.3.2.5. Loetlev valikküsilause ja selle seos väitlausega	58
2.3.2.6. <i>et kas</i> -lause ja <i>kas</i> -lause vahekorra kokkuvõtvalt	59
2.3.2.7. <i>et kas</i> -lause perifeerne kasutus	60
2.3.2.8. <i>et kas</i> -lause diskursuse tasandil	62
2.3.3. Kaudne eriküsilause: <i>et</i> + küsiv sõna	63
2.3.3.1. Kaudse eriküsilause põhi	63
2.3.3.2. Kaudse eriküsilause süntaktilised tüübid	64
2.3.3.3. Kaudse eriküsilause pragmaatika	65
2.3.3.4. Kaudse eriküsilause perifeerne kasutus	67
2.4. <i>et</i> -i funktsioonid komplementlauses	68
3. <i>et</i> -adverbiaallause	
3.1. Adverbiaallausest ja sidendist <i>et</i>	70
3.2. Adverbiaallause korrelaat	
3.2.1. Korrelaadi kasutuse olenevus lausetüübist (süntaktilisest funktsioonist ja semantikast)	71
3.2.2. Korrelaadi kasutuse olenevus grammatilistest teguritest	75
3.2.2.1. Korrelaadi asendist adverbiaallausel	75
3.2.2.2. <i>et</i> -adverbiaallausega algavad põimlauseid	76
3.2.3. Korrelaadi kasutuse olenevus pragmaatilistest teguritest. Definiitsus ja modaalsus	77
3.2.4. Kokkuvõtte korrelaadi esinemisest ja kasutusest adverbiaallausel	77
3.3. Korrelaatsidendist <i>et</i> -adverbiaallausel	
3.3.1. Korrelaatsidendi tekkest	78
3.3.2. <i>selleks et</i>	79
3.3.2.1. <i>selleks et</i> -lause semantika ja pragmaatika	80
3.3.2.2. <i>selleks et</i> -lause süntaks	84
3.3.3. <i>sellepärast et</i>	87
3.3.4. <i>nii et</i>	89
3.3.5. <i>selle asemel et</i>	92
3.3.5.1. <i>selle asemel et</i> -lause teatestruktuur ja semantika	94
3.3.6. „vaatamata”-tüüpi möönduslause	96
3.3.6.1. „vaatamata”-tüüpi korrelaatsidendiga möönduslause semantika ja süntaks	96
3.3.6.2. „vaatamata”-tüüpi korrelaatsidendiga möönduslause pragmaatika	97
3.3.7. Kokkuvõtte korrelaatsidendi kasutamisest <i>et</i> -adverbiaallausel	98

3.4. <i>et</i> -i funktsioonid adverbiaallauses	99
4. <i>et</i> muudes lausetüüpides	
4.1. Relatiivlause	102
4.1.1. <i>et</i> -relatiivlause	103
4.1.2. <i>et</i> -relatiivlause seos teiste komplekslause tüüpidega	106
4.2. <i>et</i> väljaspool kõrvallauseid	107
4.2.1. Partikkel <i>et</i> ja <i>nii et</i> kirjakeeles	107
4.2.2. <i>et</i> kivinenud konstruktsiooni osana	112
4.3. Kokkuvõtvalt <i>et</i> -i kasutusest muudes lausetüüpides.....	115
Kokkuvõte	116
Kirjandus	119
Allikmaterjalid	121
<i>et</i> -clauses in modern written Estonian. <i>Summary</i>	122

Sissejuhatus

Käesoleva magistritöö eesmärk on täpsustada *et*-sidendi funktsioone ja kasutustingimusi eesti keele kõigis kolmes kõrvallause tüübis: komplement-, adverbiaal- ja relatiivlauses. Töö konkreetsem eesmärk on kontrollida EKG komplekslause käsitlemist ning teha täiendusi või parandusi seal kus vaja.

Töö esimene peatükk kirjeldab lauseliste moodustajate omadusi ning lauselisuse astmeid. Käsitletakse osalause degradeerumist ja grammatikalisatsiooni. Peatükk annab ka ülevaate alistavatest sidenditest kui spetsiaalsetest lauseliste moodustajate semantiliste rollide (ja süntaktiliste funktsioonide) vormistamise vahenditest. Samuti selgitatakse korrelaadi mõistet ja päritolu.

Teises peatükis vaadeldakse *et*-komplementlauset ning püütakse välja selgitada, kas *et* on komplementiseerija ainult kõige üldisemas mõttes või on tal ka teisi funktsioone. Peatükis kirjeldatakse ka korrelaadi kasutust ning püütakse leida põhjusi, miks ja millal seda *et*-kõrvallause puhul kasutatakse.

Eraldi käsitletakse kaudseid küsilauseid, milles kasutatakse ka sidesõna *et*, ning püütakse leida sarnasusi ja erinevusi *et*-lause ja kaudse küsilause vahel.

Kolmas peatükk keskendub adverbiaalausele, nende korrelaatidele ning korrelaatsidenditele. Eesmärgiks on välja selgitada põhjused, miks adverbiaaluses on *et* kasutusel ning mis ühendab seda kasutust komplementlause omaga, kui ühendab.

Neljas peatükk käsitleb kirjakeelse *et*-i marginaalsemaid kasutusjuhtumeid: *et*-relatiivlauset ja *et*-partiklit, samuti lühidalt *et*-i esinemist kivinenud konstruktsioonides.

Keeleainestiku allikaks on peamiselt Tartu Ülikooli kirjakeelekorpus – TÜKK (kasutamise hetkel 5 miljonit sõnet ajakirjandusteksti ja 4,2 miljonit sõnet ilukirjandusteksti). Tekstid on aastatest 1995-2001. Vajaduse korral on kasutatud suuremat tänapäeva ajakirjanduskeele korpust (töö käigus oli kasutusel 40,5 miljoni suurune ajakirjanduskorpus). Ning kohati on kasutatud ka TÜ teaduskirjanduse korpust (kasutamise hetkel 514 000 sõnet). Töö neljandas peatükis on kasutatud eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi ning A. Õimu „Fraseoloogiasõnaraamatut” (1993).

1. Lauselised argumendid

1.1. Sündmus ja selle vormistusviisid

Prototüüpne sündmust väljendav struktuur on **iseseisev lause**, s.o lause, mis ei kuulu moodustajana ühegi teise lause koosseisu. Nt

(1) Ta tuleks kindlasti.

(2) Poiss mängib korvpalli.

Iseseisval lausel on (vähemalt) järgmised omadused (EKG II, Noonan 1985, Itkonen 2001):

- 1) finiiitverb predikaadina või selle osana, nt lauses 1 *tuleks*, lauses 2 *mängib*;
- 2) sõltumatu subjekti ning muude argumentide olemasolu või nende lisamise võimalus, nt lauses 1 *ta*, lauses 2 *poiss* ja *korvpalli*;
- 3) subordinaatori puudumine;
- 4) aja-, aspekti- ja modaalstruktuuri olemasolu, nt tingivas kõneviisis predikaat lauses 1;
- 5) infostruktuuriline liigendatus (teema-reema – liigendus), nt lauses 1 on *ta* teema ja *tuleks kindlasti* reema.

Sündmust võib väljendada ka lause moodustaja – osalause või mittelauseline moodustaja (sekundaartarind). Koos on mittelauselisi sündmust väljendavaid üksusi nimetatud **klaasideks** (Erelt 2004: 401). Lause, mille koosseisus on üks või rohkem klausi, on **komplekslause**. Komplekslause, mille vahetuks moodustajaks on osalause (lauseline klaus), on **liitlause**. Nt

(3) Ta *tuli* ja *naeris*.

Komplekslause, mille vahetuks moodustajaks on sekundaartarind, on **sekundaartarindiga lause**. Nt

(4) Ma nägin teda *tulemas*.

Lauselised moodustajad jagunevad tüüpideks selle põhjal, mil määral neil on iseseisva lause omadusi. Suurimal määral on selliseid omadusi **rindlausel**, s.o

osalausel, mis on lause ülejäänud osaga (teise osalausega) rinnastusseoses ning mis koos viimasega moodustab rindlause. Nt

(5) *Päike paistab ja linnud laulavad.*

Rindlauseid ongi vahel peetud pigem kahe lause ühendiks kui liitlause alltüübiks. Rinnastust väljendav sidend ei kuulu osalause koosseisu, pigem on ta osalause vahel paiknev siduv element. See kehtib küll rohkem sümmeetriliste rinnastusseoste puhul. Asümmeetriline rinnastus osutab ühe rindosalause väiksemale iseseisvusele (EKG II: 277). Nt

(5) *Hea, et teil õnnestus buss hankida, vastasel juhul oleksime jäänud hiljaks.*

Kaheliikmelisuse ning liikmete olenevuse poolest on asümmeetriline rinnastus sarnane alistusega, erinedes viimasest aga seose põhiliikme puudumise, olenevuse vastastikususe poolest (EKG II: 277).

Iseseisvuse kahanemise suunas liikudes järgneb rindosalausele alistatud osalause ehk **kõrvallause**. Nt

(6) *Ma ütlesin ju, et ta tuleb.*

Kõrvallausel on järgmised tüüpilised omadused (EKG II, Noonan 1985, Itkonen 2001):

- 1) finiiitverb predikaadina või selle osana, nt lauses *7 tuleb*;
- 2) sõltumatu subjekti ning muude argumentide olemasolu või nende lisamise võimalus, nt lauses *7 ta*;
- 3) subordinaatori olemasolu, nt lauses *7 et*;
- 4) aja-, aspekti- ja modaalstruktuuri olemasolu;
- 5) infostruktuuriline liigendus (teema-reema – liigendus), nt lauses 1 on *ma ütlesin* teema ja *ta tuleb* reema.

Kõrvallausest veelgi vähem on iseseisva lause omadusi sekundaartarindeil. Sekundaartarinditel puudub subordinaator (subordinaatori olemasolu näitab küll mitteiseseisvust, kuid samas ka klausi lauselisust) – alistusseost markeeritakse noomenile omasel viisil, s.o käände abil, või jäetakse üldse märkimata (absoluuttarindeis, nt *Ta tuli, müts kuklas, ja laulis üht tuntud viit*).

Erinevalt osalausest puudub sekundaartarindis subjekt (vt lause 4). Infiniittarindiga väljendatud tegevuse sooritajat (tegevussubjekti) väljendab põhilause mingi argument, harilikult subjekt. Lause argumentstruktuuri muutmisel kõrvallausest sekundaartarindiks võib tegemist olla kas samasuskustutusega või tõstega.

Tõste puhul liigub sisestatud lause grammatiline subjekt (eesti keeles teatud juhul ka objekt) pealausele ning kõrvallause predikaat muutub infiniitseks (Van Valin 2001: 49). Eesti keeles esineb kahesugust tõstekonstruksiooni: sisestatud lause subjekt tõstetakse kas pealause subjektiks (näide 8a) või pealause objektiks (näide 8b).

(8) a. Näib, et *kõik* on õige > *Kõik* näib õige olevat.

b. Arvasin, et *ta* on kodus > Arvasin *ta/teda* kodus olevat.

c. Arvasin, et *teda* peetakse targaks > Arvasin *teda* targaks peetavat.

Kõrvallause objekti saab pealause objektiks tõsta vaid siis, kui kõrvallause on umbisikulises tegumoes (st et alistatud lauses puudub subjekt ja objekt võib seeläbi saada mõned subjekti omadused (vt näide 8c)) (Koks 2004: 35).

Samasuskustutuse ehk **ekvikustutuse** puhul puudub tavaliselt lihtlauses esinev element (Van Valin 2001: 53). Eesti keeles esineb kolme liiki ekvikustutust olenevalt sellest, kas kustutatud lauseliikmeks on subjekt (lause 9a), objekt (lause 9b) või adverbiaal (lause 9c). Nt

(9) a. Poiss üritab *pereeluga harjuda*.

b. Pastor veenis teda *naasma*.

c. Ta käskis mul *autosse istuda*.

Piiratud juhtudel võib infiniittarindi tegevussubjekt ka tarindis endas väljendatud olla, kuid on sel juhul vormistatud atribuudi taoliselt genitiivis, nt *minu nähes* (EKG II: 263), nt *Minu nähes ta ei söö*. Teised argumendid vormistuvad nagu lauses. Ajasuhteid on teatud konstruktsioonides võimalik väljendada, kuid mitte kõnehetke suhtes (absoluutne aeg), vaid pealause sündmuse toimumisaja suhtes (relatiivne aeg), nt *Laps küsis süüa*. Infostruktuuriline liigendus puudub. Sekundaartarindeist on suurimal määral oma lauselisuse kaotanud nominalisatsioonid. Nt

(10) Mind häiris *tema pikaldane tulek*.

Käesoleva töö kirjeldusobjektiks on kõrvallused, s.o alistuvad osalused.

1.2. Kõrvallause mõiste ja liigid

Alistatud osalause ehk **kõrvallause** on pealause koosseisus samasugune lauseliige nagu noomeni- või adverbifraas, s.o subjekt, objekt, predikatiiv, adverbiaal või

atribuut. Kuna käesolevas töös vaadatakse ainult finiiitseid klause ehk alistuvaid osalauseid, siis kasutatakse ka ainult osalause või kõrvallause terminit.

Kuna eesti keeles on sõnajärg suhteliselt vaba (üldiselt peetakse eesti keelt SVO-keeleks (pealause sõnajärg), kõrvallauses esineb predikaat nii lause algul, keskel kui lõpus, vt nt Lindström 2004: 419-421), siis järgnevas ei lähtu me kõrvallause süntaktilist funktsiooni määrates sõnajärjest, vaid juhindume eelkõige käänetest ja ühildumisest.

Süntaktilise funktsiooni järgi jagunevad alistuvad osalused ehk kõrvallused järgnevalt.

1. **Komplementlause** on alistuv osalause, mis on põhilause finiiitverbi argument (subjekt või objekt), nt

(11) Ma tean, *et ta tuleb*.

2. **Relatiivlause** on põhilause nimisõnafraasi modifitseerija, nt

(12) *Laps, kes nuttis, hakkas järsku naerma.*

3. **Adverbiaallause** on alistuv osalause, mis modifitseerib põhilause, st ta laiendab kogu põhilause, nt

(13) Ta tuli siis, *kui ma magasin.*

Kui relatiivlausel on põhilausega ühine argument, siis adverbiaallausel põhilausega ühist argumenti ei ole.

Selline on kõrvallause klassikaline liigitus, milles on piirid kõrvallause tüüpide vahel selged, kuigi tänapäeval leitakse, et tegelikult on tegemist kontiinumiga (nt Croft 2001). Ka eesti keele puhul pole alati selge, kas tegemist on näiteks adverbiaal- või komplementlausega, relatiivlause või komplementlausega.

Tänapäeva grammatikas lähtutakse lause käsitluses eeldusest, et kõrvallause väljendab kas sündmust, selle tausta või on sündmuse/tausta täpsustaja (Croft 2001: 331). Näiteks adverbiaallused väljendavad tausta (lause 13), komplementlused täpsustavad sündmust (lause 11), relatiivlused aga täpsustavad sündmuse tausta (lause 12).

1.3. Subordinaatorist kõrvallauses

Subordinaatoriks on tavaliselt eesti keeles sidesõna, harvemini pronoomen või proadverb. Nt

(14) a. *Ma tean, et ta tuleb*

b. *Ma tean, kes see on*

c. *Ma tean, kuhu ta läks.*

Subordinaator (komplementlause puhul komplementiseerija) on pea- ja kõrvallauset siduv sõna või sõnaühend. On keeli, kus kogu oluline semantiline info kõrvallause funktsiooni kohta paigutub just sidendisse.

Üks ja sama predikaat võib enda juurde võtta eri subordinaatoreid, nt

(15) a. *Ma tean, et ta tuleb*

b. *Ma ei tea, kas ta tuleb*

c. *Ma ei tea, mida teha*

d. *Ma tean, kus ta on jne.*

Erinevused ilmnevad kahe kõrvallause vahel tihtipeale just subordinaatori kaudu:

(16) a. *Ma kahtlen, et ta tuli*

b. *Ma kahtlen, kas ta tuli.*

Tüpoloogilised uurimused näitavad, et VO-keeltes paikneb subordinaator kõrvallause alguses (vt Dryer 1992, 2005), seega on subordinaatori asendi järgi eesti keel tüüpiline VO-keel. Lisaks sõnajärjele on tüpoloogiliselt subordinaatori asendi puhul oluline see, kas keeles esinevad pre- või postpositsioonid. Prepositsioonidega keeltes on tavaline subordinaatori asend kõrvallause algul (Dryer 1992: 55). Kuna eesti keeles esineb nii pre- kui postpositsioone, siis on tegemist nn topeltmarkeeringuga (*doubling*), nt *ilma rahata* (Dryer 1992: 58). Kui keeles esinevad postpositsioonid, siis võivad selles esineda ka kõrvallause lõpus asuvad subordinaatorid (Dryer 1992: 55). Eesti keeles ei saa subordinaator asuda kõrvallause lõpus.

Eesti keel kasutab lisaks sidesõnale kõrvallause funktsiooni näitamiseks mingit asendavat sõna (pronoomenit või proadverbi), nt *Tulime siia selleks, et saaksime koos aega viita*. Eesti keele grammatikas on sellist kõrvallause funktsiooni näitavat pronoomenit või proadverbi, millega kõrvallause tervikuna või kõrvallause sidend on viiteseoses, nimetatud **korrelaadiks** (EKG II: 281).

Korrelaadi asend lauses on väga paindlik, see võib asuda nii pealause alguses, keskel kui ka lõpus ning isegi kõrvallause koosseisus. Seega on korrelaadi funktsioon eesti keele kõrvallauses sama oluline või ehk kohati isegi olulisemgi kui subordinaatoril. (Peatükis 2.2, 3.2 ja 3.3 selgitatakse välja põhjused, millal ja miks kasutatakse korrelaati nii pea- kui kõrvallause koosseisus.)

1.3.1. Sidesõna *et* päritolust

Lauri Hakulise (2000: 74) järgi on sidesõna *et* (ka soome *että*) kujunenud korrelaadist, nimelt *e*-tüvelisest demonstratiivpronoomenist reanalüüsi teel, nt

(17) *Ta ütles ET 'seda'. Mees on haige > Ta ütles, et mees on haige.*

Ka Harris ja Campbell on leidnud, et sidendid on välja kujunenud kas demonstratiivpronoomenitest (nt saksa keeles *dass*, inglise keeles *that*), teistest lausetüüpidest (nt relatiivlausest), käändetunnustest/adpositsioonidest või küsilausest (Harris, Campbell 1995: 287-293).

Komponent *t* on pronominaalne modaalne tunnus, mis on tekkinud hiljem läänemeresoome perioodil esimestel sajanditel m.a algul (Häkkinen 2004: 136, Raun 1982). Seega oli *et(tä)* esialgne tähendus 'sedasi, nii' (Hakulinen 2004: 74, Häkkinen 2004: 136).

Seppänen ja Laury (2004) pakuvad välja kolm sõna *et* arengukäiku: esiteks alistavast sidesõnast partikliks, teiseks partiklist alistavaks sidesõnaks ja kolmandaks võimalus, mil nii partikkel kui alistav sidesõna on välja kujunenud kõneverbide järel asunud otsekõne tunnusest. *et*-i võimalikud arenguskeemid on Seppäneni ja Laury (2004) järgi seega järgmised:

1. *et(tä)* kõneverbide järel → alistav sidesõna (e subjunksioon) → evidentsiaalne partikkel
2. *et(tä)* → parafraasid ja otsekõne → evidentsiaalne partikkel → alistav sidesõna
3. *et(tä)* kõneverbide järel, parafraasid ja otsekõne → evidentsiaalne indeksikaalne üksus → rinnastav sidesõna (e konjunksioon), partikkel

Ajalooliselt on siin tegemist grammatikaliseerumisega: deiktiline demonstratiivpronoomen on muutunud erinevateks grammatilisteks üksuseks, mida saab tekstis kasutada erinevates positsioonides (nt komplementiseerijana,

konjunktsioonina, koopulana, definiitsuse markerina, fookusena, 3. isiku pronoomenina, relatiivpronoomeni või relatiivlause markerina, samuti subordinaatorina ehk alistava sidesõnana) (Heine, Kuteva 2002: 106–116).

Küsimusele, kumb oli enim, kas partikkel või subjunksioon, võib vastata kaheti. Seppänen ja Laury toetavad rohkem alternatiivi, et partikkel *et* pidi olema olema enne subjunksiooni *et*, kuna kõne oli enne kirja ning alistavat sidesõna kasutatakse peamiselt kirjakeeles. Ka Keevallik toetab seda alternatiivi, oletades, et evidentsiaalsest partiklist *et* arenes 16. sajandi kirjakeeles alistav sidesõna *et* (Keevallik 2005).

Tänapäeva kirjakeeles on tegemist kontiinumiga, mille ühes telje otsas on partikkel ja teises otsas alistav sidesõna. Käesolev magistritöö keskendub peamiselt alistavale sidesõnale, kuid ka partikkel ja muud piirjuhud on ära märgitud ja üle vaadatud.

Töö autor pooldab seisukohta, et sidesõna *et* on olnud varem tugisõna funktsioonis (pealause verbi järel). See küsimus aga, kas partikkel oli enne kui konjunktsioon, jäetakse siinkohal lahtiseks.

1.3.2. Ülevaade sidesõna *et* kasutusest eri kõrvallause tüüpides

Sidesõna *et* on põhilisi alistavaid sidesõnu eesti keeles, mida kasutatakse alistava sidendina või selle osana paljudes kõrvallause tüüpides:

1. **Komplementlause:** a) subjektlause, b) objektlause, c) rektsiooniadverbiaallause, d) predikatiivlause, e) atribuutlause, f) seisundiadverbiaal- ehk predikatiivadverbiaallause. Nt

(18) a. SEGAILU/0001 See, *et naine rääkis kõrge kevadise taeva all vanglast, olevat kõige kindlam tasakaalutuse märk.*

b. SEGAILU/0001 Arvestades seda, *et Saarmasel oli kalduvus alkoholi pruukida, varustati agent Ustav ja autojuht preparaadiga Neptun 22.*

c. SEGAILU/0001 Siis oli mustlane palunud taskurätti – tal olevat neid alati mitu kaasas – , mässinud muna sellesse, ning enne küsinud: kui palju raha sa paned selle peale, *et ma sinust kurja vaimu välja ajan.*

d. SEGAILU/0001 Aga kui aeg on selline, *et minevik ei huvita kedagi, oli uurija vastanud.*

e. SEGAILU/0001 Talle tulnud keset ööd peale niisugune hirm, *et isegi kõik mõeldavad unenäod olevat jätnud ta maha.*

f. Seisukoht kujunes selliseks, *et tuleb teha ekspertiis.*

2. **Adverbiaallauses:** a) otstarbelauses, b) põhjuslauses, c) tagajärjelauses, d) kvantumilauses, e) viisilauses, f) mööndlauses, g) vastandavas kõrvutuslauses, h) tingimus- ja ajalauses võimalik vaid *et kui*-sidendi koosseisus. Nt

(19) a. SEGAILU/0001 Võib-olla on lennumasinad loodud selleks, *et näeksime looduse vägevust.*

b. SEGAILU/0001 Ta tegevat piltegi ainult sellepärast, *et olnust jääks alles vaidlustamatu jälg.*

c. SEGAILU/0001 Märtsis ei riputata isegi liiva, vähemasti vette mitte, *nii et on üsna su enese asi*, kuidas kukkumata edasi pääsed.

d. SEGAILU/0001 Roti selg oli süsimust, kehast kaks korda pikem saba ka must, ja ma istusin laua taga sissetungijale nii lähedal, *et oleksin võinud teda käega katsuda.*

e. SEGAILU/0001 Tema on nõnda loodud, *et ei valeta.*

f. Ta tuli siiski, vaatamata sellele, *et lubas koju jääda.*

g. *Selle asemel et (= selmet) mind segada*, võiksid sa tegeleda oma asjadega.

h. Mis sa ütled selle peale, *et kui ma ei lähegi*, mis siis juhtub?

3. **Relatiivlauses** (väga harva), nt

(20) Ta on niisugune mees, *et unustab kõik ära.*

Relatiivlauses on *et* asendatav relatiivpronoomeniga (*kes, mis*).

Sidesõna *et* nii lai kasutus näitab, et tegemist on **üldalistava sidendiga**. See omakorda võiks osutada sellele, et *et*-kõrvallause funktsiooni näitamiseks on vaja kasutada korrelaati. Kuid nagu hiljem näeme, ei ole korrelaadi kasutus alati tingitud kõrvallause semantilise funktsiooni täpsustamise vajadusest, vaid muudestki asjaoludest, millele senistes käsitlustes pole suurt tähelepanu pööratud.

2. *et*-komplementlause

2.1. Komplementlausest. Sidesõna *et* kui komplementiseerija

Komplekslause, mille VP või NP koosseisus on alistatud osalauseid, on põimlauseid (Erelt 2004: 401). Alistuvad osalauseid ehk kõrvallauseid jagunevad kolmeks põhitüübiks: komplement-, adverbiaal- ja relatiivlauseks. Komplementlause on alistuv osalause ehk finiiitne klaus, mis on põhilause finiiitverbi argument (subjekt, objekt, predikatiiv, adverbiaal või atribuut), nt *Ma tean, et ta tuleb*. Komplementlause on seotud laiend, s.o verbi või muu predikaadi valentsi kuuluv laiend, mis täiendab sisuliselt vastavat sõna või sõnade ühendit (EKG II: 282, Erelt 2005: 401).

Komplementiseerija on pea- ja kõrvallauseid siduv sõna või sõnaühend. Kõige tüüpilisem ja enam kasutatavam komplementiseerija on *et*, mis asub tavaliselt **kõrvallause alguses** (nt *Ta oli rahul, et suutis teisi veenda*).

Pealause tuumliikmeks on predikaat, mis tavaliselt määrab ära ka kõrvallause süntaktilise funktsiooni (kas tegemist on subjekt-, objekt-, rektsiooniadverbiaal-, atribuut- või predikatiivlausega).

et-komplementlause predikaadiks võivad olla järgmised sõnad või sõnaühendid (EKG II: 283-287).

1. Informatsiooni olemasolu, saamist, hankimist või unustamist väljendavad psühhosõnad, nt *teadma, nägema, mäletama, teadlik olema, meenuma, selguma*.
2. Arvamist, uskumist jms väljendavad psühhosõnad, nt *arvama, leidma, mõtlema* (*arvama* tähenduses), *kahtlema, näima, paistma, tunduma*.
3. Soovi või kavatsust väljendavad psühhosõnad, nt *soovima, unistama, soov, tahe*.
4. Emotsionaalset seisundit väljendavad psühhosõnad, nt *kartma, armastama, kahetsema, rõõmustama, rõõmus / rahul olema, huvi / vastikust tundma jne*.
5. Hinnangut märkivad sõnad, nt *õigeks pidama, hea / halb / loomulik jne* (+ *olema / jääma / osutama / paistma / näima / tunduma*).
6. Informatsiooni edastamist või mitteedastamist väljendavad verbid, nt *üttelema, rääkima, tähendama, sosistama, veenma jne*.
7. Soovi, käsu, palve, manitsuse vms edastamist väljendavad suhtlussõnad, nt *käskima, nuruma, nõudma jne*.

8. Predikaadid tähendusega 'tegema nii, et soovitatav sündmus toimuks', nt *valvama, vaatama, hoolitsema, vastutama* jne – neid predikaate on käesolevas töös nimetatud kontrolliverbideks.

9. „Eksistentsiaalset” tüüpi sõnad, nt *juhtuma, esinema, ette tulema*, harva ka *olema*.

10. Olenevust väljendavad sõnad subjektlause puhul: *olenema, sõltuma*.

Mõnikord võib predikaat ka puududa, sel juhul on tegemist komplementlause lünk- või vaegpealausega, nt *Selge, et nii see edasi kesta ei saa* (EKG II: 292). Eraldi on EKG-s käsitletud ka sidendita kõrvallauseid, mis käesolevast uurimistööst välja jäävad, nt *Sa tuled ka, ma loodan* (EKG II: 292).

Lisaks sidesõnale *et* kasutatakse komplementlauses komplementiseerijana veel:

1) ekvatiivisidesõnu *nagu ~ justnagu, kui ~ justkui ~ otsekui*, nt *Mulle näis, nagu ta poleks ära olnudki*;

2) komparatiivisidesõna *kui*, nt *Tõepoolest ei juhtunud midagi muud, kui et Marta oli tulnud tuppa* – kuna sident sisaldab ka *et-i*, siis vaadatakse neid lauseid järgnevas analüüsis peatükis 2.2.2;

3) tingimus- või ajasidesõna *kui*, nt *On hea, kui teda aidatakse*;

4) kestusele viitavat sidesõna *kuni*, nt *Annab oodata, kuni sa ükskord taipad*;

5) küsisõna *kas*, nt *Keegi ei saanud aru, kas ta valetas või rääkis tõtt* – kuna *kas* esineb ka koos *et-iga* nn kaudses valikküsilause, siis neid lauseid analüüsitakse peatükis 2.3.2;

6) küsiv-siduvaid asesõnu ja asemäärsõnu ning neid sisaldavaid väljendeid: *kes, mis, kus, miks, millal, milline, mis ajal, kui pikk / lühike jne, mis viisil / ajal / põhjusel / otstarbel / kombel, mil(lisel) viisil / kombel, kui palju / kaua(ks)* jms, nt *Kust mina tean, mida sa teed!* (EKG II: 287-292); eriküsilauseid käsitletakse kaudse eriküsilause peatükis 2.3.3.

Kuna *et* esineb nii subjekt-, objekt-, reksiooniadverbiaal-, atribuut-, predikatiiv- kui ka seisundiadverbiaallauses (vt lauseid 18a-f), siis võiks justkui väita, et sidesõna *et* on komplementiseerija kõige üldisemas mõttes, st *et* tema ülesandeks on ainult peaja kõrvallause sidumine. Tegelikult on siiski ka *et-i* esinemine piiratud.

Sidesõna *et* ei saa kasutada komplementlauses järgmistel tingimustel.

1. Kui kõneleja kahtleb kõrvallausega väljendatu tõesuses, nt

- (21) a. Ära teeskle, *nagu sa teaks*.
- b. *Ära teeskle, *et sa teaks*.
- c. Ära teeskle, *et sa tead*.

Üheks kriteeriumiks on siin ka konditsionaali esinemine kõrvallauses (vrd lauseid 21b ja 21c). Kui kõrvallause on konditsionaalis, ei pruugi *et*-kõrvallause semantiliselt võimalik olla.

Küll aga on võimalik kasutada *et*-kõrvallauset siis, kui kõneleja teab, et info on / ei ole tõene, nt

- (21) d. Ta läks ära, *et sa teaks*.

2. Kui kõneleja ei tea, kas kõrvallausega väljendatud sündmus leiab aset, või et kõneleja varjab oma teadmisi, nt

- (22) a. Mari küsis, *kas Juhan jääb hiljaks*.
- b. *Mari küsis, *et Juhan jääb hiljaks*.

P.S. Erandiks on *et+kas*-lauseid, samuti *et* + küsisõnaga algavad eriküsilauseid (vt ptk 2.3.2, 2.3.3), nt

- (22) c. Mari küsis, *et kas Juhan jääb hiljaks*.

3. Kui kõrvallause markeerib aega või viisi, nt kui kõrvallause sündmus toimub pealause sündmusega üheaegselt:

- (23) a. Poiss vaatas pealt, *kui / kuidas tüdruk ujus*.
- b. *Poiss vaatas pealt, *et tüdruk ujus*.
- c. Poiss vaatas, *et / kuidas tüdruk ujus*.

Samas esineb ka lauseid, kus on võimalik nii *kui* kui *et*, nt

- (24) a. Mitte ei või näha, *kui teisel läheb hästi!*
- b. Mitte ei või näha, *et teisel läheb hästi!*

Lauseid 24b ei ole oluline see, kas kõrvallause sündmus toimub selle ütlemise hetkel või mitte, tegemist on pigem sündmuse kestvusega.

Kui komplementlause täiendab toimuvat pealause sündmust, olles ise toimumata, nt

- (25) a. Kestis kaua, *kuni Peeter tuli*.
- b. *Kestis kaua, *et Peeter tuli*.

4. Kui komplementlause puudub komplementiseerija:

a) otse- või siirdkõnes, nt

- (26) a. Mari ütles: "Ta (=Juhan) jääb hiljaks."
- b. Marigi teab, ta (=Juhan) jääb hiljaks.

b) verbialgulises alternatiivküsilause, nt

- (27) Mari ei teadnud, *jääb ta hiljaks või ei*.

5. Kui *et*-kõrvallause seob nii komplementi kui adverbiaali, siis kasutatakse adverbiaallauses võimaluse korral teisi sidesõnu, nt

- (28) a. Ta nuttis, *kuni Peeter läks* – adverbiaallause

b. Ta nuttis, *et Peeter läks* – adverbialause / komplementause

Lausete 28a-b põhjal võib järeldada, et alati ei saa määrata lause süntaktilist funktsiooni sidendi abil, sest komplementause on tervikuna viiteseoses pealause oleva või juurdemõeldava sõnaga. Eesti keele grammatikas on sellist kõrvallause funktsiooni näitavat pronoomenit või proadverbi, millega kõrvallause tervikuna või kõrvallause sidend on viiteseoses, nimetatud **korrelaadiks** (EKG II: 281). Nt vrd lauseid:

(29) a. Ta imestas selle üle, *et Peeter läks* – komplementause

b. Ta imestas sellepärast, *et Peeter läks* – adverbialause

Kuna korrelaat tihtipeale puudub lauses, siis on süntaktilise funktsiooni määramine problemaatiline, nt *Talle tundus, et Peeter teadis kõike*. Peatükis 2.2 vaatame, millal ja mis põhjusel kasutatakse eesti komplementausega põimlauses korrelaati.

2.2. *et*-komplementause korrelaat

2.2.1. Sidesõna ja korrelaadi vahekorra

Kõrvallause on pealause koosseisus samasugune lauseliige nagu noomeni- või adverbifraas, s.o subjekt, objekt, predikatiiv, adverbiaal või atribuut. Kõrvallauselise lauseliikme semantilise (ja osalt ka pragmaatilise) funktsiooni väljendamiseks kasutatakse aga teistsuguseid vahendeid kui noomeni- ja adverbifraasi puhul. Kõrvallauselise lauseliikme funktsiooni näitab sageli kõrvallause algusesse paigutatav sidesõna või mõni muu siduvat funktsiooni täitev sõna või väljend, s.o kõrvallause **sidend**, nt *Ma tean, et ta tuleb, Ma ei tea, miks ta ei tule, Ma ei tea, kelle pärast ta tulemata jättis*.

On keeli, kus kogu oluline semantiline info paigutub just sidendisse. Suures osas on selline näiteks inglise keel, nt *I know that he comes*.

Teine võimalus kõrvallause funktsiooni näitamiseks on kasutada selleks otstarbeks mingit asendavat sõna (pronoomenit või proadverbi), nt *Tulime siia selleks, et saaksime koos aega viita* – korrelaati.

Uues soome keele teaduslikus grammatikas (ISK) on korrelaati nimetatud **tugipronoomeniks** (*tukipronomini*). See on üsna õnnestunud termin, sest selline

asendussõna tõepoolest toetab kõrvallause selles, milleks kõrvallause ise võimeline pole.

Eesti keel on korreelaadiga keeli. Kuid korrelaat ei pruugi tingimata olla pealause moodustaja. Sageli on see läinud üle kõrvallausesse, moodustades kõrvallause sidendiga ühtse terviku, nn **korrelaatsidendi**, vrd *Algul hoidutakse temale mõtlemast sellepärast, et see liiga valus on, hiljem ei tule ta lihtsalt enam meelde. – Minul läks süda palju kergemaks, sellepärast et polnud enam vaja karta* (EKG II: 281; Erelt 2004: 404). Johannes Aavik on seda protsessi ka sõnaloomevõttena kasutanud tehissidendi *selmet* (=selle asemel et) loomisel (Erelt 2004: 404). Sel viisil väidetakse olevat kujunenud ka sidesõna *et*. Lauri Hakulineni (2000: 74) järgi on sidesõna *et* (sm *että*) algul olnud näitav asesõna pealause koosseisus ning hiljem ümber mõtestatud kõrvallause sidendiks.

Vaatleme järgnevalt, millised komplementlauseid võimaldavad korrelaati ning kuidas korrelaadi kasutussagedus oleneb lausetüübist, samuti seda, millised on muud asjaolud, mis tingivad korrelaadi olemasolu või puudumise.

Näitelauseid on võetud TÜ kirjakeele korpusest. Korrelaadi analüüsi aluseks on 2000 ilukirjanduslikku ning 2000 ajakirjanduslikku komplementlauseid. Selline meetod annab ülevaate ka *et*-komplementlause süntaktiliste tüüpide esinemissagedusest tekstis. Lausete liigendamise eeskujuks on võetud EKG II.

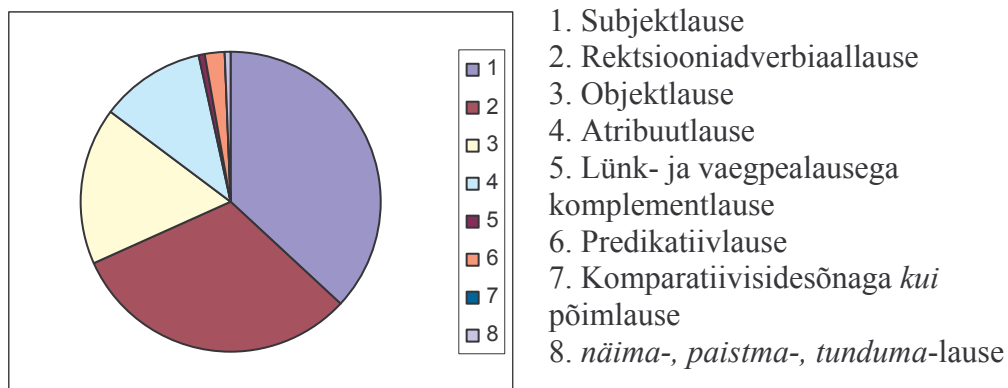
2.2.2. Korrelaadi kasutuse olenevus lausetüübist (süntaktilisest funktsioonist ja semantikast)

Komplementlause puhul sõltub tavaliselt korrelaadi süntaktiline funktsioon pealause predikaadist (erandiks lünk- ja vaegpealausega lause), kuna korrelaat ja temaga tervikuna viiteseoses olev komplementlause on pealause predikaadi seotud laiend. Komplementlause korrelaadiks on demonstratiivpronoomenid *see, selline, niisugune* jne. Korrelaadi süntaktilise funktsiooni põhjal eristatakse subjekt-, objekt- ja reksiooniadverbiaallauseid ning predikatiiv-, seisundiadverbiaal- ja atribuutlauseid (EKG II: 282).

Lisaks on vaadatud eraldi lünk- ja vaegpealausega komplementlausega põimlauseid, komparatiivisidesõnaga *kui* komplementlausega põimlauseid ning

predikaate *näima, paistma, tunduma* sisaldavaid komplementlausega põimlauseid, et selgitada välja, kas ka neis lausetüüpides on korrelaadi kasutuse osas erinevusi. Näiteks *näima-*, *paistma-* ja *tunduma-*lausetes kasutatakse korrelaati *nii* ja *see*, korrelaadi olemasolul on lausetüüp selge, korrelaadi puudumisel aga mitte. Nagu hilisemast analüüsist selgub, on neis eraldi analüüsitud lausetes korrelaadi kasutus erinev võrreldes nende lausetega, kuhu nad süntaktiliselt funktsioonilt kuuluvad. Näiteks: kuigi lünk- ja vaegpealausega põimlused ning verbe *näima, paistma* ja *tunduma* sisaldavad põimlause kõrvallused on subjektlaused, ei kasutata nende puhul korrelaati samas mahus kui teiste subjektlausega põimlause puhul. Komparatiivisidesõnaga *kui* komplementlused on samuti eraldi analüüsitud, et selgitada välja, kas ka nende puhul on erinevusi võrreldes nn prototüüpsete komplementlausestega.

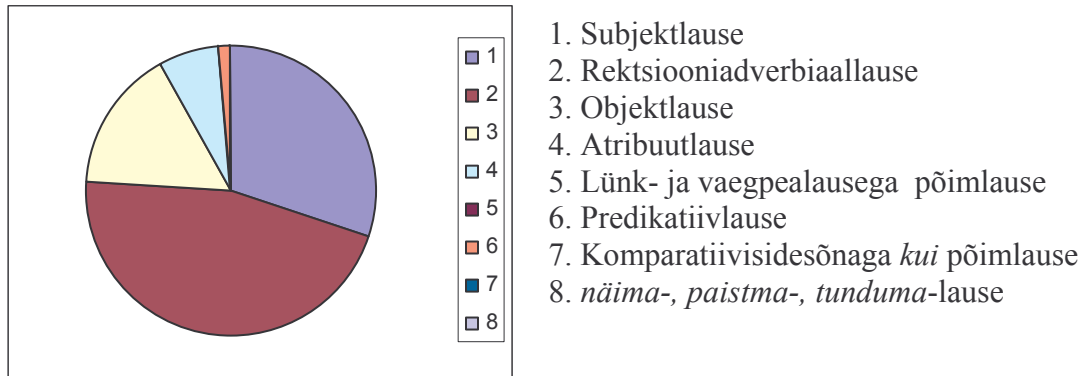
2000 ilukirjandusliku komplementlausega põimlause seas oli 174 korrelaadiga osalauset osalauset (s.o 9% komplementlausestest). Süntaktilise funktsiooni ning esinemis-sageduse järgi jagunesid laused järgnevalt: objektlaused (62%); reksiooniadverbiaallused (13%); subjektlaused (11%); atribuutlaused (6%); lünk- ja vaegpealausega komplementlaused (5%); verbidega *näima, paistma, tunduma* komplementlaused (2%); predikatiivlaused (0,8%) ja komparatiivisidesõnaga *kui* komplementlaused (0,2%). Vaata joonist 1.

Joonis 1. Ilukirjandusliku *et*-komplementlause süntaktiliste tüüpide esinemus

2000 ajakirjandusliku komplementlausega põimlause seas oli 198 korrelaadiga osalauset (s.o 10% komplementlausestest). Süntaktilise funktsiooni ning esinemissageduse järgi jagunesid laused järgnevalt: objektlaused (65%); subjektlaused (12%); reksiooniadverbiaallused (11%); atribuutlaused (9%);

verbidega *näima, paistma, tunduma* põimlauseid (2%); lünk- ja vaegpealausega põimlauseid (0,6%); predikatiivlauseid (0,3%) ja komparatiivi sidesõnaga *kui* komplementlauseid (0,1%). Vaata joonist 2.

Joonis 2. Ajakirjandusliku *et*-komplementlause süntaktiliste tüüpide esinemus

Komplementlause jaotus korreelaadi kasutussageduse järgi oli aga järgmine.

1. **Subjektlause** korreelaadiks on *see*. Korreelaadiga ilukirjanduslikest komplementlausestest olid 37% subjektlauseid (215 lauset), millest 30% oli korreelaadiga (s.o 64 lauset), nt

(30) SEGAILU/002 Selge on ainult see, *et maha lõigata ta need juuksed tahab*, maksku mis maksab.

Korreelaadiga ajakirjanduslikest komplementlausestest olid 30% subjektlauseid (238 lauset), millest 25% oli korreelaadiga (s.o 60 lauset), nt

(31) AJAE1990\ep0060 Ainus aga on see, *et Eestil on võimalus ja Eesti tahab liituda mitte pelgalt kolme, vaid 15 EL-is käivitunud programmiga*.

2. **Rektsiooniadverbiaallause** korreelaadiks on demonstratiivpronoomeni järgnevad vormid: illatiiv (*sellesse*), inessiiv (*selles*), elatiiv (*sellest*), allatiiv (*sellele*), adessiiv (*sellel*), essiiv (*sellena*), terminatiiv (*selleni*), komitatiiv (*sellega*). Küsitav on ablatiivi (*sellelt*) ja abessiivi (*selleta*) kasutamine rektsiooniadverbiaallause korreelaadi käändena (vaadeldud lausete seas puudusid). Lisaks esineb korreelaat koos kaassõnaga genitiivis või inessiivis, nt *selle üle, selle pärast, selle kohta, selles suunas, selles osas* jne.

Korreelaadiga ilukirjanduslikest komplementlausestest olid 32% rektsiooniadverbiaallauseid (s.o 266 lauset), millest 21% oli korreelaadiga (s.o 55 lauset), nt

(32) SEGAILU/001 Kust sa tuled selle peale, *et minuga nõnda rääkida julged.*

Korrelaadiga ajakirjanduslikest komplementlausetest olid 46% reksiooniadverbiaallused (219 lauset), millest 41% olid korrelaadiga (s.o 90 lauset), nt

(33) AJA1990\ap0314 Mujal lähtutakse sellest, *et firma omanikud on ise huvitatud sellest, et nende arvemajandus toimiks.*

3. **Objektlause** korrelaadiks on *seda*. Korrelaadiga ilukirjanduslikest komplementlausetest olid 17% objektlused (1236 lauset), millest 2% olid korrelaadiga (s.o 29 lauset), nt

(34) SEGAILU/001 Seda ütlesin talle minagi, *et ärme anna*, aga tema ei kuulunud mind põrmugi.

Korrelaadiga ajakirjanduslikest komplementlausetest olid 16% objektlused (1296 lauset), millest omakorda olid korrelaadiga 3% lausetest (s.o 32 lauset), nt

(35) epl 161096 Keelekümluse meetodi eeliseks peab Küllike Tohver seda, *et laps jääb oma rahvus- ja kultuurikeskkonda.*

4. **Atribuutlause** korrelaadiks on *see, selline, niisugune, selline* jne. Korrelaadiga ilukirjanduslikest komplementlausetest olid 12% atribuutlused (129 lauset), millest korrelaadiga olid 16% (s.o 20 lauset), nt

(36) SEGAILU/003 Ta tegi ikka veel seda viga, *et usaldas kedagi teist peale iseenda.*

Korrelaadiga ajakirjanduslikest komplementlausetest olid 7% atribuutlused (173 lauset), millest korrelaadiga oli 8% (s.o 13 lauset), nt

(37) AJAE1990\ep0176 See loob rahva seas niisuguse meeoleolu, *et oodata on pöördelisi sündmusi*, kinnitas Rutskoi telefoni teel Reuterile.

5. **Predikatiivlause** korrelaadiks on *selline, niisugune, selline* jne. Ilukirjanduslikus ja ajakirjanduslikus tekstis esines predikatiivlauseid võrdselt vähe (mõlemas 4). Ilukirjanduslikud laused sisaldasid kõik korrelaati, nt

(38) SEGAILU/001 Jajaa, meie oleme kord juba niisugused, *et tööd ei karda.*

Ajakirjanduslikest predikatiivlausetest 3 puhul kasutati korrelaati *selline*, ühes põimlauses korrelaat puudus:

(39) AJAE1990\stak0146 Ka Eesti seisukoht on, *et endise N Liidu okupatsiooniväed peavad lahkuma veel tänavu.*

6. **Komparatiivisidesõnaga *kui* komplementlause** korreelaadiks on *muud*. Ilukirjanduslikke lauseid oli 2, neist üks korreelaadiga ja teine korreelaadita, nt

(40) a. SEGAILU/001 Ega ei teagi muud, *kui et üks segane sort tuli lõpuks välja*.

2000 ajakirjandusliku põimlause seas leidis ainult üks korreelaadita lause.

5 miljoni ajakirjandusliku sõne seas oli 41 komparatiivisidesõnaga *kui* komplementlauset, millest 26 puhul kasutati korreelaati. Nt

(40) b. EE 2001 Ega polegi muud, *kui et inimesed ongi kanad*.

7. **Lünk- ja vaegpealausega komplementlause** on tavaliselt korreelaadita. Ajakirjandustekstides oli 31 sellist lauset, kõik korreelaadita, nt

(41) AJAE1990\stak0158 Garnisonil muidugi on ükstapuha, tema või mitte tema, peaasi, *et vana võimustruktuur paika jääks*.

Kuid erandina esines üks korreelaadiga lünk- ja vaegpealausega komplementlause 103 ilukirjandusliku lause seas:

(42) SEGAILU/003 Selge see, *et tunni aja pärast polnud mingit kokkuvõtet ollagi*.

Sellisel juhul on tegemist pigem kivinenud konstruktsiooniga kui süntaktiliselt põhjendatud korreelaadi kasutusega. Lisandub pragmaatiline aspekt – korreelaat kui fookuse väljendaja (vt ptk 2.2.3.3, 2.2.4.1).

5 miljoni ajakirjanduse seas on 19 komplementlauset, mille pealauseks on *selge see*, mis näitab, et ka lünk- ja vaegpealausega komplementlause võib esineda korreelaat.

8. **verbidega *näima, paistma, tunduma* põimlused**. Komplementlausega põimlused, mille pealause on predikaat *näima, paistma, tunduma*, eeldavad korreelaati *nii* või *see*. Korreelaat puudus vaadeldud 45 ilukirjanduslikus lauses ja 38 ajakirjanduslikus lauses, nt

(43) a. SEGAILU/001 (---) alati tunduvat talle, *et koerad uluvad kogu Eestimaal*.

b. AJAE1990\stak0170 Ent näib, *et järjekordne erastamiskandaal on valla pääsenud*.

5 miljoni ajakirjanduse seas leidis siiski 10 korreelaadiga *see* (6) või *nii* (4) *näima, paistma, tunduma* lauset. Nt

(44) EE 1998 Näib siiski nii, *et Michael ei lähe kuhugi*.

Neist 6 verbivormi on kauses kõneviisis, nt

(45) PM 1996 Kõige uskumatumana tundub Lars Nexe jutus olevat ainult see, *et lõvid pole paljaks pidanud ise laupäeviti tankla juures autosid pesta ja sel moel lastekodu ehituseks raha koguda*.

Seisundiadverbiaallauseid vaadeldud 4000 lause seas ei olnud. 5 miljoni ajakirjandusliku sõne seas on vaadatud verbivormiga *seisneb* (pr sg3) komplementlauseid. Leidus 53 korrelaadiga lauset (näide 46a) ning 3 sõnadega *seik*, *asjaolu* lauset (näide 46b):

(46) a. PM1999 a. Põhierinevus seisneb selles, *et soojast Los Angelesest on tegevus viidud lumisesse Washingtoni*.

b. EE1999 Põhjus, miks ärimed on tarbijatest pessimistlikumad, seisneb asjaolus, et kasumid kukuvad palkadest kiiremini.

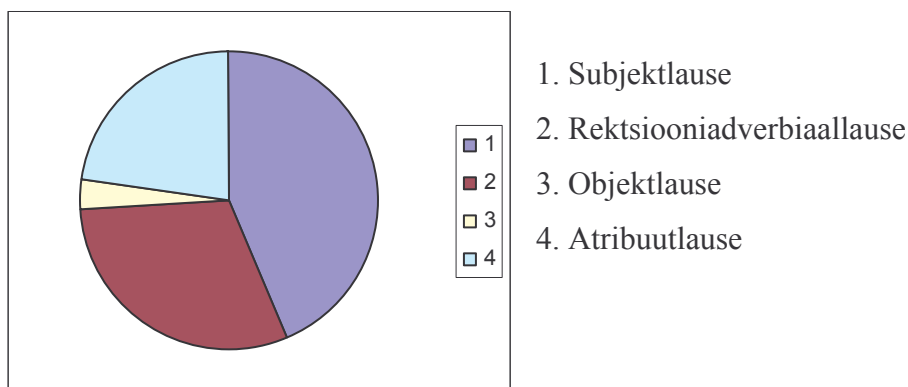
Järelikult võib ka konkreetne predikaat mõjutada korrelaadi kasutust.

Kokkuvõtte komplementlause korrelaadi kohta. Korrelaati ei kasutatud 2000st ilukirjanduslikust komplementlausega põimlausest 1826 lauses (s.o 91% lausetest) ning 2000st ajakirjanduslikust komplementlausega põimlausest 1802 lauses (s.o 90% lausetest). Ülevaate saamiseks vaata tabelit 1.

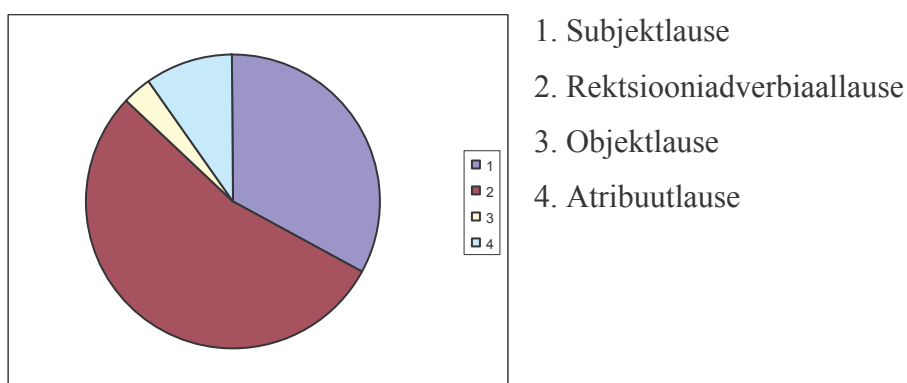
Tabel 1. *et*-komplementlause süntaktilised funktsioonid

<i>et</i> -komplement-laused	Ilukirjandus			Ajakirjandus		
	Kokku 2000	Korre- laadiga 174	Korre- laadita 1826	Kokku 2000	Korre- laadiga 198	Korre- laadita 1802
1. Subjektlause	215	64	151	238	60	178
2. Objektlause	1236	29	1207	1296	32	1264
3. Rektsooni- adverbiaallause	266	55	211	219	90	129
4. Atribuutlause	129	20	109	173	13	160
5. Predikatiivlause	4	4	0	4	3	1
6. Lünk- ja vaegpealausega <i>et</i> - komplementlause	103	1	102	31	0	31
7. näima-, paistma-, tunduma- komplementlauseid	45	0	45	38	0	38
8. Komparatiivi- sidesõnaga <i>kui</i> komplementlause	2	1	1	1	0	1

Piltliku ülevaate saamiseks korrelaadi kasutusest *et*-komplementlausega põimlause vaata jooniseid 3 ja 4. Joonised väljendavad ainult 4 lausetüübi korrelaadi kasutust, kuna ülejäänud lausetüüpides on korrelaadi kasutusprotsent väga väike (alla 2).

Joonis 3. Korrelaadi kasutus ilukirjanduslikus komplementlausega põimlause

Joonis 4. Korrelaadi kasutus ajakirjanduslikus komplementlausega põimlause

Nagu joonistelt 3 ja 4 selgub, erineb korrelaadi kasutus komplementlausest nii lause- kui tekstitüübiti, kuigi üldiselt kasutatakse nii ilu- kui ajakirjanduses korrelaati keskmiselt 10% lausetes.

Lausetüübist tulenevad erinevused.

1. Objektlausega põimlausest puudub tavaliselt korrelaat.
1. Subjekt- ja rektsiooniadverbiaallausega põimlausest esineb korrelaat umbes kolmandikus lausetes.
2. Atribuutlausega põimlausest esineb korrelaat umbes kümnendikus lausetes.
3. Predikatiiv- ja seisundiadverbiaallausega põimlausest esineb tavaliselt korrelaat.
4. Verbidega *näima*, *paistma*, *tunduma* põimlausest ning lünk- ja vaegpealausega põimlausest on tavaliselt korreleeritud.
5. Komparatiivisidesõnaga *kui* komplementlausega põimlausest esineb korrelaat pooltes lausetes, st et korrelaadi kasutamine ei ole selles lause tüübis seotud süntaktilise funktsiooniga.

Lisaks on korrelaadi kasutuse erinevuste põhjusteks ilu- ja ajakirjanduskeele erinevused nii stiili kui funktsiooni osas. Ajakirjanduskeel peab olema lugejale üheselt arusaadav, ilukirjandust iseloomustab aga teksti (ka lause) erinevate tõlgenduste rohkus ning vormiline varieeruvus.

Tekstitüübist tulenevad erinevused.

1. Subjektlausete puhul kasutatakse korrelaati ilukirjanduses veidi rohkem (30% subjektlausetega põimlausetest on korrelaadiga) kui ajakirjanduses (25% subjektlausetega põimlausetest on korrelaadiga).
2. Atribuutlausetega põimlauseid on enam-vähem sama palju (7% ajakirjanduses, 6% ilukirjanduses), samas kasutatakse ilukirjanduslikus atribuutlausetega põimlauses rohkem korrelaati (16%) võrreldes ajakirjandusliku atribuutlausetega põimlausega (8%).
3. Rektsiooniadverbiaallausetega põimlauseid on enam-vähem võrdselt (13% ilukirjanduses ja 11% ajakirjanduses), samas kasutatakse rektsiooniadverbiaallausetega põimlauses korrelaati ajakirjanduses rohkem (ajakirjanduses 41% – ilukirjanduses 21% lausetest).
4. Lünk- ja vaegpealausega põimlauset, predikatiivlausetega põimlauset, komparatiivisidesõnaga *kui* komplementlausetega põimlauset ning verbidega *näima*, *paistma* ja *tunduma* põimlauset esines nii ilu- kui ajakirjanduses vähe, kuid ilukirjanduses rohkem kui ajakirjanduses. Näiteks lünk- ja vaegpealausega põimlauseid oli ilukirjanduses 5%, ajakirjanduses aga 1%.

2.2.3. Korrelaadi kasutuse olenevus grammatilistest teguritest

2.2.3.1. Sõnajärg: korrelaadi asend *et*-kõrvallausega põimlauses. Lausejärg

Sõnajärjest rääkides võib kõigepealt öelda seda, et korrelaat on üsnagi ümbertõstetav lause osis, st et teda võib ümber tõsta lauses, ilma et lause sisu süntaktiliselt muutuks (pragmaatiliselt siiski vahe sees), nt *Seda ma tean, et.../ Ma tean seda, et...* Võimalik on nii SVO- kui OSV-sõnajärg pealauses. Järgnevas analüüsis ei vaadata atribuutlause korrelaadi asendit, kuna atribuutlause puhul asub korrelaat tavaliselt peasõna ees, nt

(47) SEGAILU/001 On kohe selline tõug, *et tuleb igast sandist seisust välja.*

Tugisõna puudub tavaliselt *et*-kõrvallausega põimlauses, mis eelneb pealausele, see tähendab, et ka lausejärg mõjutab korrelaadi kasutust. Alapeatükis 2.2.3.1.1 on esitatud täpsem analüüs.

***et*-kõrvallausega algavad põimlauseid.** *et*-kõrvallause järgneb eesti keeles tavaliselt pealausele. Pea- ja kõrvallause asendit on uuritud ka teistes maailma keeltes ning leitud, et keeli on võimalik jagada pea- ja kõrvallause asendi järgi kuute eri tüüpi (vt täpsemalt Diessel 2001: 440-441). Eesti keel kuulub nn paindliku lausejärjega keelte hulka, milles eelistatakse pealause eesasendit, kuid milles on võimalik ka pealause järelasend kõrvallause suhtes.

Täpsema ülevaate saamiseks *et*-kõrvallausega algavatest põimlausestest vaatame järgnevalt 5 miljoni sõne suurust ajakirjanduskorpust. Selles on 1154 *et*-kõrvallausega algavat lauset (74% *et*-iga algavatest lausetest) ja 414 *et*-partikliga algavat lauset (26% *et*-iga algavatest lausetest). (Partikli kohta täpsemalt vaata peatükki 4.2.1.) 1154st lausest on 234 *et*-komplementlausega algavad põimlauseid (20%) ja 920 *et*-adverbiaallausega algavad põimlauseid (80%). Siinkohal käsitleme komplement- ja adverbiaallausega algavaid põimlauseid koos, et saada tervikpilti (kuigi sisuliselt peaks *et*-adverbiaallauseid käsitlema 3. peatüki all). Vaata tabelit 2. Korrelaati kasutatakse *et*-sidendiga algavates lausetes vähe, 22% lausetest on korrelaadiga. See on põhjendatav sellega, et tavaliselt paikneb korrelaat kas *et*-lause ees, moodustades nii pronoomeni lahutuse või pealause lahutuse, või pealause lõpus *et*-lause järelasendi puhul. *et*-kõrvallausega algavas põimlausest aga paikneb korrelaat tavaliselt pealause algul. Lausejärje ebatüüpilisusest tingituna on tihtipeale mõjutatud ka kõrvallause sõnajärg, eriti põimlause pealause sõnajärg.

Korrelaadiga *et*-adverbiaallausega algavaid põimlauseid on suhteliselt vähe (21% adverbiaallausestest). Võrdluseks: pealausega algavates *et*-adverbiaallausega põimlausestest kasutatakse korrelaati 51% lausetes. Korrelaadiga *et*-komplementlausega algavaid põimlauseid aga on suhteliselt palju (27% komplementlausestest). Võrdluseks: pealausega algavates *et*-komplementlausega põimlausestest kasutatakse korrelaati 10% lausetes.

Seega kasutatakse *et*-komplementlausega algavates põimlausetes korrelaati tavapärasest rohkem, samas *et*-adverbiaallausega algavates põimlausetes kasutatakse korrelaati suhteliselt harva.

Tabel 2. Korrelaadi kasutamine *et*-kõrvallausega algavates põimlausetes

Lausetüüp	korrelaadiga	korrelaadita	KOKKU	%
1. Komplementlause	62	172	234	20
a) subjektlause	17	109	126	11
b) objektlause	20	51	71	6
c) reksiooniadverbiaallause	23	12	35	3
d) atribuutlause	2	0	2	0
2. Adverbiaallause	194	746	920	80
a) põhjuslause	181	357	518	45
b) otstarbelause	13	389	402	35
KOKKU	256	918	1154	100

Kui tavaliselt väljendab põimlause pealause lause peasündmust või tuuma ja kõrvallause selle sündmuse tausta, siis *et*-kõrvallausega algava põimlause tuumaks võib olla ka kõrvallause, nt

(48) PM 1996 *Et juulilepped on vastuolus Eesti põhiseadusega*, on tunnistanud sõnaselgelt 18. detsembril 1995 Riigikogu infotunnis õiguskantsler Eerik-Juhan Truuväli.

Ning veel: *et*-komplementlause eelnemist põimlause pealausele võib tingida ka lause kui terviku süntaktiline struktuur. Näiteks kui pealausele järgneb teine *et*-kõrvallause, siis on *et*-kõrvallause eesasend pealause suhtes paratamatu, nt

(49) EE 1996 *Et linnapea ei oska oma häärberiga midagi peale hakata*, näitab kas või tõsiasi, *et* seal M-klubi üles võetakse.

Ehk teisisõnu: kui pealasel on kaks *et*-kõrvallauset, siis paikneb neist üks pealause ees ja teine järel.

Subjektlausega algavaid põimlauseid oli 5 miljoni sõne suuruses ajakirjanduskorpuses 126, neist 17 korrelaadiga (14%), nt

(50) EE 1998 *Et pärandimaks tuleb*, see on enam kui kindel, sest nii tehakse kõikjal tsiviliseeritud riikides.

Võrdluseks: *et*-kõrvallause järelasendi puhul pealause suhtes esineb korrelaat 25% lausetes. Järelikult kasutatakse *et*-subjektlausega algavates põimlausetes korrelaati vähem kui pealausega algavates *et*-subjektlausega põimlausetes. Põhjuseks võib olla see, et subjektlause eesasendi puhul pealause suhtes muutub subjektlause pealause sündmusega võrdväärseks. Korrelaadi olemasolul (lause 50a) säilitab pealause ka järelasendis oma sündmusliku osatähtsuse, korrelaadi puudumisel aga (lause 50b) muutub kõrvallause sündmus pealause sündmusega võrdväärseks.

Etteruttavalt võib ka öelda, et puudub selge piir pronoomeni lahutusega lausete (vt ptk 2.2.3.1.2) ja *et*-subjektlausega algavate põimlausetes vahel. Pronoomeni lahtusus täidab rohkem pragmaatilist kui grammatilist funktsiooni, st et pronoomen enne kõrvallauset muudab lause sisu definiitsemaks.

Kolmandik *et*-kõrvallausega algavatest põimlausetest on **objektlaused**. 71st lausest 20 on korrelaadiga (28%). Objektlause järelasendi puhul pealause suhtes on korrelaadi kasutussagedus 2%. Seega: kui objektlause eelneb põimlause pealausele, siis kasutatakse korrelaati tunduvalt sagedamini, nt

(51) PM 1996 *Et eesootav Tallinna tee on peatee, seda näitas liiklusmärk "Anna teed"*.

Korrelaat asub põimlause pealause järelasendi puhul tavaliselt pealause algul (vt näide 51).

et-objektlausega algavate põimlausetes puhul torkab silma pealause sõnajärje mitmekesisus: esineb nii SV- kui VS-sõnajärge. Tavaliselt eelneb verb subjektile, kuid erandlik ei ole ka vastupidine asend, nt

(52) AJA1990\pp0079 *Et minu vanemad oleksid seltsielust osa võtnud, ma ei mäleta.*

(53) EE 1998 *Et uus asutus saab mõjuvõimsamaks kui politsei ise, ei arvanud siis keegi.*

20 korrelaadiga objektlause seas on ka üks küsiva *kes*-pealausega lause:

(54) PM 1996 *Et temast kord isegi riigipea saab, ja pealegi nii traagilisel taustal, kes seda osanuks tollal aimata.*

***et*-rektsiooniadverbiaallausega** algavaid põimlauseid on ajakirjanduslike komplementlausetes seas 15% (35 lauset). Kui pealausele järgnevas rektsiooniadverbiaallauses kasutatakse korrelaati kolmandikus lausetes, siis pealausele eelnevas rektsiooniadverbiaallauses kasutatakse korrelaati 66% lausetes (35st lausest 23-s). Korrelaadi sagedasem kasutus on seotud seega lausejärjega:

järelasendis pealause vajab korrelaati tihtipeale ka süntaktilise funktsiooni esiletõstmiseks, nt

(55) PM 1999 *Et ka tema Moskvas on, sellest* polnud mul aimugi. Verbi *aru saama* puhul aga näiteks ei olnud kasutatud ka kõrvallause eesendi puhul korrelaati:

(56) EE 1999 *Et asi on mäda, sain aru liiga hilja.*

234 *et*-kõrvallausega algavate põimlausete seas oli ka 2 korrelaadiga **atribuutlauset**:

(57) PM 1996 *Et leib on meie rahva kõige tähtsam toiduaine, paneb selline* asi küll jahmatama.

(58) PM 1996 *Et ta hakkab ise millalgi kogutut kasutama, sellist* mõtet ei saanud Egon Ranneti kõrval sündidagi.

et-kõrvallausega algavate põimlausete seas on kõige rohkem **põhjuslauseid**: 518, neist 181 korrelaadiga (34%). Põhjuslausete puhul ei ole olnud võimalik eristada korrelaadi olemasolu või puudumise põhjusi või eeltingimusi, kuna korrelaat *siis* on fakultatiivne. Korrelaat *siis* märgib põhjus-tagajärje suhet, mis on väljendatud juba sidendis *et*. Sidend *et* on asendatav sidendiga *kuna* või on mõnikord koos viimasega kasutatud, nt *Et kuna sa juba siin oled, siis räägime ehk paar sõna juttu ka.*

518-le *siis*-põhjuslausele lisaks esines ka üks *seepärast*-põhjuslause:

(59) EE 1997 *Et vein on kultuur, seepärast* kaks lõiku veinist.

et on siin tõlgendatav nii sidendi kui partiklina. (Sidendi ja partikli vahekorras täpsemalt vt ptk 2.3.2.7 ja 4.2.1.)

Otstarbelaused, mis eelnevad pealausele, on suhteliselt palju: 402 lauset 5 miljoni sõne seas. Neist korrelaadiga on aga vaid 13. Üheksal juhul on kasutatud korrelaati *selleks*, neist 6 põimlauset on tingivas kõneviisis, nt

(60) PM 1998 *Et pilt 1998. aasta kevadeks kinno jõuaks, selleks tuleks* mõistagi tuge juurde otsida.

Samuti on 6 põimlauses kasutatud modaalverbi (nt *selleks tuleks, selleks on vaja, selleks peab olema*), vaata ka näitelause 60.

Lisaks 9 korrelaadiga *selleks* otstarbelausega põimlausele esineb 5 miljonilises ajakirjanduskorpuses ka 5 korrelaadiga *siis* otstarbelausega põimlauset, nt

(61) EE 1998 *Et mitte lõpetada depressiivselt, siis* ka mõni hea uudis.

Sellised laused on otstarbe- ja põhjuslausete piirialal.

Lisaks *et*-sidendiga algavatele lausetele on vaadatud TÜ ajakirjanduskorpuses üle ka sidesõnauhenditega *ja et-*, *aga et-* ja *kuid et-*iga algavad põimlauseid.

Ja et-iga algavaid põimlauseid on 21, nt

(62) PM 1999 *Ja et julgeolekumehed meid jälitasid ja tapsid, seda* ei saa ma kuidagi teisiti võtta kui inimsusvastast tegu.

Lause 62 on ainus korpuses esinev objektlause, lisaks esines veel 11 põhjuslauset (63a), 3 subjektlauset (63b) ja 6 otstarbelauset (63c):

(63) a. PM 1996 *Ja et me pürgime õigusriigi poole, siis* – kogu eelnevat juttu kokku võttes – ei pääse ju kuidagi mööda seaduste täiendamisest või muudatuste tegemisest neisse.

b. EE 2000 *Ja et Dune-Beetle (luitepõrnikas) toodi rahva ette just Los Angelese autonäitusel*, pole kindlasti juhus.

c. PM 1998 *Ja et jama ei tuleks*, poetasin ajalehe plaadivirna ette.

Aga et-iga algavaid põimlauseid on 5-miljonilises ajakirjanduskorpuses 29, neist 13 põhjuslausega, 9 subjektlausega, 4 reksiooniadverbiaallausega, 2 objektlausega põimlauseid ja üks otstarbelausega põimlause. Ainsas subjektlausega põimlauseis on kasutatud ka mõttekriipsu korrelaadi olemasolu puhul. Nt

(64) EE 1998 *Aga et ma nüüd nii väga kena olen – see* on liialdus.

4 reksiooniadverbiaallausega põimlauseid olid kõik korrelaadiga, nt

(65) PM 2000 *Aga et ta olemas on, selles* pole ma kunagi kahelnud.

Subjekt-, objekt- ja põhjuslausega algavas põimlauseis kasutati keskmiselt korrelaati pooltes lausetes. Otstarbelausega põimlauseis oli samuti korrelaat olemas.

Kuid et-iga algavaid põimlauseid on korpuses 14, nt

(66) EE 1998 *Kuid et sellise hulga eksituste põhjuseks on sideliinide katkestused*, on kahtlane.

Põhjuslausega põimlauseid on jällegi kõige rohkem (9), kuid esineb ka subjektlausega (2), objektlausega (2) ja otstarbelausega (1) algavaid põimlauseid. 9st põhjuslausega põimlausest 7 on korrelaadiga, nt

(67) EE 1999 *Kuid et peremees selle äraveoks luba ei anna, siis* pole majanaabritel selle äravedamiseks õigust.

Analüüsist jäid välja mööndlauseid, mis võivad samuti alata sidendiga *aga et*, mis paiknevad aga enamasti pealause järel. 1143 ilu- ja ajakirjandusliku adverbialause seas oli 34 mööndlauseid (vt tabel 2), neist 8 olid *et*-kõrvallausega algavad (st *et* pealause järgnes kõrvallausele).

Nende seas leidis üks *ainult et*-, üks *et kuigi*-, ja üks *olgugi et*-mööndlause ning 5 *aga et*-mööndlauseid. Nt

(68) SEGAILU/001 Mingid lausejupid, killud kadunud tõelusest ristuvad, *aga et taust on ikka veel ebamäärane*, neljakümne kuue aasta tagune kontekst kadunud, ei oska ma kiire-kiire-aeglane tempos ühtegi küsimust ega vastust kokku sõlmida.

(69) AJA1990\rh1627 *Olgugi et keeluseadus kehtis suhteliselt lühikest aega*, suutis see ometi vapustada kogu Soomet.

Kokkuvõtte *et*-kõrvallausega algavatest põimlausestest. *et*-kõrvallausega algavate põimlause analüüs näitab, et ka lausejärg ning sidesõna *et* ees olev sõna (eriti sidesõna) võib mõjutada korrelaadi kasutust põimlause. Seda kinnitavad järgmised analüüsitulemused.

1. Subjektlausega algavates põimlausestes kasutatakse korrelaati vähem kui pealausega algavates subjektlausega põimlausestes – korrelaat kui fookuse marker pole siin oluline, kuna kõrvallause eesand pealause suhtes muudab kõrvallause sündmuse korrelaadi puudumisel pealause sündmusega võrdseks, samas korrelaadi olemasolul säilitab pealause ka järelasendis oma sündmusliku osatähtsuse.

2. Objekt- ja rektsiooniadverbiaallausega algavates põimlausestes kasutatakse korrelaati tunduvalt rohkem kui pealausega algavates põimlausestes, seda peamiselt kõrvallause süntaktilise funktsiooni selgitamiseks.

3. *ja/kuid/aga* + *et*-kõrvallausega algavates põimlausestes kasutatakse korrelaati keskmiselt rohkem võrreldes *et*-kõrvallausega algavate põimlausestega. Näiteks *kuid* + *et*-põhjuslausega algavast 9st põimlausest 7 on korrelaadiga (78%), samas *et*-põhjuslausega algavatest põimlausestest on vaid 34% korrelaadiga. Siin on arvatavasti korrelaat seotud lause modaalsusega (mida esindavad osaliselt ka *aga*, *kuid*, *olgugi* jt) – mida modaalsem on kõrvallause, seda sagedamini kasutatakse selles korrelaati (täpsemalt vt ptk 2.2.4.2).

2.2.3.1.2. Korrelaadi asendist komplementlausega põimlause pealause.

Korrelaat asub komplementlausega põimlause nii pealause alguses (lause 70), keskel (lauseid 72a, 72b, 73) kui ka lõpus (lause 71). Nt

(70) SEGAILU/001 See on haruldane, *et olen päris mitmetes paikades olnud kaks korda*.

(71) SEGAILU/001 Õieti oli ju orjaööst rääkimise mõte see, *et vihkamist üles küttes kuulutada olematuks sajandeid kestnud seisuste vahed*.

Pealause alguses esineb korrelaati 372st ilu- ja ajakirjanduslikust korrelaadiga lausest 51-s (s.o 14% korrelaadiga lausetest). Ilukirjanduses esineb tugisõna tunduvalt sagedamini pealause algul (39 lauset) kui ajakirjanduses (12 lauset).

Pealause lõpus esineb korrelaat tunduvalt sagedamini: 372st lausest 243-s (s.o 65% lausetest). Ajakirjanduses kasutatakse korrelaati pealause lõpus poole rohkem kui ilukirjanduses (ilukirjanduses 81 lauset, ajakirjanduses 162 lauset), s.o 82% ajakirjanduslikes lausetes ja 47% ilukirjanduslikes korrelaadiga lausetes paikneb korrelaat pealause lõpus.

Korrelaat võib esineda ka **pealause keskel** (21% lausetest), kui sellele järgneb

(a) partikkel või määrsõna, nt

(72) a. SEGAILU/001 Sa mõtle ikka sellele ka, et ma olin kaheksateist aastat vana ja Juta üle kolmekümne, peaaegu kümme aastat juba mehelgi, ei olnud minu Moorakülasse tulles neil omavahel enam midagi jagada.

b. SEGAILU/001 Kahju on sellest ju minulgi, et nutuse vassimise ja blufi eest orden anti.

(b) verb või ühendverbi osa, nt

(73) SEGAILU/003 Seda tobedam see oli, et need kõik olin ma ise oma kätega monteerinud nendesse ajudesse, mis kas siis autoõnnetuse tagajärjel või kriminaalse kalduvuse tõttu olid tunnistatud kõlbmatuteks.

Seda, kas **ka korrelaadi asend pealauses võib mõjutada lause pragmaatikat**, on raske kindlaks teha, kuid tundub, et pealause algul on korrelaat rohkem markeeritud, kuna tegu on ebatüüpilise sõnajärjega (OSV, mitte SVO). Kui pealause aga järgneb kõrvallausele, siis on korrelaat samuti rõhulisemas asendis (võrreldes nn prototüüpse korrelaadi asendiga pealause lõpus), nt vrd (a) Seda ma tean, et ta tuleb – (b) Ma tean seda, et ta tuleb – (c) Et ta tuleb, seda ma tean. Seega on lausete (a) ja (c) korrelaadid markeeritumad kui lause (b) korrelaat.

Kui aga tegu on subjektlausega, siis on korrelaat markeeritum juhul, kui ta asub pealause lõpus, nt vrd (a) See on hea, et ta tuleb – (b) Hea on see, et ta tuleb. Põhjus peitub jälle prototüüpses sõnajärjes (SVX). Prototüüpse sõnajärjega pealause korrelaat on vähem rõhutatud (korrelaat on fookuses) kui erandlikuma sõnajärjega pealause korrelaat (kus korrelaat võib väljendada nii fookust kui ka teemat).

Korrelaat võib esineda ka kõrvallause sidendi koosseisus, seda peamiselt adverbiallausetes (vt täpsemalt ptk 3.2). Ning võib olla ka eraldi, n-ö muust pealausest lahutatud osis lauses.

Pronoomeni lahtus. Pronoomen-korrelaat võib olla ülejäänud osalausest lahus (inglise keeles on selle konstruktsiooni kohta kasutusel termin *cleft-construction*).
Nt

(74) a. SEGAILU/001 See, et naine rääkis kõrge kevadise taeva all vanglast, olevat kõige kindlam tasakaalutuse märk.

Korrelaat ei ole siin süntaktiliselt kohustuslik, kuna lause sisu ei muutu, vrd

(74) b. *Et naine rääkis kõrge kevadise taeva all vanglast*, olevat kõige kindlam tasakaalutuse märk.

Pronoomeni lahtus on võimalik ka objektlauses ja reksiooniadverbiallauses, nt

(75) SEGAILU/001 Seda, et tema oli "Isamaaliidu" liige tean mina sellest, et käis nende salajastel koosolekutel, kuhu aga mitte-"Isamaaliidu" liikmed ei pääsenud.

372 korrelaadiga komplementlause seas oli 20 pronoomeni lahtusega lauset, täpselt pooleks (10 ilukirjanduses ja 10 ajakirjanduses). Subjektlauseid oli 11, objektlauseid 7 ja reksiooniadverbiallauseid 2, nt

(76) SEGAILU/003 Sellele, et helikopter jääbki tulemata, ei mõelnud meist keegi.

Korrelaadi kasutust mõjutavad siinkohal nii lausejärg kui ka korrelaadi pragmaatiline funktsioon (vt ptk 2.2.4).

2.2.3.2. Korrelaadi kasutuse olenevus korrelaadi käändest, pealause predikaadist ja pealause struktuurist

Peatükist 2.2.3.1 selgus, et korrelaadi kasutus sõltub nii korrelaadi asendist pealauses kui ka pea- ja kõrvallause asendist üksteise suhtes. Lisaks võib korrelaadi kasutamist mõjutada oletatavasti ka korrelaadi kääne, pealause predikaat või pealause struktuur tervikuna. Täpsem analüüs on esitatud ptk-des 2.2.3.2.1, 2.2.3.2.2 ja 2.2.3.2.3.

2.2.3.2.1. Käänded ja kaassõnad. Komplementlause korrelaadi kasutust võivad mõjutada ka korrelaadi kääne või kaassõna. Nagu eespool juba selgus, kasutatakse korrelaati komplementlause puhul väga vähe. Atribuutlausega põimlause

kasutatakse korrelaati selle käändest olenemata. Objektlausega põimlause puhul ei sõltu korrelaadi kasutus sellest, millises käändes objekt on (kas nominatiivis, genitiivis või partitiivis). Subjektlause puhul on kasutus sagedasem, kuid see ei ole tingitud käändest (nominatiiv!) vaid pigem korrelaadi asendist pealauses. Kuidas on lood rektsiooniadverbiaallausega? Võiks justkui eeldada, et rektsiooniadverbiaallausel kasutatakse korrelaati rohkem võrreldes nt subjektlausega, sest verb nõuab rektsiooniadverbiaallausel rektsioonikäänet, mis võib väljenduda ka korrelaadis.

Rektsiooniadverbiaallausel kasutatakse korrelaati suhteliselt vähe (485st rektsiooniadverbiaallausest 145-s korrelaati), st et 30% rektsiooniadverbiaallausestest on korrelaadiga (vt tabel 3).

Tabel 3. **Rektsiooniadverbiaallause korrelaat**

Rektsiooniadverbiaallaused	Ilu- ja ajakirjandus	Ilu- ja ajakirjandus
1. Korrelaadi käänded	Korrelaadiga laused	Korrelaadita laused
a) illatiiv <i>sellesse</i>	<u>sinna</u> parata saama (1)*, usku kõigutama (1)	--
b) inessiiv <i>selles</i>	seisnema (8) + 33*	198
c) elatiiv <i>sellest</i>	tulenema (5) +33	102
d) allatiiv <i>sellele</i>	mõtlemata (2) +13	osutama (3), viitama (2), tähelepanu juhtima (1)
e) adessiiv <i>sellel</i>	põhinema (1)	--
f) terminatiiv <i>selleni</i>	jõudma (2), viima (3)	--
g) komitatiiv <i>sellega</i>	lõppema (1) +11	11
2. Korrelaat + kaassõna	Korrelaadiga laused	Korrelaadita laused
a) <i>selle kohta</i>	kirjutama (1), artiklit ilmutama (1), tõendeid esitama (1)	arvamust avaldama (6) +35
b) <i>selle üle</i> ehk <i>see üle</i>	<u>see üle</u> imestama (1) +3	imestama (9) +36
c) <i>selle peale</i>	tulema (6), mõtlemata (1), ärkama (1), vihastama (1), raha panema (1)	ärkama (2), ütlemata (1), ehmuma (1) +5
d) <i>selle poolest</i>	erinema (2), märkimisväärne olema (1)	--
e) <i>selle eest</i>	maksma (2), arvustama (1)	hoiatama (9) +29
f) <i>selle vastu</i> ehk <i>see vastu</i>	<u>see vastu</u> väitma (1), olema (1)	--
g) <i>peale selle</i>	midagi olema (1)	--

h) <i>selles suunas</i> ehk <i>sinnapoole</i>	viiteks olema (1), käima (1), liikuma (1)	--
i) <i>selles osas</i>	tingimusi täitma (1)	--
j) <i>selle pärast</i>	midagi tegema (1)	hirm olema (5) +28
k) <i>selle järele</i>	--	vajadust olema (1), kisendama (1)

* Sulgudes olevad arvud verbide taga tabelis 3 näitavad, mitu korda tabelis märgitud verbi analüüsitud lausete seas esines. Kui on lisatud veel üks arv, nt + 25, siis on sama korrelaadiga, kuid erinevate verbidega lauseid leitud lisaks vastav arv. Verbide näited on toodud sageduse järgi.

Ilukirjanduses esines reksiooniadverbiaallauseid rohkem, samas oli ajakirjanduses korrelaadiga reksiooniadverbiaallauseid rohkem. Põhjus võib olla selles, et ajakirjanduskeel püüab asju võimalikult selgelt edastada, tugisõna puudumisel võib teinekord lause mitmeti tõlgendatav olla.

Tugisõna kasutati altimalt inessiivi ja elatiivi nõudvate predikaatide puhul võrreldes teiste käänetega korrelaatidega. Kaassõna ja korrelaadi ühendite kasutus oli vähene võrreldes ülejäänud korrelaadi ja kaassõna ühenditega, nt

(77) AJAE1990\stak0187 Erinevus on selles, et Romeo ja Julia saavad mõlemad surma, Maria jääb elama.

Komitatiivi nõudvate predikaatide puhul kasutati korrelaadiga ja korrelaadita vorme enam-vähem võrdselt.

(78) ar970612 Vaid ühe pakkumuse laekumine on Lauri sõnul põhjendatav eeskätt sellega, et Autali hooned on koormatud mitme tüüka rendilepinguga.

Üllatavalt palju puudus tugisõna kaassõnaline ühend *selle kohta*, *selle üle* ja *selle eest* nõudvate predikaatide juurest. Nt

(79) AJAE1990\stak0179 Mul on hea meel, et ma siiski võistlusele läksin.

Ühes ja samas predikaadi klassis (klassid esitatud ptk-s 2.1) kasutati nii korrelaadiga kui korrelaadita lauset. Nt

(80) a. SEGAILU/003 Tol hetkel ei tekkinud mul kahtlustki, et nii see võibki olla.

b. SEGAILU/003 Ma ei kahelnudki selles, et koju jõudes ei leia ma eest kedagi peale hirmunult vannituppa peituva koera ja paari tüütu sääse.

Korrelaat on reksiooniadverbiaallauses vajalik siis, kui predikaadiga on tahetud väljendada selle **sekundaarset käänet**. Sellisteks primaarselt objektikäänet nõudvateks predikaatideks olid *rääkima (sellest)*, *kõnelema (sellest)*, *mõistma*

(*sellest*), *mõtleva (sellele)*, *otsustama (sellega)*, *veenma (sellega)*, *näitama (sellega)*, *ütleva (selle peale)*. Nt

(81) AJAE1990\ar0028 Oma suhtumist koostöösse näitasid lätlased sellega, *et pärast vabakaubanduslepingu sõlmimist kirjutasid nad oma siseturukaitse eeskirjadesse sisse nõude*, mis välistab Eesti ettevõtete võimaluse turustada põllumajandussaadusi ja -tooteid Lätis.

Sellest hoolimata mõjutab tugipronoomeni kääne selle kasutust *et-kõrvallauses* väga vähe. Erandiks on korrelaati nõudvad predikaadid, nt *seisnema (selles)*, *sõltuma (sellest)* jt (vt ptk 2.2.3.2.2).

2.2.3.2.2. Pealause predikaat. Järgneva pealause predikaadi analüüsi aluseks võtame predikaadiklassid, mille jaotus on võetud EKG-st (1993: 283-287) ning vaatame, kas ka pealause predikaat soodustab korrelaadi kasutust *et-kõrvallauses*. Kui analüüsis on märgitud, et korrelaat enamasti puudub, siis on mõeldud selle all korrelaadi puudumist vähemalt kahes kolmandikus lausetes. Erandite all on mõeldud korrelaadi esinemist kolmandikus või enamas hulgas vastavat tüüpi lausete seas.

1. Informatsiooni olemasolu, saamist, hankimist või unustamist väljendavad psühhosõnad, nt *teadma, nägema, mäletama, teadlik olema, meenuma, selguma* jt. Kuna selle klassi predikaadid nõuavad enamjaolt objektikäänet ja kuna objektlausel kasutatakse korrelaati haruharva, siis võib väita, et selles klassis ei kasutata enamasti korrelaati.

Erandid: (1a) adj nom + *olema* + *selles/ sellest*, nt *sellest teadlik olema, selles kindel olema* jne;

(1b) adj transl + *jääma/saama* + *see*, nt *selgusetuks jääma, selgeks saama* jne.

2. Arvamist, uskumist jms väljendavad psühhosõnad, nt *arvama, leidma, mõtlema (arvama tähenduses), kahtlema, näima, paistma, tunduma*. Korrelaat puudub enamasti.

Erandid: (2a) kui predikaat seostub mitte-objekti käändega, nt *arvama (sellest)*;

(2b) predikaatses lauses korrelaat tavaliselt olemas, nt *Politsei arvamus on selline, et tuleb teha ekspertiis*.

3. Soovi või kavatsust väljendavad psühhosõnad, nt *soovima, unistama, soov, tahe*. Korrelaat puudub enamasti.

Erand (3): predikaatses lauses korrelaat tavaliselt olemas, nt *Plaan on selline, et alustada tuleb kohe*.

4. Emotsionaalset seisundit väljendavad psühhosõnad, nt *kartma, armastama, kahetsema, rõõmustama, rõõmus / rahul olema, huvi / vastikust tundma jne*. Enamasti korrelaat puudub, nt *Ta kartis, et keegi ei tule, Ta rõõmustas, et keegi ei tule*.

5. Hinnangut märkivad sõnad, nt *õigeks pidama, hea / halb / loomulik jne (+olema/ jääma / osutama / paistma / näima / tunduma)*. Korrelaat puudub enamasti.

Erand (5): adj transl + *pidama + seda*, nt *õigeks pidama*.

6. Informatsiooni edastamist või mitteedastamist väljendavad verbid, nt *ütleva, rääkima, tähendama, sosistama, veenma jne*. Korrelaat enamasti puudub.

Erand (6): pealause sõnajärjest või lause pragmaatikast sõltuvalt (korrelaat fookuses) kasutatakse korrelaati, nt *Ta rääkis seda, et keegi ei tule*.

7. Soovi, käsu, palve, manitsuse vms edastamist väljendavad suhtlussõnad, nt *käskima, nuruma, nõudma jne*. Korrelaat enamasti puudub. Erandid samadel põhjustel, mis informatsiooni edastamist või mitteedastamist väljendavatel verbidel.

8. Predikaadid tähendusega 'tegemea nii, et soovitav sündmus toimuks', nt *valvama, vaatama, hoolitsema, vastutama jne* – neid predikaate on käesolevas töös nimetatud kontrolliverbideks. Kontrolliverbidega pealause puhul korrelaat puudub, kuna kontrolliverbiga komplementlauses on tavaliselt objekt olemas. Objekti puudumisel on tegu otstarbelausega, nt *Ta uuris seinu, et põgeneda, Ta uuris (selleks), et põgeneda*. Kontrolliverbiga pealause puhul ei ole võimalik korrelaadiga komplementlause: **Ta uuris seda, et põgeneda*. Viimane kõrvallause on otstarbelause.

9. „Eksistentsiaalset” tüüpi sõnad, nt *juhtuma, esinema, ette tulema, harva ka olema*. 5 miljoni ajakirjandusliku sõne seas on verbivormiga *juhtub* kõrvallauseid 28: 20 korrelaadita, 7 korrelaadiga *nii* ning üks korrelaadiga *see*. Järelikult ei kasutata komplementlauses, mille pealause predikaadiks on *juhtuma*, tavaliselt korrelaati.

Erand (9): *juhtuma* võib esineda ka predikatiivses lauses, kus korrelaat olemas, nt *Kui juhtub selline õnnetus, et peab otse üle mõne maja minema, siis tuleks inimesele kodu kaotus võrdväärset kompenseerida, mitte EVPdes välja maksta" (EE 1998)*.

10. Olenevust väljendavad sõnad:

a) subjektlause puhul: *olenema, sõltuma* – korrelaat enamasti puudub, nt *Sinust endast oleneb/sõltub (see), et sinu töö tulemus oleks hea*;

b) reksiooniadverbiaallauses korrelaat kohustuslik, nt *"Esemete väärtus oleneb sellest, kellele need kuuluvad," selgitas varas* (SEGAILU/0135).

Üldiselt võib öelda, et predikaadid ei nõua korrelaati, erandiks on verbid *sõltuma, olenema, seisnema* reksiooniadverbiaallause pealause predikaadina. Samuti on erandiks predikatiivne lause kõigi verbiklasside puhul – korrelaat on kohustuslik, nt *Olukord on selline, et tuleb midagi ette võtta*.

H. Rätsep kirjeldab teoses „**Eesti keele lihtlause tüübid**” elementaarlauseid (Rätsep 1978: 77-211), mis ta jagab null-, ühe-, kahe-, kolme-, ja neljakohalisteks lausemallideks. Elementaarlausete hulka arvab Rätsep „verbikesksed mallid, kus keskne verbivorm (finiitvorm) on lauses ainsaks verbivormiks” (Rätsep 1978: 77). Mallides on märgitud ka kõrvallaused, mis kuuluvad verbi seotud laiendite hulka, s.o kõrvallaused, mille olemasolu ja tihti ka vormi tingib verb oma tähendusega (märgitud mallis sümboliga *KL*) (Rätsep 1978: 58).

Kõrvallauset nõuavad Rätsepa järgi järgmised predikaadid (N + nom V X KL):

- 1) *imestama, kahtlema, kuulutama, mõtlema, ootama, rõõmustama* jne;
- 2) *arvutama, kalkuleerima*;
- 3) *luiskama, valetama*;
- 4) *dikteerima, jutlustama, raporteerima* jne;
- 5) *hüüdma, karjuma, kisendama, rõökima* jne;
- 6) *nõustuma (sellega)*;
- 7) *riidlema*;
- 8) *vabandama (kellegi ees)*;
- 9) *palvetama*;
- 10) *filmima, õppima*;
- 11) *lugema (ajalehest), veerima*;
- 12) *ahastama, teravmeelitsema, ägama*;
- 13) *piiluma, uudistama, vahtima*;

14) *kirjutama, protokollima* (Rätsep 1978: 100-101).

Loetletud predikaadid ei nõua korrelaati. Seega kõrvallauset nõudvad predikaadid ei pruugi veel korrelaati nõuda.

2.2.3.2.3. Korrelaat kui konstruktsiooni osa. Eelnevast tulenevalt võib väita, et korrelaat on konstruktsiooni fakultatiivne liige, st et ta liigub vabalt konstruktsiooni sees ning võib sellest ka puududa (v.a mõned erandid, vt ptk 2.2.3.2.2). Korrelaat esineb eelkõige kõrvallauses, mille pealause vorm on järgmine:

1) *See + V (olema)_{sg3} + S (nom)*, nt *See on patt, et sa ei tule, Patt on see, et sa ei tule*;

2) *S (gen) + V (viga olema, huvides olema jne) + see*, nt *Sinu huvides on see, et sa tuleks, See on sinu huvides, et sa tuleks*;

3) *S (part) + V (rabama, iseloomustama jt)_{sg3} + see*, nt *Teda rabas see, et sa ei tule*;

4) *S (transl) + V (olema) + see*, nt *Järgmiseks sammuks võib olla see, et tema ka ei tule*;

5) pronoomeni lahutusega lause (vt ptk 2.2.3.1.3) ja pealause lahutusega lause, nt *Isegi see, et ta tuleb, ei päästa*;

6) *S (nom) + V (pidama jt) + seda + Adj (transl)*, nt *Ta pidas seda oluliseks, et sa tuled*;

7) *Adj (nom) + V (olema, näima, tunduma jt)_{sg3} + see*, nt *Oluline on see, et te mõlemad kohale tuleks, See on oluline, et te mõlemad kohale tuleks*;

8) *S / Adj (nom) + V (olema)_{sg3} + S (gen) + meelest / arvates + see*, nt *Oluline on minu meelest see, et te mõlemad kohale jõuaks*;

9) *S (nom) + V (olema, seisnema jt)_{sg3} + selles*, nt *Asi seisneb selles, et ta ei tulegi!*

10) elliptiline pealause: korrelaat asendab kogu pealause, nt *Seda, et ta ei tule*;

11) *S (nom) + V (pidama) + S (transl) + seda*, nt *Ma pean uue auto ostu eeliseks seda, et ma ei pea teda pidevalt parandama*;

12) *S (gen) + S (transl) + V (olema jt) + see*, nt *Uue auto ostu eeliseks on see, et ma ei pea teda pidevalt parandama*;

13) võrdluses: komparatiivis ja superlatiivis adjektiiv-atribuut on sageli koos korreelaadiga, nt *Kõige tähtsam on meeles pidada seda, et te tuleks õigeks ajaks!*

14) V (*olema, juhtuma* jt) + *niisugune / selline / see* jms + S (nom), nt *Juhtus niisugune / selline / see lugu, et ta ei tulegi;*

15) S (nom) + V (*olema* jt) + *selline / niisugune* jms, nt *Ajad on sellised, et ei ole aega nuttagi;*

kus V – verb, S – substantiiv, Adj – adjektiiv, nom – nominatiiv, gen – genitiiv, part – partitiiv, transl – translatiiv, sg – singular, pl – pluural.

Selliseid konstruktsioone võib leida teisigi (ära märgitud on kõige sagedamini esinevad komplementlausega põimlause pealause tüübid, milles kasutatakse korreelaati).

Lisaks esineb **korreelaadiga kivilinenud konstruktsioone**, kus korrelaat on kaotanud iseseisva tähenduse, nt

(82) a. AJAE1990\ep0118 Ja tõsi ta on, et väga palju tähendab ühtlasi ka väga head.

b. PM 1997 Eesti Televisiooni sporditoimetust on lust vaadata, kuid tõsi ta on, et mitte kuulata.

(5 miljoni ajakirjandusliku sõne seas 6 lauset.) Konstruktsioon sarnaneb semantiliselt teiste ilma korreelaadita konstruktsioonidega, nt *karta on* või *arvata on*. Miks just siin kasutatakse korreelaati? *Ta* ei viita siin ilmselt mitte ainult järgnevale kõrvallausele, vaid ka mingile eelnevale tekstiosale. Seega ei ole *ta* siin ainult korrelaat, vaid on ka anafoor.

Ka järgnevas näites on korrelaat kivilinenud:

(42) SEGAILU/003 Selge see, et tunni aja pärast polnud mingit kokkuvõtet ollagi.

Viimane konstruktsioon on arvatavasti tekkinud koopulaverbi (*olema*) kadumisel pealausest, nt vrd

(83) Sirp 2005 Selge on see, et igasuguses vormis teater on vajalik ja õigustatud.

Eelnevast tulenevalt võib öelda, et korreelaadi kasutamine oleneb vähesel määral predikaadist ning osalt ka pealause süntaktilisest struktuurist. Kuid enamjaolt mõjutab korreelaadi kasutust siiski kõrvallause pragmaatika.

2.2.4. Korrelaadi kasutuse olenevus pragmaatilistest teguritest

Kuna korrelaati kasutatakse üsna palju lausetes, kus teda süntaktiliselt ja semantiliselt vaja polegi, siis sellest võib järeldada, et korrelaat kannab endas ka muid tähendusi.

2.2.4.1. Teatestruktuur

Teema (vana ja tuntud info) ja reema (uus ja tundmatu info) on lause teatestruktuuri põhielemendid (EKG II: 192). Põimlauses väljendab tavaliselt pealause teemat ja kõrvallause reemat. Nt

TEEMA REEMA/FOOKUS REEMA

(84) a. SEGAILU/001 Iseäralik oli see, *et ta polevat märganud aknaid.*

Korrelaadi kasutust põimlauses iseloomustab selle fokuseerimine – esiletõstmine tavalisest tugevama, esiletõsterõhu abil. Rõhutamine võib toimuda konkreetse sõna (nt korrelaadi) kaudu, koos partiklitega või koos tõstetava elemendi nihutamisega lause algusesse või lõppu (EKG II: 195).

Korrelaat on alati fookuses, st et korrelaadi abil rõhutatakse kõrvallause sündmust kui reemat. Korrelaadi puudumisel on fokuseeritud mõni teine tõstetav lause element. Nt

TEEMA/FOOKUS REEMA

(84) b. **Iseäralik** oli, *et ta polevat märganud aknaid.*

Kui korrelaat asub lause algul, siis väljendab see nii teemat kui fookust. Nt

TEEMA/FOOKUS REEMA

(84) c. **See** oli iseäralik, *et ta polevat märganud aknaid.*

Korrelaat võib seega olla nii teema kui reema sõltuvalt sellest, kas see asub pealause alguses või lõpus.

2.2.4.2. Modaalsus

2.2.4.2.1. Partiklid. Modaalsust väljendavad eelkõige partiklid ehk üldlaiendid. EKG-s on kasutatud terminit üldlaiendid (EKG II: 99-102).

Partikli **-gi** liitumisel korrelaadiga (372 korrelaadiga komplementlause seas on 30 sellist lauset) muutub korrelaat kohustuslikuks, nt

(85) SEGAILU/001 Ei lugenud seegi, *et olin arhiivis ju õieti teist korda ja oleksin pidanud olema seisukorraga harjunud!*

Liide *-gi* esineb ka atribuutlauses, nt

(86) AJAE1990\ar0027 Tindipritsfaksi ees on laseril seegi eelis, *et kujutis kuumutatakse paberile ja see ei lähe vett saades laiali.*

-gi/-ki võib liituda ka finiiitverbiga (11 juhul 372st korreelaadiga lausest), nt

(87) AJAE1990\ep0014 Kõige suuremaks eeliseks-erinevuseks võrreldes teiste artistidega peabki Tiiu seda, *et kõik albumil kõlavad lood on originaallooming* – mitte ühtegi coverit.

Siin on korreelaat valikuline, nt

(88) SEGAILU/001 Ta polevat teadnudki, *et Juuli ristiemaks oli määratud.*

Ka partikkel **ka** võib mõjutada korreelaadi kasutust, kuid alati see ei pruugi tähendada korreelaadi olemasolu lauses (372st korreelaadiga lausest 22-s esines partikkel *ka*), nt

(89) SEGAILU/001 Vilma ütles nii ja eks mina ju näinud ka, *et siin polnud peale hoonete ja mõne looma enam midagi.*

Korreelaadiga lausete seas esines ka teisi partikleid. Korreelaadile eelnesid sagedamini *iseegi, siiski, muidugi, ju, ehk, ega, just, aga, küll, sugugi, ikka, ainult, samuti, vaid* jne.

Ühesõnaga partiklid, mis **vormiliselt seostuvad ainult fraasiga**, kuid sisuliselt modaliseerivad kogu lauset (või propositsiooni), esinevad tihtipeale koos korreelaadiga. Samuti kasutatakse korreelaati tihti koos konnektiivlaienditega. **Konnektiivlaiendid** konkretiseerivad eksplitsiitselt või implitsiitselt esitatud rinnastusseost (EKG II: 100), nt *ka, -gi/-ki* (kui see ei liitu finiiitverbile), *samuti*. Vastandavate ja mõõnev-vastandavate konnektiividena toimivad partiklid *hoopis, ainult, vaid, just, siiski* jt soodustavad samuti korreelaadi olemasolu lauses.

Modaalsõnade mõju korreelaadi kasutusele võib olla ka negatiivne, kui tegemist on **modaal- või teatestruktuurilaidiga**, nt

(90) a. SEGAILU/001 --- ning nüüd tundis ta tõesti, *et tervis on käest: süda puperdas, pulss lõi harjumatult kiiresti, käed-jalad läksid jääkülmaks, kaasnes vappekülm.*

Modaallaiend annab lausele nominatiivmodaalse tähenduse (EKG II: 100), seetõttu ei kasutata selles enam korreelaati, nt vrd

(90) b. SEGAILU/001 --- ning nüüd tundis ta seda, *et tervis on käest: süda puperdas, pulss lõi harjumatult kiiresti, käed-jalad läksid jääkülmaks, kaasnes vappekülm.*

c. SEGAILU/001 --- ning nüüd tundis ta tõesti seda, *et tervis on käest*: süda puperdas, pulss lõi harjumatult kiiresti, käed-jalad läksid jääkülmaks, kaasnes vappkülmu.

Teatestruktuurilaiendite abil viidatakse EKG järgi (1993: 100) sellele, et „lausega tähistatu on kas teadaolev .. , teadaolevast järelduv .. või sellest lähtudes ootuspärane”, nt *ikka, -gi/-ki, ju* (laused 89, 90).

Korrelaat esineb harva koos teatestruktuuri- või modaallaiendiga, kuna korrelaat on tavaliselt fookuses, kuid põimlause pealauses, kus fookuses on modaal- või teatestruktuurilaiend, kustutatakse tavaliselt korrelaat.

2.2.4.2.2. Pealause markeerituse mõju korreelaadi kasutusele? Korreelaadiga lauseid üle vaadates selgub, et paljud neist on markeeritud. Markeerimata on kindlas kõneviisis jaatavas kõnes ja/või isikulises tegumoes lause ning markeeritud on tingivas, käskivas, kaudses või möönvas kõneviisis, eitavas kõnes ja/või umbisikulises tegumoes lause.

Korrelaat esineb tihti lausetes, mis on

a) eitavas kõnes (42 lauset), nt

(91) AJAE1990\stak0183 Prominendid aga ei meenuta seda, *et näiteks Indira Gandhi suri turvamehe käe läbi.*

b) tingivas, käskivas või kaudses kõneviisis (23 lauset), nt

(92) SEGAILU/001 Aegajalt tundvat ta niisugust tühimust, *et hakkavat hirm.*

c) umbisikulises tegumoes (10 lauset), nt

(93) AJA1990\ap0314 Mujal lähtutakse sellest, *et firma omanikud on ise huvitatud sellest*, et nende arvemajandus toimiks.

Markeeritud tegumoe ja kõneviisi mõju korreelaadile on küsitav, kuid siiski võimalik: toimivad ju partiklid, modaal sõnad ja markeeritud predikaadi vormid üheskoos. Eitava kõne mõju korreelaadile on ilmsem (ka partikkel *ega* eespool).

Modaalverbidest esineb sageli *võima, tohtima, pidama, tulema*. Ka siin on raske tõestada modaalverbide positiivset mõju tugisõna kasutusele. Nt

(94) ar970612 Arvestada tuleb sellegagi, *et päeval jalutavad inimesed aknast mööda kiiremini, õhtul aeglasemalt.*

Pealause küsiv eesmärk võib samuti mõjutada korreelaadi olemasolu komplementlauses, nt

(95) SEGAILU/0001 Mitmed käisid meie emalt otse küsimas, kas see on tõsi, et *Vilma ja Meinhard abielluvad*.

2.2.5. Kokkuvõtte korreelaadi kasutusest *et*-komplementlauses

Korreelaadi kasutust mõjutavad erinevad tegurid keeles üheaegselt. Korreelaadi kasutusel on alati mingi eesmärk olemas. Ta ei ole „tühi“ sõna lauses, nagu esialgu tunduda võib.

Komplementlauses kasutatakse korreelaati vähe (9% lausetest). Kõige rohkem mõjutab korreelaadi kasutust komplementlauses sõna- ja lausejärg, fokuseeritus ning modaalsus. Korreelaat on muutumas komplementlauses tugisõnast rõhusõnaks: teda kasutatakse peamiselt *et*-kõrvallauses, milles esineb kas morfoloogilisi, süntaktilisi või pragmaatilisi markeeritud vorme.

Seega ilmnevad erinevused komplementlause korreelaadi kasutuses:

- 1) lausetüübiti, näiteks objektlausega põimlause kasutatakse korreelaati väga harva;
- 2) tekstitüübiti: ilukirjanduses kasutatakse näiteks subjekt- ja atribuutlausega põimlause korreelaati rohkem kui ajakirjanduses, rektsiooniadverbiaallausega põimlause aga ilmneb vastupidine tendents.

Kõige olulisem komplementlause korreelaadi kasutuse puhul on lause markeeritus. *et*-kõrvallausega algavates põimlausestes esineb näiteks korreelaati tunduvalt vähem kui pealausega algavates põimlausestes (nn normaallausestes). Ka selle juhu võib paigutada laiemas mõttes lause markeerituse alla. Järelikult: **mida markeeritum on lause** (kas morfoloogiliste, süntaktiliste või pragmaatiliste tunnuste-vormide-sõnede abil), **seda suurem on tõenäosus, et selles kasutatakse korreelaati**.

2.3. Kaudsed küsilauseid

2.3.1. Sidendid *et* ja *kas*

Kaudsetele väitlausele vastanduvad kaudsed küsilauseid, mida on kahte tüüpi.

Kaudsed alternatiiv- ehk valikküsilauseid algavad küsisidendiga *kas*, mis osutab sündmusele või selle osale, mida kõneleja ei tea või mida ta varjab (nt lauses 96). Kõneleja ei pruugi teada, kas sündmus on tõene või väär. Tavaliselt kõneleja eeldab, et vastus on jaatav. *kas* väljendab lauses suhtluseesmärki, s.o küsimust, käsku, soovi jne. *kas* on sellise küsilause küsituumaks, mille vastusevõimalused on küsimusega täpselt ette antud, nii et vastajal jääb üle vaid nende seast õige välja valida. (EKG II: 168) Nt

(96) Küsisin, *kas te ei tulegi?*

Lisaks alternatiiv- ehk valikküsilausele on eesti keeles levinud **kaudsed eriküsilauseid**, sidend osutab siin situatsiooni komponendile või asjaolule, mida kõneleja ei tea või mille kohta ta ei taha infot anda (EKG II: 291). Sidendiks on **interrogatiivpronoomenid** või **proadverbid**, nt *kes, mis, kus, kust, kustkaudu, millal, miks* jne, samuti **küsifraasid**, nt *mis ajal / ajani / viisil / põhjusel / otstarbel / kombel / mil(lisel) viisil* jne (EKG II: 291). Nt

(97) Küsisin, *kuhu te lähete?*

Lisaks tüüpilistele kaudsetele küsilausele on kaudseid küsilauseid, kus küsisidendile eelneb omakorda sidesõna *et*. Nt

(98) a. PM 1997 Siis küsiti meie käest, *et kas meil on tõesti nii palju kõrgetasemelisi jalgpallureid.*

b. PM 1996 **Kui** küsisime kolmanda isiku käest, *et kes sina projektis oled*, siis vastas ta lj : t lbhtrnjh.

Sidesõna *et* on ainus markeerimata sidend kõrvallauses, see tähendab et viimasest ei järeldu midagi kõrvallausega väljendatu tõesuse või vääruse kohta (EKG II: 283). Seepärast saab sidesõna *et* kasutada ka kaudses küsilauses, kus teda justkui vaja polegi, kuna sidend *kas* väljendab lause küsivat eesmärki, samas sidudes kõrvallauset pealausega. Ometi kasutatakse ka *et+kas*-sidendit kaudses küsilauses. Järgnevate alapeatükkide peamiseks eesmärgiks on selgitada välja erinevused *et*-lause, *kas*-lause ja *et+kas*-lause vahel, samuti kaudse eriküsilause ja *et*+kaudse küsilause vahel.

2.3.2. Kaudse valikküsilause sidend *et + kas*

Käesolevas peatükis huvitab meid eelkõige *kas*-i kasutus osalause alistussidendina, millele eelneb sidend *et* (nt lauses 96).

EKG-s on soovitatud *et + kas*-lauseid vältida (EKG II: 292), samas leidub neid tänapäeva kirjanduses nii palju, et neid võib eraldi vaadelda ja käsitleda. *et kas*-lauseid esineb juba 20. sajandi alguse ajakirjanduses, seega ei ole see viimase aja moenähtus, kuigi 1960ndate aastate korpuse tekstides *et kas*-sidend puudub. Nt

(99) AJA1900\aja0293 Dr. Koppel küsib, *et kas Põllumeesteselts kõige selle töö ja korraldamise eest*, mis ta Kaubanduseosakonnas teinud, *Majanduseühisuselt ka tasu nõuab*, või pistab talle selle hea asja hea mehe poolest pihku ?

Järgnev analüüs peaks näitama, kas *et+ kas* on vajalik alternatiivküsilause: millised on kasutustingimused ja mille poolest erinevad need ühelt poolt *kas*- ja teisalt *et*-kasutamise tingimustest.

2.3.2.1. *et kas*-valikküsilause põhi

et kas-alternatiivlause põhjaks on tavaliselt pealause asuv **predikaat**, nt

(100) PM Extra 2000 ”Küsisin, *et kas te saate ka aru*, mida pommitamine tähendab,” meenutab ta.

Vaatlemegi kõigepealt sidendi valiku olenevust pealause predikaadist. Selleks võrdleme *et*-, *kas*- ja *et kas*-komplementlause predikaate. Predikaatide klassifikatsiooni aluseks on võetud EKG *et*-komplementlause jaotus) (EKG II: 283-287). Vaata tabelit 4.

Tabel 4. **Predikaatide klassid *et*-, *kas*- ja *et kas*-komplementlausetes**

Predikaadi klass	<i>et</i> -lause	<i>kas</i> -lause	<i>et kas</i> -lause
1. Info olemasolu, saamine, hankimine, unustamine, küsimine: <i>küsima, pärima, tekkima küsimus, teadma, kindlaks tegema, unustama, meelde tuletama</i>	v.a küsimine	Teadmiste olemasolu või unustamine, teadmiste hankimine + küsimine	Teadmiste unustamine, meelde tuletamine, hankimine + küsimine
2. Arvamist, uskumist ja kaalutlust väljendavad psühhosõnad: <i>mõtleva, plaanima, kõhkleva, kahtleva</i>	v.a kaalutlus	Arvamist ja kaalutlust väljendavad sõnad	Arvamist ja kaalutlust väljendavad sõnad
3. Soovi, kavatsust väljendavad psühhosõnad:	+	-	-

<i>soovima, lootma, unistama</i>			
4. Emotsiooniverbid: <i>muresema, mures olema, kartma, rõõmustama</i>	+	Negatiivset emotsiooni väljendavad sõnad	Negatiivset emotsiooni väljendavad sõnad
5. Hinnangusõnad: <i>kahtlane, imelik, huvitav</i>	+	Ainult huvi ja olulisust välj.sõnad	Ainult huvi ja olulisust välj.sõnad
6. Info (mitte)edastamist väljendavad sõnad: <i>ütleva, rääkima, karjuma, valetama</i>	Info edastamine ja mitteedastamine	Info edastamine: nii eitav kui jaatav pealause	Info edastamine: ainult jaatav pealause
7. Soovi, käsu jms edastamise sõnad: <i>nõudma, paluma, lubama</i>	+	Palvet edastavad sõnad: <i>paluma, lunima, nuruma</i> jms	Palvet edastavad sõnad: <i>paluma, lunima, nuruma</i> jms
8. Kontrolliverbid: <i>vaatama, uurima, kuulama</i>	+	v.a <i>tegema ja katsuma</i>	v.a <i>tegema ja katsuma?</i>
9. Eksistentsiaalset tüüpi sõnad: <i>juhtuma, esinema, ette tulema</i>	+	-	+
10. <i>olenema, sõltuma</i>	+	+	?

Osa verbide puhul on võimalik *kas*, kuid ei ole võimalik *et kas*. Näiteks verbi *teadma* puhul on kasutus erinev. 7,5 miljoni ajakirjandusteksti seas (Eesti Ekspress 1996-2001) leidub nii *teab, kas*-lauseid (10) kui *ei tea, kas*-lauseid (198), aga puuduvad *teab, et kas*- ja *ei tea, et kas*-lauseid, nt

(101) a. EE 1998 Kaju teab, kas Kallas valetab või mitte.

(102) a. AJA1990\ee0429 Aga praegu ma ei tea, kas rahvas tuleb selle tüki peale või ei.

(101) b. * Kaju teab, et kas Kallas valetab või mitte.

(102) b. * Aga praegu ma ei tea, et kas rahvas tuleb selle tüki peale või ei.

Seega ei kasutata enamasti *teadma* verbi puhul *et kas*-lauseid, eriti aga ei kasutata **pealause verbi eitava vormi puhul** *et kas*-lauseid, kuna võib tekkida semantiline konflikt pealause ja kõrvallause sündmuse vahel. See tähendab seda, et *et kas*-kõrvallausega ei saa väljendada sündmust, mille peasündmus sisaldab info olemasolu.

et-lause ja *kas*-lause erinevusest on kirjutanud T. Help, kes toob ühe *et*- ja *kas*-lause erinevuse markerina välja ka kõrvallause verbi finiiitse ja infiniitse vormi: *et*-

komplementlauses esineb finiiitne verbivorm, *kas*-komplementlauses saab esineda nii finiiitne kui iniiitne verbivorm, nt vrd *Onu ei teadnud, kas ujuda, *Onu ei teadnud, et ujuda* (Help 1991: 178).

Info olemasolu, saamist, hankimist, unustamist ja küsimist väljendavate predikaatide klassi kuuluvad ka nn küsipredikaadid, mis on samuti peaaegu alati jaatavas vormis *et kas*-lauses.

Arvamist ja uskumist väljendavate psühhosõnade kasutus on *kas*- ja *et kas*-lauses ühesugune, seejuures piiratum võrreldes *et*-lausega. Nimelt ei esine uskumist väljendavad sõnad *kas*- ja *et kas*-lauses, küll aga kasutatakse seal arvamist ja eriti kaalumist väljendavaid verbe. Nt

(103) EE 2000 Loed vene ja eesti lehti ja mõtled, *et kas need ilmuvad ikka samas riigis*.

(104) *Ta uskus, *(et) kas keegi tuleb*.

Soovi ja kavatsust väljendavate psühhosõnade ja eksistentsiaalsete sõnade puhul ei saa kasutada *kas*- ja *et kas*-kõrvallauset, nt

(105) * Ma soovin, *(et) kas sa tuleksid homme siia*.

Emotsiooniverbe kasutatakse nii *kas*- kui *et kas*-lauses ainult nende negatiivse või küsiva tähenduse korral; nt *Ta muretses, (et) kas ma juba ei tule*. Ei saa öelda: **Ta rõõmustas, et kas ma juba ei tule*.

(106) PM 1996 Alati on mure, *et kas prestiižipublik ei hakka teose osade vahel plaksutama*.

Sama kehtib hinnangusõnade kohta. *et*-lauses on võimalikud kõik hinnangusõnad, *kas*- ja *et kas*-lauses aga ainult huvi ja olulisust väljendavad sõnad, nt

(107) SEGAILU/0001 Algas igatahes oli pidulik ja ikka ka natuke kahtlev, *et kas ma mõistan üldse*.

(108) SEGAILU/0133 Tsee oli kiitusest meelitatud, aga natuke oli ebamugav kah, *et kas ta ikka on selle ära teeninud*.

Ühelt poolt sarnanevad *kah* ja *kas* teineteisega foneetiliselt (seepärast võib olla lisatud *et* nende vahele kui rõhuta sõna). Teisalt on partikkel *kah* intensiivistav üldlaiend, mis toimib kogu lausele, seega ka selle küsivale osale. Intensiivistavad üldlaiendid tugevdavad väite eitamist või jaatamist (EKG II: 102) ning on seega iseloomulikud rohkem väit- kui küsilausele. Seepärast võib neil kasutusel olla ka sidesõna *et*.

Infot edastavate verbide puhul on võimalik teha vahet *et*-lause, *kas*-lause ja *et kas*-lause vahel.

- (109) a. Ma ütlen, et Maril oli õigus. Ma ei ütle, et Maril oli õigus.
b. Ma ütlen, kas Maril oli õigus. Ma ei ütle, kas Maril oli õigus.
c. * Ma ütlen, et kas Maril oli õigus. * Ma ei ütle, et kas Maril oli õigus.

Siin ei kasutata *et kas*-lauset eitavas kõnes pealause predikaadi puhul, kuna tekib semantiline konflikt pealause ja kõrvallause vahel (eriti siis, kui nii pealause kui ka kõrvallause on eitavad). Kui pealause sündmuseks on info mitteedastamine, siis ei saa toimuda kõrvallause sündmus (kuna kõrvallause sündmus ei saa toimuda, kui pealause sündmus – kommunikatsioon pole toimunud). Info (mitte)edastamist väljendavate verbidega seostub ka *et kas*-lause pragmaatika, millest lähemalt ptk-s 2.3.2.4.

Soovi, käsku, palvet jms edastavatel sõnadel on samuti piiratud kasutus *kas*- ja *et kas*-lauses. Korpuses esineb siiski üksikuid palvega seotud *kas*- ja *et kas*-lauseid, nt

- (110) a. EE 1999 Sõber palus, *kas ta tohib minu juurde tulla*, et rääkida.
b. EE 1998 Kui Meri Muruojadel külas käis, palus perenaine presidenti, *et kas see ei aitaks tal üht tamme istutada*.

Kontrolliverbe kasutatakse kõigis kolmes komplementlauses, *et kas*- ja *kas*-lauses ei esine verbe *tegema* ja *katsuma*. Kontrolliverbiga *et kas*-lause puhul võib tegemist olla hoopis otstarbelausega (vt ptk 3.2.7). Nt

- (111) SEGAILU/0017 Aga isa vangist tulles käis meil palju inimesi näpuga katsumas, *et kas on ikka see mees*.

Eksistentsiaalset tüüpi sõnad, mis esinevad *et kas*-subjektlausega pealauses, ei saa esineda sama tüüpi *kas*-kõrvallausega komplementlauses, nt

- (112) PM 1996 Ja pea see siis juhtuda ei või, *et kas opositsioon või valitsus ikkagi nendega mõne salakokkuleppe teeb*.

Kokkuvõtteks *et kas*-lause põhja kohta võib öelda, et:

- 1) *et kas*-lause pealause predikaat ei saa olla info mitteedastamist väljendav verb, samuti info olemasolu väljendav verb eitavas kõnelaadis;
- 2) *et kas*-lause pealause predikaat saab erinevalt *kas*-lausest olla eksistentsiaalne sõna.

2.3.2.2. *et kas*-valikküsilause süntaktilised funktsioonid

Kõige rohkem on nii *kas*- kui ka *et kas*-lausete seas objektlauseid, seda peamiselt info saamist, hankimist, unustamist väljendavate verbide, küsiverbide ning arvamist ja kahtlust väljendavate verbide rohkuse tõttu.

Palju on ka reksiooniadverbiaallauseid, vähem subjektlauseid ja predikatiivlauseid (vt tabelit 5).

et kas-komplementlausetest seast tõuseb esile **atribuutlause**, mis on erandlik *kas*-lausetest seas. Näiteks leidis 638 *kas*-lauset seas vaid üks *kas*-atribuutlause, mis on semantiliselt ebakorrekne just tänu sidesõna *et* puudumisele:

(113) EE 1999 Aga aeg läheb edasi ja ... nii riigil kui inimestel on sümbolid vahest ... siis selles mõttes, *kas tõesti tema roll oli nii ... see, mis praegu räägitakse ?*"

et kas-atribuutlauses kasutatakse korrelaati nn prototüüpse *et*-atribuutlausega võrreldes tunduvalt rohkem: kolmandikus lausetes. Võrdluseks: *et*-komplementlausetest seas on korrelaadi kasutusprotsent täiendlauses tunduvalt madalam: ajakirjanduses 8% ja ilukirjanduses 16% (vt ptk 2.2.2).

Järelikult on *et kas*-laused süntaktiliselt funktsioonilt laiemas kasutuses kui *kas*-laused. Korrelaadi olemasolu aga muudab kõrvallause sisu definiitsemaks, nt

(114) a. SEGAILU/0014 Et nagunii kõik tulevad jõulu ajal vanaema juurde kokku, et siis pole sega plaanimist, *et kas meie valitud nädalavahetus kellelegi sobib või ei.*

b. PM 2000 Hea seegi, vähemalt on kadunud see bravuursus, *et kas Raus või üldse mittemidagi.*

Tabel 5. *kas*- ja *et kas*-lause süntaktilised funktsioonid

Lausetüüp	Korrelaadiga	Korrelaadita	Kokku	%
1. <i>et kas</i>-komplementlause	57	581	638	100
a) subjektlause	8	27	35	6
b) objektlause	5	405	410	64
c) reksiooniadverbiaallause	20	78	98	15
d) atribuutlause	23	46	69	11
e) predikatiivlause	1	25	26	4
2. <i>kas</i>-komplementlause	52	586	638	100
a) subjektlause	7	48	55	9
b) objektlause	6	326	332	52
c) reksiooniadverbiaallause	35	125	160	25
d) atribuutlause	1	0	1	0
e) predikatiivlause	3	89	92	14

Lisaks sellele, et ainult *et kas*-lauset saab kasutada atribuutlause puhul (võrreldes *kas*-lausega), erinevad laused süntaktiliselt ka osalausetest vaheliste seoste poolest. Lauseid võrreldes selgus, et:

1) kui **kas-lause pealauseks on et-lause**, siis *et+ kas*-i ei kasutata, nt **See on imelik, et ta küsis, et kas sa ei tulegi*;

2) kui pealause ja *kas*-kõrvallause vahel on **veel üks kaudne valik- või eriküsilause**, siis on *et+kas* võimalik, nt *Aga ma ei tea, kas hea poliitik peab olema tingimata hea kõnekunstnik, et kas see on hea poliitika esimene tingimus* (PM 1996).

Samas ei tohi ära unustada fakti, et tegelikus kasutuses esineb *et kas*-lauseid tunduvalt vähem kui *kas*-lauseid. Sageli on *et* liiane või kergesti ära kustutatav, ilma *et* lause semantika ja süntaktiline funktsioon muutuks.

2.3.2.3. *et kas*-lause semantika

Nagu eespool näha, sõltub *et kas*-lause kasutus verbisemantikast. Kaudne valikküsilause, mille sidendi koosseisu kuulub ka sidesõna *et*, on ka sündmuse semantikast tulenevalt pisut erinev *kas*-valikküsilausest.

et kas-lause on **pealausega rohkem seotud** kui *kas*-lause. Kui sidend *kas* seob pea- ja taustsündmust, siis sidendiga *et + kas* lause puhul on tegemist **ühe sündmusega**.
Nt vrd

(115) a. Ta küsis, *kas sa ei tule*.

b. Ta küsis, *et kas sa ei tule*.

PEALAUSE

(a) tõlgendus: *ta küsis seda*:

(b) tõlgendus: *ta küsis et*:

KÕRVALLAUSE – referaat

kas sa ei tule

kas sa ei tule

Sellist tõlgendust kinnitab asjaolu, et **korrelaati** kasutatakse *et kas*-komplementlauses väga harva võrreldes *et*-komplementlausega. (Erandiks on atribuutlauseid, millest eespool oli juttu ptk-s 2.3.2.2.)

et „asendab” *et kas*-lauses korrelaati, seob referaati pealausega, st *et* viitab eelnevale, mitte järgnevale osalausele. *kas* näitab kõrvallause suhtluseesmärki.

Ühesõnaga: pea- ja kõrvallause seotuse rõhutamisel kasutatakse kahte sidesõna korraga, siduvat *et*-i ja küsiv-siduvat *kas*-i. Ja seda juhul, kui:

1) ei teki semantilist konflikti pealause ja kõrvallause sündmuse vahel (ptk 2.3.2.1);

2) kui kõrvallause on pealause sündmuse lahutamatu osa.

Teine tingimus on tugevalt seotud ka *et kas*-lause pragmaatikaga.

2.3.2.4. *et kas*-lause pragmaatilised tunnused

Kõige rohkem iseloomustab nii *kas*- kui ka *et kas*-lauset **eitus**.

Erinevused *kas*- ja *et kas*-kõrvallause kasutuses ilmnevad pealause predikaadi vormistuses. Nimelt oli analüüsitud lausete seas *kas*-kõrvallausega põimlause pealause eitav 20% lausetest ning *et kas*-kõrvallausega põimlause pealause eitav 3% lausetest. Seega esineb eitus väga harva *et kas*-kõrvallausega põimlause. Põhjuseks semantiline konflikt, mis võib tekkida pealause sündmuse ja kõrvallause sündmuse vahel, kuna pealause sündmusest sõltub, kas kõrvallause sündmus toimuda saab. Nt

(116) a. * Ta ei küsinud, *et kas sa ei tulegi*.

b. * Ta ei rääkinud, *et kas sa ei tulegi*.

kas-kõrvallausega põimlause pealause on eitav 128 juhul 638st (s.o 20% lausetest) ning *et kas*-kõrvallausega põimlause pealause on eitav 21 juhul 638st (s.o 3% lausetest). Seega esineb eitus väga harva *et kas*-kõrvallausega põimlause (vt ka eespool pealause predikaatide käsitlust).

21 eitava pealausega põimlause seas on nii subjekt-, objekt-, atribuut-, predikatiiv- kui ka rektsiooniadverbiaallauseid. Predikaadid väljendavad info hankimist ja (mitte)edastamist (*küsima, pärima, küsimus olema, vastama, kinnitust andma, vaidlema*), arvamist, uskumist (*mõtlemata*) või emotsiooni (*muretsema*). Samuti esineb 21 eitava pealause predikaadi seas kontrolliverbe (*vaatama, kuulama, tšekkama*), hinnangusõnu (*teadmatu, põhjendamatu*), eksistentsiaalset tüüpi sõna *juhtuma (see)* ja verb *olenema (sellest)*.

Erinevused *kas*- ja *et kas*-lause vahel ilmnevad ka **temporaal-** ja **modaaladverbide** kasutuses, mis esinevad nii pea- kui kõrvallause, nt

(117) a. PM 1996 Alati on mure, *et kas prestiižipublik ei hakka teose osade vahel plaksutama*.

b. EE 2001 Kord küsisin neilt, *et kas nendel ka filosoofiat õpetatakse*, kes seal töötavad ja mis toimub huvitavat, kas saaksin ehk ise tööd.

Ajaadverbid võib kaudses valikküsilause jagada tinglikult kahte rühma:

1) konkreetset ajahetke markeerivad: *kord, ükskord, seekord, siis, kohe, nüüd, äkki, juba* jne (näide 117b);

2) üldises mõttes olevikku või tulevikku markeerivad: *tihti, jälle, pidevalt, kunagi, alati* jne (näide 117a).

Kaudset valikküsilause iseloomustavad ka modaaladverbid ehk partiklid: *ikka, ka, üldse, -gi/-ki, tõesti, veel, ikkagi, siiski* jne, nt

(117) c. PM 1999 Helistab Griša, *et kas ma ei saaks ikkagi Schenkenbergi mängida.*

Et teha kindlaks, kas *kas-* ja *et kas-*lausega põimlause erinevad adverbide kasutuse poolest, võrdleme sagedasemate adverbide esinemissagedust kahes lausetüübis.

Selgus, et *et kas-*lauses kasutatakse rohkem adverbe kui *kas-*lauses. Ja seda nii pea- kui kõrvallauses. Näiteks kõrvallauses esinevate adverbide suhe oli 25% *kas-*lauses ja 50% *et kas-*lauses ning pealause esinevate adverbide suhe oli 6% *kas-*lausega põimlause pealauses ja 17% *et kas-*lausega põimlause pealauses.

*et kas-*lausetes seas esinesid ka mõned **lauselõpulised partiklid**. Nt

(118) EE 2001 Kuisin, *et kas jahti peate või.*

Partikkel *või* esineda ka pealause lõpus. Nt

(119) PM 1996 Ta on küsinud jah, *et kas meil oleks talle paarkümmend tuhat laenata.*

638 *kas-* ja *et kas-*lause aja- ja modaaladverbide esinemussagedusest annab ülevaate tabel 6. Nagu tabelist 6 selgub, kasutatakse *et kas-*lauses rohkem adverbe kui *kas-*lauses. Seega võib väita, et *et kas-*valikküsilause on modaalsem võrreldes *kas-*valikküsilausega. Vaata tabelit 6.

Tabel 6. Adverbid *kas-* ja *et kas-*lauses

Adverbitüüp + sagedasemad adverbid	PL + <i>kas-</i> lause	PL + <i>et kas-</i> lause	<i>kas-</i> lause	<i>et kas-</i> lause	<i>kas-</i> lause pealause	<i>et kas-</i> lause pealause
1. Modaaladverbid	147	290	116	215	31	75
a) <i>ikka(gi)</i>	39	105	36	93	3	12
b) <i>ka</i>	58	98	44	54	14	44
c) <i>siis(ki)</i>	28	61	18	42	10	19
d) <i>üldse</i>	22	26	18	26	4	0
2. Ajaadverbid	62	117	24	54	15	39
a) <i>veel</i>	24	57	14	37	10	20
b) <i>nüüd</i>	22	22	1	2	21	20
c) <i>juba</i>	9	23	7	15	2	8
d) <i>kohe</i>	7	15	3	2	3	11
KOKKU: 638 lause seas / esinemuse %	209 / 33	407 / 64	140 / 22	269 / 42	46 / 7	114 / 18

Modaaladverbid seostuvad eelkõige küsilausega, milles väljendub küsija ühe valiku eelistamine teisele valikule või seatakse väide kahtluse alla. EKG-s on sellist küsilause nimetatud **eelistusküsilauseks** (EKG II: 172). Eelistusküsilause viitab kas **vastulause tõenäosusele või ebatõenäosusele**, nt lause

(120) PM 1996 Ta on küsinud jah, *et kas meil oleks talle paarkümmend tuhat laenata.*

Nii oletust kui kahtlust väljendavad eelkõige modaaladverbid ehk partiklid, kuid ka lauselised üldlaiendid, mida aga kaudes valikküsilause ei esinenud. Mõned **lauselõpulisel partiklid** või näol siiski esinesid (6). Nt

(121) EE 2001 Küsisin, *et kas jahti peate või.*

Modaal- ja ajaadverbe iseloomustab *et kas*-lauses ka **eituslembelisus jaatavas lauses ja jaatuslembelisus eitavas lauses**, mis kinnitab veelgi *et kas*-küsilause eitavat või vastandavat iseloomu (nt *ka*, *-gi/-ki*, *ikkagi*, *küllaltki*, *siiski*, *koguni*, *kah* jt).

Lisaks eespool käsitletud *et kas*-lause pragmaatilistele tunnustele on kaudsele valikküsilausele iseloomulik ka sagedas **pronoomenite kasutamine** (vt tabelit 7). 638st *et kas*-lausest oli 382 anafooriga, neist 305 (80%) olid personaalpronoomenid.

Tabel 7. Viitamine *et kas*- ja *kas*-lauses

I Viitamise vorm	<i>et kas</i>	<i>kas</i>	II Viiteta juhul, kui	<i>et kas</i>	<i>kas</i>
1) personaalpronoomen	168	106	1) personaalpronoomen puudub vormiliselt	32	37
2) demonstratiivpronoomen	74	43	2) nominaalne subjekt on olemas	124	260
3) indefiniitpronoomen	33	15	3) puudub subjekt, sh	68	153
4) determinatiivpronoomen	19	6	a) impersonaalis / passiivis lauses	40	120
5) refleksiivpronoomen	6	6	b) lünk- või vaeglauses	28	33
6) possessiivpronoomen	5	10			
7) proadverb	77	2			
KOKKU: 638 lausest / esinemuse %	382/ 60	188/ 30	KOKKU: 638 lausest / esinemuse %	256/ 40	450 70

Lisaks personaalpronoomenitele esineb kaudes valikküsilause ka demonstratiiv-, personaal-, determinatiiv- ja indefiniitpronoomeneid. Harvem esineb refleksiiv- või possessiivpronoomeneid (nt *oma* (*raamat*), *endale* (*tegema*)) või koguni proadverbiga (nt *siin*, *seal*, *nii*, *kunagi*). Nt

(122) a. PM 1996 Mis puutub Londonis käiku, *et kas seal oli juttu ka SIAs*.

b. ep 051199 Ehk ega ministeeriumi struktuur pea olenema sellest, milline on minister, *et kas ta on punapea või on tal lokid*.

c. EE 1998 Kui Meri Murojadel külas käis, palus perenaine presidenti, *et kas see ei aitaks tal üht tamme istutada*.

d. PM 1997 Üks külaelanik tuli aga Aili juurde, küsis, *et kas too kavatseb tõesti tema korteri endale võtta*, tema seda ei lubavat.

Tabelist 7 selgub, et sidendiga *et+kas* kaudses valikküsilauses esineb anafoore sagedamini kui sidesõnaga *kas* kaudses valikküsilauses. Seega kasutatakse *et kas*-sidendit rohkem lausetes, kus esineb deiktilisi viiteid (eeskätt isikule ja kohale). Anafoorid on omakorda seotud kaudse küsilause kui referaadi eri väljendusvormidega.

Referaat (e täpsemalt lauseline referaat) on kaudse teatelaadi väljendus, mis koosneb harilikult kahest osast: saateväljendist ja referaatosast” (EKG II: 293). Nt lauses *Ta küsis: "Kas sa tuled juba?"* on saateväljendiks *Ta küsis* ja referaatosaks *Kas sa tuled juba?* Olenevalt sellest, kas referaat edastab refereeritava isiku kõne selle isiku enda sõnastuses või siis kõne vahendaja sõnastuses, liigitatakse referaadid:

- a) otsekõneks, nt *Ta küsis: "Kas sa tuled juba?"* ;
- b) kaudkõneks, nt *Ta küsis, kas ma tulen juba;*
- c) siirdkõneks, nt *Ta küsis, et kas sa tuled juba* (EKG II: 294).

Analüüsist selgub, et isikule viidatakse *et kas*-lauses **nii info edastaja kui vastuvõtja positsioonist lähtudes**. Võrdluseks näiteks *et-kõrvallaus*es kasutatakse enamasti kaudkõnet (*Ta ütles, et ma teeks selle ära*), kuigi on võimalik ka siirdkõne (*Ta ütles, et sa tee see ära*). *kas*-lauses kasutatakse nii otsest kui kaudkõnet, aga siirdkõnet anafooride olemasolul kasutada ei saa (**Ta ütles, kas sa tuled juba?*). *et kas*-lausetes kasutatakse peamiselt kaudkõnet, suhteliselt tihti aga ka **siirdkõnet**. Nt

(123) a. EE 2001 Kateedrijuhataja Ingo Normet küsimuse peale, *et kas te saate pintsaku ära võtta* (Carital oli bodi pintsaku all) kuulutas neiu napilt, et ei, see pole võimalik.

b. EE 1997 Muidugi on büroohoone planeeritud sisse tooma, muidu seda tegema ei hakataks, muigab ta küsimuse peale, *kas maja on tulevikus ka kullaauk*.

c. PM 1996 „Helistasin kohe tagasi, et mis viga - ta ütleb, *et kas sa tead*, väga suur õnnetus on juhtunud," meenutab Thomase ema.

Lauses 123c on kõneleja *ta* küsilause lähtekohaks. Samas võib lause lähtuda ka info vastuvõtjast:

(124) a. PM 2000 Mõlemad noored daamid küsisid muu hulgas, kas mind segab palju elavast kultuurist eemalolek – *et kas ma ei tunne puudust Tallinna ja Tartu kultuurielust*.

Viimase näitelause puhul on võimalik ka:

(124) b. (---) – *et kas sa ei tunne puudust Tallinna ja Tartu kultuurielust.*

638 *kas*-lause seas puudusid siirdkõnega laused, samas 638 *et kas*-lause seas leidis 93 siirdkõnega lauset (s.o 15% *et kas*-lausetest on siirdkõnes ja 55% personaalpronoomeniga *et kas*-lausetest on siirdkõnes). Kusjuures siirdkõnes lauseteks on peetud vaid vormiliselt siirdkõnelisi lauseid. Kuna paljudes küsilausestes on välditud isikut, siis ei saa nende puhul kindlaks teha, kas tegemist on kaud- või siirdkõnega. Nt

(125) EE 2000 Küsisin ministrilt, *et kas erastamisega ei minda liiale.*

Sündmuse vahetut iseloomu annab kaudses küsilausest edasi ka põimlause, mis on otsekõnes tervikuna, nt

(126) PM 1999 Jüri: "Ja ükskord nad siis tulid, 3-4 mehega, *et kas sul paat on ja kust sa selle said?* Rääkisid kõik ära, nagu oli."

Küsilause isik jääb tavaliselt samaks: *Kas sul paat on?* > kaudses küsilausest: (---) *et kas sul paat on?* Kui isik üldse muutub, siis: **sg 1/ sg 3** > **sg 2** ja **pl 1/ pl 3** > **pl 2**.
Nt

(127) EE 1999 "Ega nad ei varajanud ka, kes nad on. Juhan küsis kohe järve ääres, *et kas te olete vennad Voitkad. Nad ütlesid jah."*

Võrdluseks näiteks inglise keeles esitatakse kaudses küsilausest alati ka isik kaudselt: *Do you have a boat?* > *The men asked if he had a boat.*

Eesti keeles ei muutu erinevalt inglise keelest kaudses küsilausest verbi aeg võrreldes otsese küsilausega.

Ülejäänud pronoomenid ja proadverbid viitavad samuti tavaliselt kas pealause või sellele eelneva lause osale, nt demonstratiivpronoomenid *see* ja *too* viitavad nii isikule kui ka objektile. *too* esineb aga kaudses küsilausest, kus küsijaks ja adressaadiks on hoopis keegi kolmas, mitte info edastaja:

(128) PM 1996 Ta oli ühe jalaga mehelt küsinud, *et kas too ka invaliidide võistlustel osaleb.*

Võrreldes *kas*-lausega esineb *et kas*-lausest tunduvalt sagedamini demonstratiivpronoomeneid (*see, too*) (vt tabel 7).

Nagu tabelist 7 selgub, puudub viide isikule enamasti kas nominaalse subjekti olemasolul (55% viiteta lausetest) või subjekti puudumisel kõrvallausest (25%

viiteta lausetest) või kui personaalpronoomen puudub vormiliselt kõrvallauses (isiku vorm sisaldub verbis – 20% viiteta lausetest), nt

(129) EE 1997 Vahepeal mõtlesin, *et kas eesti keeles ikka öeldakse* et " panin meiki feissi " või et " sliipisime."

(130) EE 1998 Et siis tema vaadanuks, *et kas annab liitumisloa või mitte.*

Samuti võib analüüsitud *kas-* ja *et kas-*lausetel põhjal väita, et *et kas-*lauses esineb rohkem demonstratiiv-, indefiniit-, determinatiivpronoomeneid ja proadverbe kui *kas-*lauses. Põhjuseks jällegi *et kas-*lause „vahetum” iseloom, seos otsekõne ja refereeritavakeskse deiksisega.

Kokkuvõtteks *et kas-*lause pragmaatiliste tunnuste kohta võib öelda, et suuresti määrab *et+ kas-*sidendi kasutuse see, kas:

1) **pealause** predikaat on eitavas või **jaatavas kõnes**;

2) lauses esinevad temporaal**adverbid** (*nüüd, äkki, veel*), proadverbid (*siin, seal*) või partiklid (*või, jah*);

2) kõrvallause on kaudkõnes või **siirdkõnes** – siirdkõne puhul on *et kas-*sidendi kasutussagedus 15%, „prototüüpsete” valikküsilause seos puudusid siirdkõnega laused.

Kuigi *et kas-*lauset kasutatakse tunduvalt vähem kui *kas-*lauset, on sellel siiski oma spetsiifiline pragmaatiline funktsioon: *et kas-*lause väljendab kõneakti, mida on püütud võimalikult otse edasi anda. Sellele viitavad siirdkõne ja otsekõne kasutamine ning ka see, et pealause ei saa olla tavaliselt eitav (**Ta ei küsinud, et kas sa tuled?*). *kas-*lause puhul võib pealause olla tavaliselt eitav ning kõneakti väljendamise funktsioon ei pruugi olla primaarne.

2.3.2.5. Loetlev valikküsilause ja selle seos väitlausega

Loetlev valikküsilause esineb semantiliselt peamiselt kahte moodi: 1) (*a*) või (*a*) eitus, 2) (*a*) või (*b*). Esimene variant vormistub aga kolmel viisil:

a) *kas (a) või mitte (a)*, nt *Ta küsis, et kas ma tulen või mitte*;

b) *kas (a) või (a) eitus*, nt *Ta küsis, et kas ma tulen või ei tule*;

c) *kas (a) või ei*, nt *Ta küsis, et kas ma tulen või ei*, kus *a* on noomeni- või verbifraas.

Kahe erineva valiku (kas *a* või *b*) puhul võib tegemist olla ka adverbi, adjektiivi või predikaadiga, nt

(131) SEGAILU/0014 Tüdrukud arutavad meigiprobleeme, *et kas kuld või roheline*.

Adverbide puhul on semantiliselt tegemist kas **valiku või vastandusega**:

(132) PM1999 Lõpuks ei saanudki aru, *et kas nad töötavad Leedus vaid talvel või hoopis suvel*, aga see polegi tähtis.

Nii eitus, valikulisus kui vastandus on loetlevates valikküsilausestes enamasti seotud ning võivad esineda koos ühes lauses. Samas iseloomustavad need jooned nii *kas*-kui *et kas*-lauset.

kas-valikküsilauseste seas on tunduvalt rohkem loetlevaid valikküsilauseid (40% lausetest) kui *et kas*-valikküsilauseste seas (20% lausetest). Põhjendus: *et kas*-lause on väitlausele lähemal kui *kas*-lause, seetõttu esineb selles ka vähem kaudse loetleva valikküsilause tüüpi.

Kaudne loetlev valikküsilause on küsilausest kõige lähemal väitlausele, kuna **esineb lauseid, kus esineb ainuüksi valikut või küsimust väljendav partikkel *või***, kuid puudub küsiv-siduv modaalsõna *kas* (nt lause 133c). Näiteks vrd

(133) a. Ma mõtlen, <i><u>kas</u> tulla <u>või</u> mitte (tulla)</i>	– <i>kas</i> -valikküsilause
b. Ma mõtlen, <i><u>et kas</u> tulla <u>või</u> mitte (tulla)</i>	– <i>et kas</i> -valikküsilause
c. Ma mõtlen, <i><u>et tulen</u> või ei tule</i>	– <i>et</i> -väitlause

Kaudse küsilause puhul on alati üks valiku variantidest õige ja teine vale (olenemata sellest, kas kõneleja teab õiget vastust või ei). Väitlausest aga kehtib pealause väide kogu kõrvallause kohta tervikuna.

Lähtuvalt kaudse küsilause küsivast eesmärgist näeb **kaudse küsilause hierarhia** välja järgmine (lause küsiv eesmärk väheneb vasakult paremale):

(*kas*-küsilause) > *kas*-kaudne küsilause > *et kas*-valikküsilause > *et kas*-loetlev valikküsilause
(> *et*-väitlause)

2.3.2.6. *et kas*-lause ja *kas*-lause vahekorra kokkuvõtvalt

Võrreldes kaudse *kas*-küsilausega on *et kas*-küsilause kasutus süntaktiliste tüüpide järgi veidi laiem, nt kaudses küsilausest, mis on süntaktiliselt täiendlause, on võimalik *et kas*-sidend, ei ole aga võimalik *kas*-sidend, nt

(134) PM 1997 Ei saa elada niisugustes foobiates, *et kas mind vaadatakse*, kuidas mind vaadatakse, mida mõeldakse.

Samas semantiliselt ja pragmaatiliselt on *et kas*-lausel piiratum kasutus.

Sidendil *et* on üldsiduv funktsioon kaudses valikküsilause, st *et* tihti esineb ta ainult selleks, et siduda pea- ja kõrvallause. Eriti on sidend *et* vajalik siis, kui pea- ja kõrvallause vahel või järel on veel üks sama funktsiooniga klaus. Näiteks kui kõrvuti asetsevad kaks või enam kaudset valikküsilause, siis neist üks klaus algab tavaliselt sidendiga *et kas* (33 lauset 638 lause seas), nt

(135) EE 1997 Kui võib retooriliselt küsida, *et kas Eesti on megastaaride laviinitaliseks vastuvõtmiseks valmis*, siis sama hästi võib ka küsida, *kas megastaarid ise on juba Eestisse tulekuks valmis*.

Samas on võimalik ka kahe *et kas*-lause kõrvuti asetsemine (6 lauset 638st):

(136) SEGAILU/0022 Ta passis isegi väljakäigu ukse taga ja hõikas, kui ma sinna liiga kauaks istuma jäin, *et kas minuga on kõik korras*, *et kas mul pole midagi viga*.

Lisaks võib *et kas*-lause esineda ka eriküsilausega kõrvuti, nt

(137) EE 1998 Küsis minu käest, *et mida see poiss täpselt katsus*, *et kas rinna partiid ka katsus*.

Ometi on *et kas*-lause kasutus piiratum võrreldes *kas*-lausega, seda eelkõige tänu 1) verbisemantikale (ptk 2.3.2.1) ja 2) pragmaatikale (ptk 2.3.2.4).

Ning lisaks mängib siin olulist rolli ka *et kas*-lause semantika: *et kas*-lause on pealausega rohkem seotud kui *kas*-lause. Kui sidend *kas* seob pea- ja taustsündmust, siis sidendiga *et + kas* lause puhul on tegemist ühe iseseisva sündmusega (ptk 2.3.2.3).

2.3.2.7. *et kas*-lause perifeerne kasutus

Põhjata valikküsilause. *et kas*-lausete seas esineb lauseid, millel a) puudub põhi või b) kus pealause tervikuna on lause põhi. Nt

(138) a. PM 1996 Mis puutub Londonis käiku, *et kas seal oli juttu ka SIAs*.

b. PM 1996 Sellest pole muud häda, kui *et aegajalt lõi see etenduse rütmi segamini* – *et kas jääbki seisma või läheb ikka edasi ka*.

c. EE 1998 "Raha antakse pärast õnnestunud operatsiooni ja tänutäheks. Vaene inimene on teinekord isegi solvunud, et tema raha ei võeta, *et kas see on liiga vähe*," täiendab tema kolleeg.

d. EE 1998 Eks see põhjus, miks me seda saadet teeme, sõltub loomulikult ka meie valulävest suhtumisel ühiskondlikesse probleemidesse. *Et kas sa viitsid neid probleeme kuulutada või ei*.

Sellistes lausetes saab pealause ja kõrvallause eraldada ka mõttekriipsu või koguni punktiga. Uurimuse kirjutanu meelest on lauses 138d tegemist ikkagi *et kas*-sidendi,

mitte partikliga. Lauses on olemas valikküsilause tunnused (anafoor *sa*, loetleva valikküsilause vorm (*a*) *või ei*).

Kortmanni käsitluse järgi väljendavad sellised kõrvallused põimlause **kõneaktiivist tasandit** (Kortmann 1997: 31) – pealause predikaadist ei sõltu kõrvallause sisu. Palju sõltub *et*-sidendi ja *et*-partikli eristamisel ka konkreetsest tekstist ehk diskursusest, millest räägime lühidalt peatükis 2.3.2.8.

Lisaks süntaktiliste tüüpide mitmekesisusele iseloomustab *et kas*-lauset ka **pealause lahusus**. See tähendab, et alternatiivlause võib poolitada pealause, olles semantiliselt selle täiendiks. Selliseid lauseid leidis 7. Nt

(139) a. PM 1998 " Ebakindlust, *et kas homme lastakse maha või mitte, ma ei tunne*, sest seni pole surmanuhtlusi ju täide viidud ja ilmselt ei tehta seda enam kunagi," lisas ta.

b. PM 2000 Jüri Luige küsimuse peale, *et kas te annate ikka aru*, mida te soovitate, vastas Marju: "Jah, sest ma olen poliitik!"

et kas-valikküsilause **põhjaks** võib olla predikaadi puudumisel **lünk- või vaegpealause** (6 lauset 638st), nt

(140) a. PM 1996 Näiteks, *et kas on mannekeenid õigesti komplekteeritud ja rietatud*.

b. PM 1997 Kuni selleni, *et kas mitte Lepikson ei ole need hävitanud*.

c. PM 2000 Kuigi ka oma luule kohta ütlevad nad, et oma asi, *et kas suhtuda sellesse tõsiselt, naljaga pooleks või üldse mitte suhtuda*, on selge, et ühiselt raamatusse selekteeritud tekstidele seatud lattu on kõrge.

Siiani vaatasime *et kas*-lause põhja-predikaati, mis esineb komplementlause pealauses. Kuid esineb ka *et kas*-lauseid, mis on süntaktiliselt adverbiaalused ning milles pole oluline mitte enam lause põhi vaid näiteks korreelaadi kasutus. **Adverbiaalused** on 638 *et kas*-lause seas 45.

Kaudne valikküsilause võib olla analüüsitav kohati **otstarbelausena**. Võrdle

(141) a. SEGAILU/0017 Aga isa vangist tulles käis meil palju inimesi näpuga katsumas, *et kas on ikka see mees*.

b. Aga isa vangist tulles käis meil palju inimesi näpuga katsumas, selleks et kontrollida, *et kas on ikka õige mees*.

Sellistes lausetes oleks justkui otstarbelause vormiliselt vahele jäetud ning sisuliselt väljendab siin *et kas*-lause otstarvet juhul, kui asi-objekt on pealauses olemas. Ühes otstarbelauses oli olemas ka korrelaat:

(142) EE 2000 Vanaproua Roza Grib käis aga neli aastat kohut selleks, *et kas autojuht või tema tööandja AS Harku Karjäär kompenseeriksid talle tekitatud kahju.*

Süntaktiliselt tüübilt ebaselged on just kontrolliverbe sisaldavad laused. Otstarbelauseks on siinkohal peetud näiteks sellist lauset (objektiks *seinu*):

(143) EE 1997 Hakkasime uurima seinu, *et kas saab välja murda.*

Kui objekt puudub pealauses, on tegemist *et kas*-komplementlausega (objektlausega), nt

(144) Hakkasime uurima, *et kas saab välja murda.*

Ülejäänud adverbiallauseid on eristatud vaid korrelaadi abil (nii viisi-, põhjus- kui kvantumilause). **Tingimuslause** *et kas*-lause kõrvallause pealausena (3 lauset) võib mõjutada *et*-i ja *kas*-i kooseksisteerimist, nt

(145) a. SEGAILU/0017 See, **et kui** sulle tehakse reklaamitööpakkumine, *et kas sa lähed kaasa või ütled ära.*

Siin puudub korrelaat *siis* kõigil kolmel korral. Korrelaat saaks esineda sidendi *et* puudumisel:

(145) b. See, **et kui** sulle tehakse reklaamitööpakkumine, *siis kas sa lähed kaasa või ütled ära.*

2.3.2.8. *et kas*-lause diskursuse tasandil

Kuna osa ajakirjanduslauseid on tekstikorpusest välja võetud lõikudena, siis selgus töö käigus, et:

- 1) pealause ja *et kas*-kõrvallause võivad olla eraldi lausetes (lause 146);
- 2) *et* ja *kas* võivad koos moodustada partikli, mis jääb käesoleva peatüki uurimisalast välja (nt lause 147).

(146) PM 1996 "Küll aga võib Wiktorin kasutajana anda soovitusi ühe või teise või kolmanda relva tehniliste näitajate osas. *Et kas tasuks osta või mitte.*

(147) EE 1997 Tallinna vanalinnas ühe ehituse hoovil kurtsid töömehed, et neile appi saadetud soome traktorist on ülbe. *Et kas* ma ei saaks seda "kusagile lehte pista".

P.S. Mõnede lausete puhul on kindlalt tegemist ***et-partikliga*** – juhul, kui *et* ei seo mitte pea- ja kõrvallauset, vaid tervet lauset eelneva lause või tekstiga (lisaks 638-le lausele 22 lauset). Nt

(148) EE 2000 " *Et tere, et kuidas läheb ja et kuidas* sel aastal nende võistlustega on, *et kas* võib ennast kirja panna."

2.3.3. Kaudne eriküsilause: *et* + küsiv sõna

Eriküsilause semantiline funktsioon on sarnane alternatiivküsilausega: sidend osutab siin situatsiooni komponendile või asjaolule, mida kõneleja ei tea või mille kohta ta ei taha infot anda (EKG II: 291), nt

- (149) a. EE1998 Küsisin Jussi käest, *et mis ta sellest Eesti käekäigust ka arvab*.
b. SEGAILU/0015 Singeriga on see imelik asi, *et kuidas ma ka ei püüa*, meie kultuuri ta ei sobi.

Siin on samuti ainuvõimalik *et* + küsiva sõna kasutus atribuutlause (näide 149b), mis pole võimalik ainult küsiva sidesõnaga kaudses eriküsilause.

Analüüsi alusmaterjaliks on 5 miljoni sõne suurune TÜ ajakirjanduskorpus ja 4,2 miljoni sõne suurune ilukirjanduskorpus. Kaudse eriküsilause kasutussagedusest annab ülevaate järgnev tabel, mis näitab, et eri küsilause tüüpe esineb erinevalt (vaadatud on sagedamini esinevaid eriküsilauseid). Kokku on analüüsitud 438 lauset. Kõige rohkem esineb *et mis-* ja *et miks-*lauseid ja *et kuidas-*lauseid, vaata tabelit 8.

Tabel 8. *et* + kaudne eriküsilause

Eriküsilused	Lauseid 9,2 miljoni sõne seas (aja- ja ilukirjandus)
1. <i>et mis</i>	167
2. <i>et miks</i>	114
3. <i>et kuidas</i>	86
4. <i>et kes</i>	47
5. <i>et kus</i>	24
KOKKU	438

Kaudset eriküsilauseid koos sidendiga *et* kasutatakse väga harva. Et järgnev analüüs oleks adekvaatne, võrdleme *et*-iga kaudseid eriküsilauseid (edaspidi *et*-eriküsilause) nn tavaliste kaudsete eriküsilauseid (samast korpusest, samas mahus).

2.3.3.1. Kaudse eriküsilause põhi

Kaudse eriküsilause põhjaks on predikaat, mis väljendab info olemasolu, saamist, edastamist, unustamist; samuti arvamist, uskumist, emotsiooni või hinnangut.

- (150) EE 1997 Küsib, *et kes sellist veini õigupoolest joob*.

Info hankimist väljendavaid küsiverbe kasutatakse võrdselt palju nii eriküsilause kui *et*-eriküsilause (~40%). Samuti kasutatakse üsna palju info edastamisega seotud verbe (~30%) ning arvamist ja uskumist väljendavaid sõnu (~20%). Emotsiooniverbe, kontrolliverbe ja hinnangusõnu kasutatakse mõlemas lausetüübis suhteliselt vähe (5-10%).

Üldiselt kaudse eriküsilause ja kaudse *et*-eriküsilause põhjad kasutuse poolest ei erine. Silma torkasid **kaksikverbid** eriküsilause põhjana, mis puudusid *et*-eriküsilause, nt

(151) AJA1990\kl0250 Hea veel, et see ei olnud avalik, vaid ainult mingi kontrollitendus - mine tea, mis muidu oleks võinud juhtuda.

2.3.3.2. Kaudse *et*-eriküsilause süntaktilised tüübid

Kaudne *et*-eriküsilause jaguneb süntaktiliste tüüpide järgi nii nagu alternatiivküsilausegi. Kõige rohkem on objektlauseid ja rektsiooniadverbiaallauseid, teisi lausetüüpe on tunduvalt vähem (vt tabelit 9).

Tabel 9. Kaudse eriküsilause süntaktilised tüübid

Lausetüüp	<i>et</i> + kaudne eriküsilause	kaudne eriküsilause
a) subjektlause	11	10
b) objektlause	298	308
c) rektsiooniadverbiaallause	97	40
d) atribuutlause	19	24
e) predikaatne lause	13	56
Kokku	438	438

Nn tavaliste kaudsete valikküsilauseste seas esineb aga ka palju predikaatseid lauseid. Atribuutlauseid on suhteliselt palju mõlemas lause tüübis, nt

(152) a. SEGAILU/0015 Singeriga on see imelik asi, *et kuidas ma ka ei püüa*, meie kultuuri ta ei sobi.

b. AJAE1990\ep0004 b. Tõsiseimaks paistab aga kujunevat küsimus, *mis saab Ühest Euroopa Liidu eestvedajast Prantsusmaast*.

Seega ei ole atribuutlause piiranguks *et*-eriküsilause ja tavalise kaudse eriküsilause kasutuse vahel, erinevalt kaudsest valikküsilausest ja kaudsest *et*-valikküsilausest.

Lisaks selgus, et **küsiv pealause** välistab *et*-eriküsilause kasutuse, nt vrd

(153) a. SEGAILU/0004 Kas Väino siis üldse ei tea, *mis toimub?*

b. * Kas Väino siis üldse ei tea, *et mis toimub?*

2.3.3.3. Kaudse *et*-eriküsilause pragmaatika

Eitus. 115 eitavat pealauset eriküsilauseste seas ja 9 eitavat pealauset *et*-eriküsilauseste seas näitab, et kaudses *et*-eriküsilausest ei saa eituse korral kasutada sidesõna *et* sidendi koosseisus. Põhjuseks jällegi semantilise konflikti oht, mis tekib pealause ja kõrvallause sündmuse vahel. *et*-eriküsilausest iseloomustab ka **kiil**, nt

(154) a. SEGAILU/0008 Olav ei ütle, *et mis sa, hull, küll teed.*

b. SEGAILU/0012 Kohe oleks tulnud pärima, *et mis sina, Valeri, siin pusid? "*

c. PM1999 Nad ka kritiseerisid meid pärast panga ülevõtmist, *et kus, eestlased, on teie tulevikuvision - te müüte maha suure osa panga aktsiatest, millega ise hakkate 1,5 aastat hiljem ühinema!*

Kui kiil asub pealause predikaadi ees, kasutatakse nn tavalist kaudset eriküsilausest, nt

(155) SEGAILU/0014 "Marilyn, ütle, mis ma tegema pean, et sa mind ilma irooniata ära kuulaksid?"

Adverbid. Adverbe kasutatakse mõlemas lausetüübis, kasutussagedusest annab ülevaate tabel 10.

Tabel 10. Adverbid kaudses eriküsilausest ja kaudses *et*-eriküsilausest

Adverbitüüp + sagedasemad adverbid	PL + kaudne eriküsilause	PL + kaudne <i>et</i> -eriküsilause	Eriküsilause	<i>et</i> -eriküsilause	Eriküsilause pealause	<i>et</i> -eriküsilause pealause
1. Modaaladverbid	80	167	67	122	13	45
a) <i>ka</i>	20	46	15	19	5	27
b) <i>ikka(gi)</i>	17	43	12	34	5	9
c) <i>siis</i>	28	70	26	63	2	7
d) <i>üldse</i>	15	8	14	6	1	2
2. Ajaadverbid	65	94	30	44	35	50
a) <i>veel</i>	24	26	14	9	10	17
b) <i>nüüd</i>	21	35	11	23	10	12
c) <i>juba</i>	12	19	3	7	9	12
d) <i>kohe</i>	8	14	2	5	6	9
KOKKU: 438 lause seas / suhteline esinemuse %	145/33	261/60	97/22	166/38	48/11	95/22

Tabelist 10 selgub, et *et*-eriküsilausega põimlausest kasutatakse rohkem adverbe, et *et*-eriküsilausega põimlause on modaalsem võrreldes nn tavalise kaudse valikküsilausega põimlausega. Eriti sagedasti kasutatakse *et*-eriküsilausest adverbist *siis*, nt

(156) SEGAILU0137 Kui ma ärritunult küsisin, *et mis siis nüüd on*, vastas ta, et see on lihtsalt ülepinge ja hoopis üks teine asi, üks teine inimene tema kunagisest elust (---).

Partiklid väljendavad lause kui situatsiooni suulist iseloomu. Partikleid esines *et*-eriküsilauseste seas (6), kuid puudusid eriküsilausestes. Nt

(157) a. SEGAILU/0014 "Kindlasti sellepärast, et Tairi tundis huvi, *et kuidas ma reageerin sellisele jutule, eks?*"

b. EE1999 Aga ei juhtunud midagi, sõimas lihtsalt, *et mis sul midagi paremat teha pole või!*

Siirdkõne. Kaudses eriküsilausest esineb rohkesti anafoore ehk isikule viitamist pronoomeni abil. Kasutatakse ka siirdkõnet, nii nagu alternatiivlausestki, nt

(158) a. PM 1996 Kui küsisime kolmanda isiku käest, *et kes sina projektis oled*, siis vastas ta l j : t lbhtrnjh.

b. SEGAILU0144 Tema küsib, *et miks sul vanaema on nii suured silmad.*

c. SEGAILU0144 Siis küsib tädi Selma Punamütsikeselt, *et miks sul*, see tähendab minul, on nii suur suu.

et-eriküsilauseste seas leidus 97 siirdkõnes lauset, seevastu eriküsilauseste seas ainult 4 siirdkõnes lauset. Nt

(159) PM 1998 Ikka leidub mõni, kes minult küsib, *mis sa leiad samblikes, mis sa leiad sammaldes.*

Tundub, et *et* + eriküsilausest kasutatakse mõnikord otsekõne märkide vältimiseks niiöelda mugavusest (otstarbekas?) või situatsiooni vahetu olemuse märkimiseks (siirdkõnena), nt

(160) a. SEGAILU/0004 Seepeale ütleb ülemus, *et mis te nüüd*, mul saab peainsener sada viiskümmend.

b. SEGAILU/0009 Ja kadunud ema tavatses öelda, *et mis sa vanamees täis suuga söögilauas kobised!*

et + küsivat sõna sobib kasutada **kõnesituatsiooni edasiandmisel**, mitte aga ametlikus objektiivses tekstis. Uurimuse autori arvates ei peaks kõiki *et*+ küsiva sõna kasutusega lauseid kirjakeelest välja kärpima, küll aga tuleks lähtuda teksti liigist, stiilist ja eesmärgist. Näiteks järgnevasse lausesse *et* ei sobi:

(161) EE 1999 Serbia päästeameti töötajad on seni leidnud sealt 300 surnukeha, mis tõestab veelkord, *et kuidas NATO Albaania mehi, naisi ja lapsi oma õhuteroris kasutab.*"

2.3.3.4. Kaudse eriküsilause perifeerne kasutus

438 lause seas oli 64 nn perifeerset lauset, mille pealauses puudus predikaat või mis puhul ei olnud tegemist komplementlausega. Vaata tabelit 11.

Tabel 11. Kaudse eriküsilause perifeerne kasutus

Kaudse eriküsilause piirjuhud	<i>et</i> -eriküsilause	eriküsilause
1. Põhjata komplementlause	36	7
a) vaegpealause	22	6
b) põhjata kaudne eriküsilause	14	1
2. <i>et</i>-partikkel + eriküsilause	5	0
3. Adverbiaallause	22	4
a) otstarbelause	10	0
b) viisilause	9	1
c) põhjuslause	2	3
d) kvantumilause	1	0
KOKKU	64	11

Kõige rohkem esines vaegpealausega kaudseid eriküsilauseid. Nt

(162) a. PM 1996 Mitte niivõrd rahulolu, kui selline sügelemine, *et mis edasi teha*.

b. SEGAILU/0004 Ilmselt, *et mis te, kuradi pätid, lõhute*, mina pean pärast teie järel kasima!

Põhjata kaudseid eriküsilauseid esines väga vähe, nt

(163) EE 2001 Ja enne kui mina koju jõudsin, oli abikaasal Soome ajalehe koopia laua peal, *et mis abikaasa seal Soomes korraldab*.

Mõnes *et* + eriküsilauses ei saa enam *et*-i pidada sidendiks, vaid pigem partikliks, nt

(164) SEGAILU/0024 Jah, *et mis teid sundis lendlehti laotama?*

et seob lauset 164 eelneva lause või lausetega.

Üllatas *et*+ küsilause kasutus viisi-, põhjus- ja kvantumilauses, nt

(165) a. PM 1996 Probleem on püstitatav ka nii, et milline on setode välise (rahvusvahelise või eestimaise) olemise suhe nende kultuuri kohapealsuse või sisemusega.

b. EE 2000 Mõne aja eest toimunud vaidluses kriitikute ja rahva maitse erinevuse üle jõuti vibutada rockikriitikute suunas ka sellepärast, *et miks, kurat, kirjutavad nad plaatidest*, mida siin niikuinii saada pole.

c. SEGAILU/0011 Mitte *et* ta oleks äkki pasaks lõõnud, vaid heledapäise näol oli nii tobe, poisikeselik ilme, *et* kuidas sa tapad suhukest.

Lauses 165a on kasutatud ka modaalsõna *kurat* siirdkõne tunnuseks.

Kokkuvõtteks eriküsilause perifeerse kasutuse kohta võib öelda, et nn tavalises kaudses eriküsilases esineb piirjuhte veelgi harvemini kui kaudses *et*-eriküsilases.

Kokkuvõtteks kaudse eriküsilause kasutuse kohta võib öelda seda, et eelkõige määrab kaudse *et*-eriküsilause kasutuse põimlause semantika ja pragmaatika: eelkõige see, kas pealause on eitavas või jaatavas kõnes ja kas kõrvallause on kaudkõnes või siirdkõnes. Üldiselt on *et*-eriküsilause modaalsem kui nn tavaline kaudne eriküsilause, mistõttu sobib *et*+eriküsisõna kasutada kõnekeelele lähedasemates tekstides.

2.4. *et*-i funktsioonid komplementlases

Käesolevast peatükist selgub, et sidesõna *et* ei esine komplementlases ainult komplementiseerijana kui pea- ja taustsündmuse sidujana, vaid ka:

- lausete sidujana, nt *Ma teadsin, kuhu ta suundub. Et ta ei pääse.*
- teksti sidujana, nt *Vot nii on lood. Sa parem ära ürita talle selgitada, et firma on pankroti äärel. Et tuleb tööle hakata.*
- *et* koos korreelaadiga muudab kõrvallause sisu definiitsemaks, markeeritumaks;
- *et* koos küsisõnaga ei seo ainult pea- ja taustsündmust, vaid viitab ka sündmuse vahetule iseloomule;
- ei saa kasutada teatud semantilistel tingimustel, nt * *Ma ei tea, et ta tuleb.*

Semantiline konflikt tekib vaid siis, kui kõneleja kõnelemise hetkel ei tea, kas sündmus toimub või mitte, nt *Ma ei teadnud, et ta tuleb* (vt ptk 2.1).

Kui tavaliselt asub *et* kõrvallause algul, siis mõnikord koosnebki kõrvallause ainult sidendist *et*, nt

(166) a. SEGAILU/0017 Igor, ka püsti ja püha viha täis, valmis Asjale kallale kargama: "Ise sa ütlesid, et."

b. SEGAILU/0022 Ta tunnistas kõigiga kordamööda tõtt ja tegi pärast pikka vaikimist suu lahti: "Aga kas te seda teate, et?" ning lahkus tagasi vaatamata.

c. PM 1999 Ta teeb pildi ja alustab seejärel juttu: "käesoleva pildiga olen ma tahtnud öelda, et."

d. PM 2000 Siis laseb lavastaja näitlejatel etenduse alguses öelda: "Me mängime mängu, et."

Siin toimib *et* rohkem emfaasipartiklina (vt ka Keevallik 2005). Lauselõpuline *et* kirjeldab väljendamatut pealause sündmust. Võib seostuda pealause markeeritud vormidega, nt tingiva kõneviisi või eitusega. Kasutatakse ka viisi- või tagajärelause, mis väljendavad samuti modaalseid, nt *Ma ei ütleks, et. Ma tean seda isegi, nii et.*

Seega on *et*-il ka muid funktsioone peale selle, et ta on üldsiduv sidesõna: koos mõne teise sidesõna või tugisõnaga on ka *et*-kõrvallause tähendus veidi erinev võrreldes nn prototüüpse eesti keele *et*-komplementlausega (nt *Ma tean, et ta tuleb*).

3. *et*-adverbiaallause

3.1. Adverbiaallausest ja sidendist *et*

Adverbiaallause on pealause **vaba laiend**, mis kirjeldab pealause sündmust, nii nagu komplementlausegi. Samas esineb kõrvallausena ka seotud adverbiaale (rektsiooniadverbiaallused), mida eesti keele grammatikas on siiani peetud komplementlauseteks. Nt

(29) a. Ta imestas selle üle, *et Peeter läks* – komplementlause

b. Ta imestas sellepärast, *et Peeter läks* – adverbiaallause

Nagu näitest näha, kasutatakse nii komplement- kui adverbiaallauses sidendit *et*. Adverbiaallauses esineb *et* otstarbe-, põhjus-, tagajärje-, kvantumi-, viisi- ja möönduslause ning vastandavas kõrvutuslause. Järgnevas püüame muuhulgas ka välja selgitada, miks kasutatakse *et*-i adverbiaallauses.

Adverbiaallauset iseloomustab korrelaat, nii nagu komplementlauseki, järgnevas uurime, mil määral ja mis põhjusel kasutatakse adverbiaallauses korrelaati (täpsemalt ptk 3.2). Ning lisaks vaatame ka adverbiaallause korrelaadi esinemist kõrvallause sidendi koosseisus (ptk 3.3).

Kuna eesti keeles puuduvad „mõnedel” adverbiaallause tüüpidel spetsiifilised sidendid, siis kasutatakse neis nii üldsiduvat sidendit *et* kui ka korrelaati, mis näitab adverbiaalset funktsiooni.

Adverbiaallauses kasutatakse sidesõna *et*:

1) põhjus-mööndusseoste väljendamisel (PM), nt *Ta tegi seda selleks, et sa ei kurvastaks*;

2) modaalseoste väljendamisel (M), nt *Ta tegi seda nii hästi, et midagi pole öelda*.

et-i ei saa kasutada adverbiaallauses temporaalsete või lokatiivsete osalause vaheliste seoste väljendamisel (selleks olemas eraldi sidesõnad, nt *kui, kuna, kus*).

P.S. *et*-sidendiga algavate adverbiaallausete kohta vaata peatükki 2.2.3.1.1.

3.2. Adverbiaallause korrelaat

Adverbiaallauses kasutatakse korrelaati tunduvalt rohkem kui *et*-komplementlause. EKG ütleb, et korrelaat on adverbiaallauses harilikult obligatoorne ning paikneb kas pealause koosseisus või moodustab kõrvallauses sidendiga ühtse terviku (EKG II: 295). Viimane on ka loomulik, sest adverbiaallause kuulub kogu pealause juurde. Ta on pealause predikaadi vm lauseliikme vaba laiend.

Järgnev analüüs peaks näitama, kas korrelaat on ikka obligatoorne adverbiaallauses ja kui ei, siis mis tingimustel see puudub.

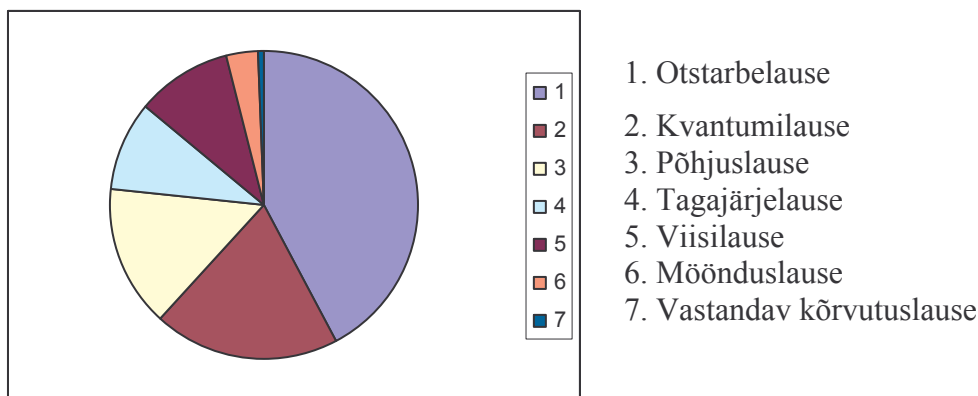
3.2.1. Korrelaadi kasutuse olenevus lausetüübist (süntaktilisest funktsioonist ja semantikast)

Analüüsitud 1143st lausest (741 ilukirjanduslikku ja 402 ajakirjanduslikku lauset 4000 komplementlause seas) veidi üle poole (579) olid korrelaadiga *et*-kõrvallused. Nagu selgub tabelist 12, on ilukirjanduses tunduvalt rohkem adverbiaallauseid kui ajakirjanduses. Ilukirjanduskeel on seega lausetüübilt mitmekesisem. Järgnevas analüüsis on kahe tekstitüübi adverbiaallused kokku liidetud ning suuremad erinevused korrelaadi kasutuses on eraldi välja toodud.

Tabel 12. **Korrelaadi kasutamine *et*-adverbiaallausetes**

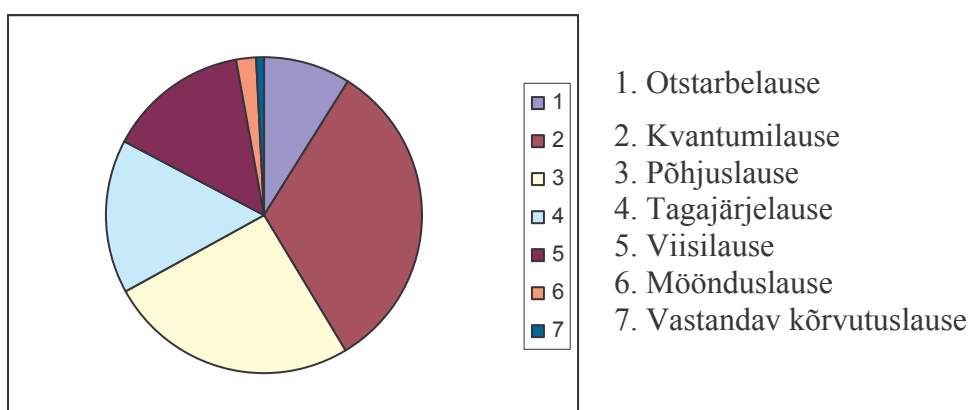
<i>et</i> -adverbiaallaused	ILUKIRJANDUS			AJAKIRJANDUS		
	Kokku 691	Korre- laadiga 360	Korre- laadita 331	Kokku 357	Korre- laadiga 187	Korre- laadita 170
1. Otstarbelause	270	26	244	172	28	144
2. Kvantumilause	142	140	2	62	61	1
3. Põhjuslause	95	40	55	61	48	13
4. Viisilause	71	58	13	34	31	3
5. Tagajärgelause	88	84	4	13	13	0
6. Mõõndlause	20	7	13	14	5	9
7. Vastandav kõrvutuslause	5	5	0	1	1	0

Tabeli täienduseks ka ülevaade adverbiaallause esinemusest ilu- ja ajakirjanduslikus tekstis joonis 5 näol.

Joonis 5. *et*-adverbiaallause esinemus ilu- ja ajakirjanduses lausetüübi järgi

Korrelaadi kasutusest adverbiaallausega põimlauses annab ülevaate joonis 6.

Joonis 6. Korrelaadi kasutus ilu- ja ajakirjanduslikus *et*-adverbiaallausega põimlauses

Kasutussageduse järgi on seega adverbiaallausete järjestus järgmine.

1. Otstarbelause. Ilukirjanduslikus ja ajakirjanduslikus tekstis esineb *et*-adverbiaallausetest kõige rohkem otstarbelauseid (38%), samas kasutatakse nende puhul korrelaati (*selleks*) kõige vähem (13% otstarbelausega põimlausetest on korrelaadiga laused). Üks põhjus võib peituda selles, et otstarbelause predikaat on sageli *da*-infinitiivis, mille järgi saab lause ka korrelaadita ära tunda, nt

(167) SEGAILU/001 Autod sõjaväelastega tiirutasid metsade vahel ja ootasid ainult praksatust, *et kuulipildujatuli peale tõmmata*.

Otstarbelause predikaat võib samas olla ka tingivas kõneviisis, nt

(168) SEGAILU/001 Punkrid ehitati maa peale ja võsasse, *et seinad sulaksid rägu ja puudega ühte*.

Järelikult ei ole otstarbelause puhul selle predikaadi vorm korreelaadi kasutamisel ainumäärav, pigem on siin olulisemad teised tegurid, mida käsitleme hiljem.

2. Kvantumilause. Kvantumilausega põimlauses kasutatakse tavaliselt korreelaati, milleks on *nii, niivõrd, niipalju, niikaugele, sel määral* jne. Kvantumilausega põimlauses on korrelaat alati pealause koosseisus.

Kvantumilauseid oli adverbiaallausete seas 18% (204 lauset), neist 99% (202 lauset) oli korreelaadiga. Kahes lauses oli kasutatud ainult määrsõna *määrani* ilma korreelaadita. Nt

(169) SEGAILU/001 Aga siis - küsimusi-vastuseid järjepanu lugedes - oli ta ülekuulamise sisse elanud määrani, *et hakanud ennast ülekuulatavana tundma ja mõistnud*, et kohe allkirja võtmisel on tõhus psühholoogiline mõju.

Kui tavaliselt loetakse *määral* korreelaadi osaks, siis antud juhul (näide 163) on tegemist korreelaadi endaga.

3. Põhjuslause. Põhjuslausega põimlauses kasutatavad korreelaadid on:

a) korrelaat *sellepärast ~ seepärast, seeläbi, seetõttu, seeläbi*. Korrelaat on EKG järgi **kohustuslik**, kuna üksnes korrelaat osutab põhjusele. Korrelaat võib asuda nii pealause kui kõrvallause koosseisus vastavalt sellele, kas korrelaat on fokuseeritud või mitte (EKG II: 307), korrelaat ei pruugi alati olla pealause lõpus, nt

(170) SEGAILU/001 Ju nad sellepärast pääsesid, *et ka mina aitasin seda punkrit ehitada*.

(171) AJAE1990\stak0177 Seepärast on oluline, *et suured välismaised autokontsernid pakuvad allhanketöid ka teiste tööstusharude ettevõtetele*.

Korreelaadiga *sellepärast, seepärast jne* lauseid oli 70 (156st põhjuslausest), s.o 45% põhjuslausega põimlausetest.

Korrelaat puudus 5 ilukirjanduslikus põhjuslausest, milles pidanuks olema korrelaat *sellepärast* või korreelaadi ja kaassõna ühend *selle pärast*, ning mis on tõlgendatavad põhjuslausena, nt

(172) SEGAILU/001 Suur on Jumala arm (sellepärast?), *et ta ei luba meil mäletada süüdi ega surma*.

Tõlgendus võib olla kahetine: neid võib pidada nii komplement- kui põhjuslauseteks. Palju sõltub ka pealause predikaadist. Nt

(173) a. SEGAILU/001 Tal olnud piinlik ja ebamugav (selle (-) pärast ?), *et ta just nõnda oli tol hetkel mõtelnud*.

b. SEGAILU/003 Pidin olema äärmiselt sügavas koomas, *et ei mäletanud*, kuidas mind toimetati sellesse lehkavasse; ilmselt Fort Grattoni räpasemaisse kongi, kus ma lõpuks mõistusele tulin.

b) korrelaat *siis*, mis on fakultatiivne ning asub alati pealauses, kusjuures pealause on alati järelasendis *et*-kõrvallause suhtes (EKG II: 307). Nt

(174) AJAE1990\ep0163 *Et hariduselt on Urve Tiidus hoopis inglise filoloog, siis on talle lähedased olnud Telekooli raames tehtud inglise keele tunnid, samuti on ta tõlkinud mitmeid filme ja telesaateid.*

Korrelaadiga *siis*-põhjuslauseid oli 14 ning korrelaadita *siis*-põhjuslauseid 59. Nt

(175) SEGAILU/003 "Kodanike kontroll." *Ja et kumbki umbusklikust mehest ei näidanud üles kavatsust minu käsku täita, ma käratasin: "Kindral Callaghani nimel!"*

Et pealause sündmus väljendab põhjuslauseis toimuva sündmuse tagajärge ning on seetõttu alati järelasendis, siis kasutatakse korrelaati *siis* harva. See tähendab et lause vorm on piiratud, korrelaadi puudumisel ei muutu lause tähendus.

Üks *et*-lause sisaldas ühendit *põhjusel et*, üks *sel põhjusel et*, üks *selle tõttu*. Lisaks esines 8 *sest et*-põhjuslauset.

4. Viisilause puhul kasutatakse tavaliselt korrelaati, milleks on *nii*, *nõnda*, *niiviisi*, *sedasi* jne.

Viisilausega põimlauseid oli 105 (s.o 9% adverbiaallausetest) ning korrelaadiga oli neist 89 lauset (s.o 84%). Korrelaat paikneb tavaliselt pealauses, nt

(176) SEGAILU/001 See oli *nii*, *et vanaema Maali vaalis pesu, lappas, kloppis ja venitas ja hädaabionni ainus tuba oli valendavaid voodilinu täis.*

Viisilausega põimlauseis võib tugisõna paikneda aga ka kõrvallauseis nn korrelaat-sidendi koosseisus, nii nagu tagajärjelauseis. Seetõttu on tagajärje- ja viisilause teinekord vormiliselt eristamatud.

(177) AHASVEERUS Mängust ei tea ma midagi, valetas ta, *nii et silmgi ei pilkunud*. – viisilause

(178) AHASVEERUS Surm kükitas maha, *nii et kaadrist paistev rist jäi täpselt kõhu kohale ja mu taevataustalises näos joonistusid ninasõõrmed selgesti välja*. – viisi- või tagajärjelause

(179) AJAE1990\ep0015 Umbes *nii* ta sõnas, *nii et rahunege*. – tagajärjelause

Korrelaadita on *ilma et*-viisilauseid, neid oli 12+ 3 = 15 lauset – ilukirjanduses esines *ilma et*-viisilauseid ajakirjandusest rohkem. Nt

(180) SEGAILU/001 Aeg-ajalt tülikaks muutuva olendi, kes tähistab kellegi jaoks mind, *ilma et mul oleks sellest asendusest aimugi*.

5. Tagajärelause puhul on korrelaat alati sidendi koosseisus, moodustades korrelaatsidendi. Korrelaat puudub juhul, kui sündmus, mille tagajärjeks on kõrvallausega väljendatu, ei ole teada (EKG II: 311). Tagajärelauseid oli adverbiallausetes seas 101 (s.o 9%), neist korrelaadiga 97 (s.o 96% tagajärelausestest), nt

(181) AJAE1990\stak0168 Enne elas ta Kaunase loomaaias, kus ta ühe talitaja maha murdis, *nii et teda ei tahetud enam seal pidada*.

101st tagajärelausest olid 4 korrelaadita laused. Nt

(182) SEGAILU/001 Kas inimene on anum, *et hirmu sisaldab?*

6. Mõõndlausega põimlause puhul kasutatakse korrelaati *sellele vaatamata* ja *sellest hoolimata*. Siin on korrelaat valikuline ning korrelaadi olemasolu ei sõltu lause süntaktilisest funktsioonist. Mõõndlauseid oli 34 (s.o 3% adverbiallausetest), neist korrelaadiga 12 lauset (s.o 35% mõõndlausestest). Nt

(183) PM 2000 Hämmastub *sellele vaatamata*, *et rahaloopimise aeg on Eestis ammu möödunud ning maad on võtnud iga krooni hoolas arvestamine*.

7. Vastandav kõrvutuslause. Analüüsitud lausete hulgas oli $5+1 = 6$ vastandavat *et*-kõrvutuslauset. Vastandava kõrvutuslausega põimlause kohustuslikuks korrelaadiks on *selle asemel*, mis paikneb tavaliselt sidendi koosseisus, nt

(184) AJAE1990\ep0140 *Selle asemel et teisi vahendeid valimata turult välja suruda*, võiksid kõik Eesti eratelekanalid teha parem koostööd ja ühiselt lahendada reklaamituru, telekommunikatsioonide ning autoriõigusega seotud probleeme.

Korrelaatsidendi analüüsimisel peatükis 3.3 selgub, et korrelaat esineb ka pealause koosseisus, samas sellest lahutatult (vt täpsemalt ptk 3.3.5).

3.2.2. Korrelaadi kasutuse olenevus grammatilistest teguritest

Siinkohal piirduakse lühiülevaatega, kuna paljuski sarnaneb adverbiallause korrelaadi kasutus komplementlause korrelaadi kasutusega.

3.2.2.1. Korrelaadi asendist adverbiallauses

Korrelaat võib asuda nii pealause kui kõrvallause koosseisus. Kõrvallause koosseisus viitab korrelaat samale lausele, milles ta asub, seega on siin tegemist

korrelaatsidendiga (vt täpsemalt ptk 3.3). Korrelaat pealause koosseisus käitub nii nagu komplementlauseski: ta võib asuda selle alguses, keskel või lõpus.

Erandid: mõnikord esineb korrelaat **kõrvallause järel-jätkuna**, kusjuures sidend *et* võib puududa (2 +11 lauset 5 miljoni ajakirjanduse ja 4,2 miljoni ilukirjanduse seas), nt

(185) a. AJA1990\ml0135 Noor ärimees oskas seletada, et olevat käsitöö, sellepärast.

b. PM1997 Üks bussilaternaid lõhkunud, kuid politsei eest jooksu saanud nooruk tunnistas, et lõhkus ilma eesmärgita, niisama: "Vaatasin, et hakkab actioniks minema, sellepärast."

c. SEGAILU/0015 Ma ei ütle seda sellepärast, et ma midagi tõestada tahaks, mul on lihtsalt tunne, et nii, elutõde, elule kuuluvat tõde taga ajades võib ise hulluks minna, sellepärast.

d. SEGAILU/0015 "Ei maksa punnitadagi, hea muusika oli, sellepärast."

Kui ei soovita kasutada korrelaatsidendit (*sellepärast et*), siis lükatakse korrelaat kõrvallause lõppu ning eraldatakse see muust lausest komaga. Käesolevat peatükki kirjutades on magistritöö autor täheldanud, et kasutab ka ise selliseid lauseid suulises kõnes. Kas tegemist on uue kõrvallause tüübiga (võrreldes korrelaadi ja korrelaatsidendiga lausega) on veel vara öelda, kuna kirjakeeles esineb korrelaati kui järel-jätku väga harva.

Pronoomenilahutus adverbiallauses. Sarnaselt komplementlausele esineb ka adverbiallauses pronoomenilahutus, nt

(186) EE 1998 Selleks, et temast ohver saaks, nägime me palju vaeva.

Pronoomenilahutus on vaadeldav kui üks põhjus, miks kasutatakse adverbiallauses korrelaati (samad põhjused kehtivad ka eespool ptk-s 2.2.2 täpsemalt kirjeldatud komplementlauses esineva pronoomenilahutuse kohta).

3.2.2.2. *et*-adverbiallausega algavad põimlauseid

Sarnaselt komplementlausega esineb *et*-adverbiallausega algavates põimlausetes korrelaat suhteliselt harva (21% lausetest). Võrdluseks: pealausega algavates lausetes esineb korrelaat 51% juhtudel. Täpsem analüüs peatükis 2.2.3.1.1 (koos komplementlausega algavate põimlausetega).

3.2.3. Korrelaadi kasutuse olenevus pragmaatilistest teguritest. Definiitsus ja modaalsus

Adverbiaallauses on korrelaat kui definiitsuse marker vähem oluline võrreldes komplementlausega, kuna adverbiaallause esmane funktsioon ei ole mitte objekti/sündmuse kirjeldamine, vaid selle tausta (põhjuse, tagajärje) kirjeldamine. Nt vrd

(187) a. Ma tean seda, *et ta tuleb*.

b. Ma tean seda nii hästi, *et võid minu peale kindel olla*.

Adverbiaallaused on sisult modaalsemad kõrvallaused kui komplementlused. Modaalsus võib sisalduda juba korrelaadis endas (nt *nii*). Kui korrelaat sageli puudub mõnes adverbiaallause tüübis (nt otstarbelausega põimlause), siis kasutatakse sageli adverbe koos korrelaadiga (nii nagu komplementlause).

Näiteks adverbid *ainult* ja *vaid* soodustavad korrelaadi olemasolu otstarbelauses:

(188) a. SEGAILU/001 Mul oli sind vaja **vaid** selleks, et julgeolek saaks Meinhardi kätte.

b. SEGAILU/001 Mina usun, ütlesin südilt, *et Alfred pole see mees*, kelleks sa teda arvad, ütlesin **ainult** selleks, *et ta häält teeks*, vastu vaidleks ja arutleks.

Peamiselt kasutatakse adverbiaallauses korrelaati siiski lause semantilise funktsiooni väljendamiseks, modaalsus ja definiitsus on vähem olulisem võrreldes *et*-komplementlausega.

3.2.4. Kokkuvõtte korrelaadi esinemisest ja kasutusest adverbiaallauses

Adverbiaallauses kasutatakse tuginäidet umbes pooltes lausetes (51% lausetest), seda peamiselt kõrvallause semantilise adverbiaalse tähenduse esiletõstjana, vähemolulisem võrreldes komplementlausega on korrelaadi pragmaatiline funktsioon (definiitsuse ja modaalsuse markerina). Kui EKG väidab, et korrelaadi kasutus on adverbiaallauses harilikult obligatoorne, siis analüüsi tulemused näitavad, et adverbiaallauses kasutatakse korrelaati suhteliselt vähe.

Seega ilmnevad erinevused korrelaadi kasutuses adverbiaallauses eelkõige lausetüübiti, näiteks otstarbelauses kasutatakse korrelaati harva, kvantumi- ja põhjuslause peaaegu alati. Seega on kõige määravam korrelaadi kasutuse puhul adverbiaallauses selle semantiline tüüp.

3.3. Korrelaatsidendist *et*-adverbiaallauses

3.3.1. Korrelaatsidendi tekkest

Käesoleva töö teises peatükis käsitleti korrelaadi kasutust *et*-komplementlauses ja *et*-adverbiaallauses. (Korrelaadi ja sidendi vahelise seose kohta vaata alapeatükki

2.1.) Selgus, et korrelaat asub tavaliselt pealause lõpus, nt

(189) SEGAILU/0001 Kõige hullem on see, *et midagi ei ole välistatud*.

Sageli on korrelaat aga läinud üle kõrvallausesse, moodustades kõrvallause sidendiga ühtse terviku, nn **korrelaatsidendi** (EKG II: 281).

Korrelaatsidendi ja korrelaadi seost (eesti keeles) iseloomustab grammatikaliseerumine. Grammatikaliseerumist (ingl k *grammaticalization*) vaadeldakse kui järkjärgulist ühesuunalist diakroonilist keelemuutusprotsessi, mille käigus leksikaalne või vähem grammatiline keeleüksus areneb grammatiliseks üksuseks (Heine jt 1991: 2; Heine, Kuteva 2002). Muutused võivad seejuures olla nii semantilised, morfosüntaktilised kui ka fonoloogilised (Traugott 2001). Grammatikaliseerumisprotsessi on läbi teinud kõik keeles olevad grammatikavahendid (Metslang 1993: 13). Seega võib oletada, et ka korrelaadi ja sidendi tähendus ning vahekord keeles on aja jooksul muutunud. Neid iseloomustavaks kriteeriumiks on eelkõige **grammatikaliseerituse aste**: mida enam keeleelement on semantiliselt abstraktne, morfoloogilises käitumises kaugenenud oma algsest kategooriast, süntagmaatilises varieeruvuses piiratud, fonoloogiliselt redutseeritud, seda enam grammatikaliseerunud ta on (Heine 1992: 343).

Korrelaatsidendid on sidesõnade kujunemise võimalik vaheetapp. Mitmed eesti keele alistavad sidesõnad on kujunenud korrelaadi ja üldalistava sidesõna kokkusulamise teel, nt *nagu* > (*nõnnagu* < *nõnna kui* < *nõnda kui* < *noin tavoin kuin*) (Uibopuu 1972). Johannes Aavik on seda protsessi ka sõnaloomevõttena kasutanud tehissidendi *selmet* (= *selle asemel et*) loomisel (Erelt 2004). Sidendit *selmet* kasutavad tänapäeval üksikud keeleteadlikumad inimesed, nt

(190) EE 2001 Tuleb teadvustada, et teatud teenuseid võib osta, selmet *firmit killustada ja personali juurde palgata*.

Ka saksa keeles on toimunud sarnane areng: demonstratiivpronoomenist *dass* on kujunenud välja sidend *dass* (Harris, Campbell 1995: 287).

Keeletüpoloogiliselt kuuluvad korrelaatsidendiga laused tüüpiliste kõrvallausete hulka. Eesti keele seisukohast tavalised kõrvallaused, mille korrelaat asub pealauses, on aga tüpoloogiliselt perifeersed (vt nt Kortmann 1997: 246-254). Korrelaatsidendiga laused on rohkem grammatikaliseerunud kui korrelaadiga kõrvallaused.

Korrelaadid *selleks*, *nii*, *sellepärast* (ja ka mõned teised) esinevad nii pealause kui kõrvallause koosseisus. Seepärast olekski huvitav välja selgitada, miks ja millal esineb korrelaat sidendi koosseisus. Järgneva analüüsi aluseks on Tartu Ülikooli ajakirjanduskorpus aastatest 1995-2001 (7,5 miljonit sõnet) ja ilukirjanduskorpus (4,2 miljonit sõnet). Tagajärje- ja viisilause ning vastandava kõrvutusaluse ja mööndusaluse korrelaatsidendi analüüsimisel on kasutatud 5-miljonilise ajakirjanduskorpuse ja 4,2-miljonilise ilukirjanduskorpuse lauseid. Lisaks on otstarbelausete puhul vaadatud ka TÜ teaduskirjanduse korpust (514 000 sõnet). Korrelaatsidendi suhtelisest esinemusest annab ülevaate järgnev tabel.

Tabel 13. Korrelaatsidend *et*-adverbiaallauses

Korrelaatsidend	Lausete arv
1. <i>selleks et</i>	88 (+11)*
2. <i>sellepärast et</i>	21
3. <i>nii et</i> (tagajärg + viis)	98 + 5
4. <i>selle asemel et</i>	69
5. a. <i>vaatamata sellele et</i>	38
b. <i>hoolimata sellest et</i>	23
KOKKU:	342 (+11)*

* – teaduskirjanduse korpus

3.3.2. *selleks et*

Otstarbelause korrelaatsidendit *selleks et* esineb 44,7 miljoni sõne seas 88 lauses, mida pole just palju. Näiteks

(191) PM 1996 Kõigi teiste puhul peab tegema, *selleks et müüa*, põhjalikku ja usaldusväärset selgitustööd.

Otstarbelauses kasutatakse üldse väga harva korrelaati (vt täpsemalt ptk 2.2.1.2). Üks põhjus, miks otstarbelauses korrelaati kasutatakse, on selle lause pragmaatilise funktsiooni – modaalsuse rõhutamine (ka partiklite abil). Näiteks modaaladverbid *ainult*, *vaid* ja *kõik* soodustavad korrelaadi olemasolu otstarbelauses, nt

(188) a. SEGAILU/0001 Mul oli sind vaja **vaid selleks**, *et julgeolek saaks Meinhardi kätte.*

Korrelaatsidendi kasutamise põhjused otstarbelauses võib jagada kaheks omavahel seotud rühmaks:

- 1) semantika ja pragmaatika: korrelaatsidendiga kõrvallause teatestruktuur ja sisu on erinev võrreldes korrelaadiga lausega;
- 2) süntaks: sisu muutustest tulenevalt esineb muutusi ka vormis: muutuda võib näiteks pealause sõnajärg või pealause asend kõrvallause suhtes.

3.3.2.1. *selleks et*-lause semantika ja pragmaatika

Kõige lihtsam on alustuseks võrrelda lauseid:

(192) a. Me sööme selleks, *et elada*

b. Me sööme, *selleks et elada*

Lauses 192a on peasündmuseks 'söömine', lauses 192b aga 'söömine ja elamine.' Korrelaatsidendiga lauses muutub pea- ja kõrvallause sündmuse struktuur, alistusseos nõrgeneb. Tavaliselt eelneb pealause kõrvallausele, nii nagu peasündmus eelneb taustsündmusele, vana info uuele infole. Korrelaadi üleviimisel kõrvallause sidendi koosseisu **muutub kõrvallause teatestruktuur**.

Teatestruktuuri elemendid väljendavad:

- 1) teate lähtepunkti (teemat) ja sihtpunkti (reemat),
- 2) referentide tuntust ehk definiitsust ja tundmatust ehk indefiniitsust,
- 3) millegi esiletõstatust, olulisust ehk fookust (EKG II: 191-192).

Korrelaatsidendiga lause puhul (võrreldes korrelaadiga lausega) on muutunud teema-reema vahekord ning fookus. Nt vrd

TEEMA	REEMA
	FOOKUS
(192) a. Me	sööme <u>selleks</u> , <i>et elada</i>

TEEMA	REEMA 1	(TEEMA)	REEMA 2
-------	---------	---------	---------

b. Me | sööme | (me sööme) *selleks et elada*

Kui korrelaadiga adverbiallause puhul on fookuses tavaliselt korrelaat, siis korrelaatsidendiga lauses nihkub fookus mõnele teisele lause osale, nt pealause predikaadile.

Kui korrelaadiga adverbiallause puhul eristame ühte teemat ja reemat, siis korrelaatsidendiga põimlauses saame eristada koguni kahte reemat, mistõttu pea- ja kõrvallause sündmused muutuvad semantiliselt võrdväärseteks. Korrelaatsidendiga lauset on võimalik eelneva lausega ka rinnastada: *Me sööme ja me teeme seda selleks, et elada*. Seega esindavad korrelaatsidendiga laused subordinatsiooni ja koordinatsiooni teljel lõiku, mis asub kontinuumi keskel (sellisest kontinuumist on kirjutanud nt Lehmann 1988: 181-225, Croft 2001: 321-355, Itkonen 2001: 351-355).

Korrelaatsidendiga lauses esineb seega kaks võrdväärset väidet: 1) mida teeme ja 2) miks me teeme. Korrelaadiga lauses 192a alistab pealause sündmus (*söömine*) kõrvallause sündmuse (*elamise*). Tegemist on ühe väite ning selle modifitseerimisega.

Sama väidab ka B. Kortmann, kes jagab kõrvallused (Haegemanile, Sweetserile jt toetudes) kolme tüüpi: sisu väljendavad (*content adverbials*), episteemilised adverbiallused (*epistemic adverbials*) ja kõneaktilised (*speech act adverbials*) adverbiallused. Korrelaadiga laused viitavad pealause sündmuse taustale (nt 192a), korrelaatsidendiga laused aga piiravad pealause propositsiooni (nt 192b) (Kortmann 1997: 28-31). Järelikult erineb korrelaatsidendiga kõrvallause semantiline ja süntaktiline funktsioon korrelaadiga lausest: esimene väljendab kahe lause vahelist episteemilist seost (pealause sündmuse tõenäosust või hinnangut pealause sündmusele), teine aga kirjeldab täpsemalt pealause sündmust või sisu. Nt

(193) Kas ta tuli juba, *selleks et ma tahan temaga rääkida*

Nimelt esineb kirjakeeles lauseid, kus kõrvallause sisu ei sõltu pealause predikaadist (ehk kõneleja väide on implitsiitne). Käesolevas töös on selliseid lauseid nimetatud põhjata kõrvallauseteks. Põhjata kõrvallausete puhul on võimalik kasutada vaid korrelaatsidendit.

Proovime korrelaatsidendiga lause suhet pealausega kirjeldada konkreetse näite abil.

(194) PM 1997 Pole mõtet pingsalt erinevusi otsida, *selleks et ainuõiget leida*.

Näitelauses 194 on eesmärk (*ainuõige leidmine*) sama oluline kui pealause sündmus (*erinevuste otsimine*). Lauset saab sisu järgi formuleerida ka nii: *Pole mõtet pingsalt erinevusi otsida ja teha seda selleks, et ainuõiget leida*. Korrelaatsidendiga kõrvallause on seega nii semantiliselt kui süntaktiliselt pealausest sõltumatum võrreldes korrelaadiga kõrvallausega.

Korrelaatsidendi kasutust võivad mõjutada lisaks teatestruktuuri muutusele ka teised pragmaatilised tegurid, milleks on:

- 1) korrelaadi tagandamisel pealausest ja üleviimisel sidendi koosseisu nõrgeneb selle viitav funktsioon (pea- ja kõrvallause vahel);
- 2) deiksis – viited eelnevale või järgnevale lause- või tekstiosale võivad põhjustada kahetist tõlgendust ning selle vältimiseks on korrelaat liidetud kõrvallause koosseisu.

Kuna korrelaadi üleviimisega kõrvallause koosseisu püütakse rohkem esile tõsta kõrvallause sündmust, siis samas **väheneb korrelaadi kui tugisõna osatähtsus**. Nt (195) a. PM 1998 Teiseks peaksid paremjõud omaks võtma vanade roomlaste põhimõtte „do, ut des”: ma annan, *selleks et ka sina annaksid*.

b. (---) ma annan selleks, *et ka sina annaksid*.

Kui tavaliselt pealauses asuv korrelaat rõhutab kõrvallause eesmärki või otstarvet, kuid pealause sündmus jääb siiski peasündmuseks, siis korrelaatsidend seab kõrvallause sündmuse pealause sündmusega ühele tasemele. Sidend ise (*et > selleks et*) ei ole rõhutatud, vaid kannab siduvat-seletavat funktsiooni. Võrreldes lauset 195a lausega 195b on näha, et siin on toimunud nii semantiline kui pragmaatiline nihe (millest ülalpool juttu oli).

Teiste asesõnade esinemine pealauses anafooridena võib samuti mõjutada korrelaadi nihkumist kõrvallausesse (eesmärgiks parem stiil ja lause tähenduse selgus):

(196) a. PM 1996 See võib olla regionaalpoliitiline samm, *selleks et kõik haritud inimesed ei koonduks Tallinna ja teistesse linnadesse*.

b. PM 1996 Selline on muinsuskaitse nõue, *selleks et eraldada vanalinn teistest linnaosadest*, ütles Pärnu Kommunaali ehitusjaoskonna meister Arnold Joost.

c. PM 1999 Selline nõue on püstitatud selleks, *et ALTE liikmed saaksid omavahel teste vahetada*.

Lause 196a puhul on võimalik ka korreelaadi esinemine pealauses (5 miljoni sõne ajakirjanduse seas 6 lauset): *See + olema + subjekt (nom) + selleks, et*. Pronoomeni *selline* (lause 196b) eesasendi puhul esineb korreelaat *selleks* pealause koosseisus juhul, kui sellele eelnev pronomien on subjekti täiendiks : *Selline + subjekt (nom) + predikaat + selleks, et* (lause 196c).

Korreelaadiga või korreelaatsidendiga lauses, kus pealause algab anafooriga, viitab anafoor eelnevale lausele või tekstile, korreelaat või korreelaatsidend aga järgnevale kõrvallausele, nt

(197) PM 2000 Mida aga mõistetakse rahvusliku identiteedi all? Esile kerkivad kaks mõistet : etniline natsionalism ja vabariiklik natsionalism. Etniline natsionalism on võimaldanud tekkida ettekujutusel, et rahvuslik identiteet on kujunenud koos ühiskonna rahvuslike traditsioonide ja väärtushinnangutega, mis avalduvat õigesti ainult vastavas rahvuskeeles. Kõigile teistele jäävat nende väärtuste mõte suletuks. Niisiis ei saagi olla erinevate rahvuslike kultuuride esindajate vahel vastastikust mõistmist. Seepärast tuleb rahvad lahutada, *selleks et nad ise kahju ei kannataks*.

Tegemist on diskursuse tasandil korreelaadi mõjutamisega-nihutamisega sidenti koosseisu. 44,7 miljoni sõne seas puuduvad *Seepärast + ... + selleks, et* - konstruktsiooniga laused.

Lisaks tundub, et korreelaatsidendi kasutamine sõltub ka konkreetsest autorist. Selgub, et 23st ilukirjanduslikust korreelaatsidendiga otstarbelausest on 17 ühe autori poolt kirja pandud.

Peale selle on arvatud, et korreelaatsidendiga lause on vähemkasutatav, „keeleteadusest puutumata” inimese jaoks on siin tegemist **stiili erinevusega**. Nimelt mõjub korreelaatsidendiga lause väidetavalt **teaduslikumana** kui nn tavaline otstarbelause (?) – nii on väitnud mitte-eesti filoloog. Väide teaduslikule tõestamisele ei kuulu.

3.3.2.2. *selleks et*-lause süntaks

Korraatsidendi kasutust võib otstarbelauses mõjutada ka:

- 1) pealause asend kõrvallause suhtes;
- 2) pealause süntaktiline struktuur.

44,7 miljonilises korpuses (aja- ja ilukirjandus) esineb 806 *Selleks, et*-lauset (87% lausetest) ja 118 *Selleks et*-lauset (13% lausetest).

Kui pealause järgneb otstarbelausele, siis võib korrelaat paikneda nii pea- kui kõrvallause koosseisus. Kui korrelaat on pealause koosseisus, siis võib ta sellest lahutatud olla. Nt

(186) EE 1998 Selleks, et temast ohver saaks, nägime me palju vaeva.

(198) SEGAILU/0015 *Selleks et tõsimeeli ja ausalt isast kirjutada*, pidi veel keegi surema.

Ka teaduslikus tekstis (514 000 sõnet) esineb korrealaatsidendiga algavaid lauseid (11):

(199) SEGATEA/DR0006 *Selleks et leida väljapääsu olukorrast*, asume järgmisele seisukohale.

Kusjuures teaduslikus tekstis esineb ainult 5 *Selleks, et*-lauset, nt

(200) SEGATEA/DR0006 Selleks, et leinamarsil oleks soovitud mõju, tuleb teada tema tähendust.

88 korrealaatsidendiga otstarbelauses esineb ka **pealause lahutusega** lauseid, nt

(201) PM 1998 Tasub meenutada Vene välisministri Jevgeni Primakovi hiljutisi sõnu: nõrk Venemaa, *selleks et säilitada suurriigi positsiooni*, peab ajama aktiivset välispoliitikat, senisest veelgi aktiivsemat.

Pealause lahutus näitab selgelt, et kui pealuses esineb **uus info** (nt lauses 200 *aktiivne välispoliitika*), mida on tahetud rõhutada, **otstarbelauses järel**, siis nihkub korrelaat kõrvallausesse. Korrealaatsidend on ainuvõimalik pealause lahutusega lauses, kus pealause subjekt on ülejäänud pealausest lahutatud (* ...*nõrk Venemaa selleks, et säilitada suurriigi positsiooni*...).

Lisaks võib korrelaatsidendi tekkimist põhjustada teatestruktuuri muutus, mille tagajärjel muutub **pealause sõnajärg**. Kui tavasõnajärg on eesti keeles SVO (subjekt-verb-objekt), siis korrelaatsidendiga lausete puhul on lauseid, kus subjekt või objekt reemana asub pealause lõpus (laused 202, 203). Reemaks võib olla ka adverbiaal (lause 204):

(202) PM 1996 Järgmise aasta lõpuks valmivasse rahvusvahelisse uurimusse on seekord kaasatud väliseksperdid, *selleks et saada võrreldavaid eksperthinnanguid*.

(203) PM 2000 Juurde on nad loonud vaid luksusautosid tähistava kaubamärgi Lexus, *selleks et paremini konkureerida kallimate autode turusegmenendis*.

(204) PM 1997 Kaukaasias tuleb kolme-nelja, hiljemalt kella viie ajal hommikul lahkuda, *selleks et jõuda õigel ajal marsruudi alla*.

Ühesõnaga juhul, kui reemana ei ole fookuses mitte korrelaat, vaid noomeni- või adverbifraas, siis lükatakse korrelaat sidendi koosseisu. Selle tagajärjel muutub ka pealause sõnajärg.

Korrelaatsidendit pole võimalik kasutada lauses, kus korrelaat on pealause obligatoorse liikme positsioonis:

(205) a. PM1997 Erakonnad on selleks, *et serveerida alternatiive*.

b. *Erakonnad on, *selleks et serveerida alternatiive*.

Kui otstarbelause pealause sisaldab kõrvallause, mis paikneb vahetult otstarbelause ees, siis lükatakse korrelaat tavaliselt sidendi koosseisu:

(206) PM 1997 Lisaks palume abi linna politseiprefektuurist, ilmselt pöördume ka riigikontrolli poole, et saada ka nende käest abi, *selleks et 231 juhtumist teatud osa läbi töötada*.

(207) PM 1998 Pidin lugema neidsamu teatmeteoseid, mida oli lugenud tema, *selleks et suuta terminoloogiat paika panna ja kasvõi leida õigeid vasteid loodusnähtustele*, sest meil eesti keeles puuduvad nii täpselt eri nähtuste varjundeid edasi andvad sõnad, nagu on olemas grööni keeles.

Seega juhul, kui pealause ja otstarbelause vahel on veel üks kõrvallause, võib korrelaat lükkuda kõrvallause koosseisu, moodustades sidesõnaga *et* korrelaatsidendi *selleks et*.

Lisaks võib korrelaadi ja korrelaatsidendi kasutust mõjutada pealause adverb:

(188) a. SEGAILU/001 Mul oli sind vaja **vaid** selleks, *et julgeolek saaks Meinhardi kätte.*

Näites 188a kuulub korrelaat adverbiga semantiliselt kokku, mistõttu ei ole korrelaati võimalik üle viia kõrvallause koosseisu (* *Mul oli sind vaja **vaid**, selleks et julgeolek saaks Meinhardi kätte.*).

Praktilises kasutuses on siiski enamik korrelaatsidendiga lauseid asendatavad nn tavalise otstarbelausega, näiteks võrreldes lauseid 208 ja 209 on näha, et samas konstruktsioonis kasutatakse nii korrelaati kui ka korrelaatsidendi.

(208) EE 2000 Ja siis lisaks veel need, kes on liiga nõrgad selleks, *et püüelda võimu.*

(209) EE 2001 Tallinna World Trade Center on liiga madal, selleks et lennukiga pihta saada.

Lauses 209 tekib viivitus kahe sündmuse vahel, mistõttu teatestruktuur on võrreldes lausega 208 teistsugune. Lauses 208 alistub kõrvallause koos korrelaadiga *selleks* pealausele, lauses 209 aga kuulub korrelaat kõrvallausesse, muutes selle iseseisvaks lauseks.

Lisaks võib mõningast mõju avaldada korrelaatsidendi tekkele ka lause **küsiv** eesmärk:

(210) PM 2000 Kas Te ei leia, et enne „juunipööret” pidi iga avaliku suhtlemisega seotud töökohta otsiv inimene valdama kolme kohalikku keelt (eesti, saksa, vene), *selleks et suhelda kliendiga viimasele sobivaimas?*

Korrelaatsidendiga küsiv kõrvallause väljendab eri küsimust-sündmust võrreldes pealausega.

Kokkuvõtvalt korrelaatsidendiga otstarbelausest. Korrelaatsidendiga otstarbelauset kasutatakse peamiselt kõrvallause sündmuse eraldamiseks pealause sündmusest. Tulemuseks on kaks eraldi väidet, võrdväärset sündmust. Korrelaat ise kaotab kõrvallause koosseisus osa oma funktsioonist (tugisõnana), muutudes sidendi osaks.

Korrelaadiga ja korrelaatsidendiga algavad otstarbelaused erinevad üksteisest nii semantiliselt, pragmaatiliselt kui ka süntaktiliselt. Lause teatestruktuuri erinevus

põhjustab ka selle süntaktilise struktuuri erinevuse: korreelaadiga algav lause on lahutatav pealausest, korreelaatsidend aga on kõrvallausest lahutamatu.

Järelikult mängib semantika ja eelkõige pragmaatika korreelaatsidendi tekkimisel ja kasutamisel olulist rolli. Lause teatestruktuuri muutmisel võib mõnikord korreelaatsidend olla ainuvõimalik. Näiteks juhul, kui subjekt on viidud lause lõppu selleks, et väljendada uut infot (reemat) fokuseeritult, tõrjutakse otstarbemäärus pealausest välja teiseks väiteks.

3.3.3. *sellepärast et*

Põhjuslause puhul asub korreelaat *sellepärast* (~ *seepärast*, *seeläbi*, *seetõttu*, *seeläbi*) tavaliselt pealauses (vt ka ptk 2.2.1.2), nt

(211) AJAE1990\stak0187 Otsides veel paralleele Romeo ja Juliaga arvan, et Shakespeare'i draama on tugev ka sellepärast, *et kõike kogevad selle tegelased esimest korda elus.*

Korreelaat võib asuda ka kõrvallause koosseisus vastavalt sellele, kas korreelaat on fokuseeritud või mitte, nt

(212) SEGAILU 0016 Tantsisin kõik tantsud eri poistega, *sellepärast et nad ei läheks omakeskis riidu.*

Seega on korreelaatsidendi *sellepärast et* kasutamisel kõige olulisem selle pragmaatiline funktsioon – **fookuse nihkumine korreelaadilt noomeni- või adverbifraasile**. Lauses 212 on nii kõrvallause sündmus (*et nad omavahel riidu ei läheks*) kui ka pealause sündmus (*tantsisin kõik tantsud eri poistega*) võrdväärset, fookuses on fraas *eri poistega*.

Juhul, kui fookuses on vaid üks kahest kõrvuti asetsevast korreelaadist, nihkub teine kõrvallausesse:

(213) PM 1998 Nutt: Aga see jääbki nii, *sellepärast et valitav kogu ei saa olla kunagi võrdne professionaalidega*: ühed on vastava ettevalmistusega, aga teised esindavad läbilõiget elanikkonnast.

Korreelaadid võivad esineda ka kõrvuti, sel juhul on tegemist kahe korreelaadiga lausetega. Nt

(214) EE 2000 Võibolla läks nii sellepärast, et surma sai tütarlaps, kes tahtis saada ämmaemandaks.

Teema-reema vahekorda võib mõjutada ka põimlause **küsiiv eesmärk**, kuna intonatsioon ja reema on küsilause väitlausest erinev. Nt

TEEMA

REEMA 1 / FOOKUS

REEMA 2

(215) SEGAILU 0132 "Nii et varest sa maha ei lööks, *sellepärast et ta elab sinust kauem ?* "

Kahe väite asemel on siin esitatud kaks küsimust: a) kas sa ei lööks varest maha ja b) kas sa ei lööks varest sellepärast maha, et ta elab sinust kauem.

Korrelaatsidendiga põhjuslauses kerkib esile ka **eitus**, ja seda nii pea- kui kõrvallauses (21st lausest 7), mis on samuti seotud fookusega, nt

(216) a. PM Extra Või ei, tead mis, parem ära kirjuta, *sellepärast et mis ma ikka ühe mõistusega eluka soperdisi loen.*

b. PM 1998 See ei saagi olla nende funktsioon, vähemalt mitte keskne funktsioon, *sellepärast et valitav kohaliku omavalitsuse organ on samuti kohaliku omavalitsuse osa.*

c. PM 1996 Teiseks, ma ei ole midagi öelnud nende lindistuste kohta, *sellepärast et ma ei ole neid linte saanud veel kuulata ega selgitanud endale, mis linnid need on.*

Eitus rõhutab veelgi kahe osalause erinevust ja sõltumatust üksteisest.

Lauses 217 esineb samuti 2 väidet: a) aeglane valss on ka keelatud, b) aeglane valss on inglise tants. **Modaaladverb** *ka* kuulub ainult „pealause”, mitte aga „alistuva” korrelaatsidendiga põhjuslause juurde. Kuna fokuseerimine võib toimuda tavaliselt kas üksinda, koos vastavasisulise partikliga või koos esiletõstetava elemendi nihutamise lause algusesse või lõppu (EKG II: 195), siis teenib ka näide 217 fookuse nihkumist korreelaadilt mõnele teisele fraasile lauses (*on keelatud*).

(217) SEGAILU/0016 "Eesti piir hakkab minema Ilmeni järve äärest, varsti tuleb Suur-Eesti," ütles Toomas, siis, kui me aeglast valssi tantsisime, mis on ka keelatud, *sellepärast et on inglise tants.*

Lauses 218 on korrelaatsidend loogika järgi ainuvõimalik:

(218) SEGAILU/0016 Nägin kohe, et minu vihik oli kõige ülemine, *sellepärast et mul ainukesena on vihiku ümber kollane paber.*

Kuna vastasel juhul selguks, et „minu vihik oli kõige ülemine sellepärast, *et mul ainukesena on vihiku ümber kollane paber.*” Viimasel juhul selguks, et vihik oli

ülemine kollase paberi pärast, mitte et vihiku omanik oleks selle paberi järgi ära tundnud.

Korrelaatsidendi kasutuse põhjustab siin nn *speech-act*'i ehk kõneaktilisuse tasand lauses, kus pealause predikaadist ei tulene kõrvallause sisu (Kortmann 1997: 31). Ühesõnaga juhul, kui kõrvallause sündmus ei ole seotud pealause sündmusega, siis saab kasutada ainult korrelaatsidendit, mis kinnitab veelgi fakti, et korrelaatsidendiga kõrvallause puhul on pea- ja kõrvallause sündmus selgesti üksteisest eristatavad-lahutatavad.

Kuna korrelaatsidendit kasutatakse põhjuslauses väga harva (21 lauset 44,7 miljoni sõne seas), siis on raske laiaulatuslikumaid järeldusi teha, ent võrreldes korrelaatsidendiga otstarbelausega on ka korrelaatsidendiga põhjuslause puhul oluline lause teatestruktuuri muutumine.

3.3.4. *nii et*

Korrelaatsidendit *nii et* kasutatakse peamiselt tagajärgelauses, aga ka viisilauses. Järgnevas analüüsis on kasutatud peatüki 2.2.1.2 andmeid ja lauseid (741 ilu- ja ajakirjandusliku adverbiaallause seas oli 102 tagajärgelauset ja 105 viisilauset).

Tagajärgelauses on korrelaat alati sidendi koosseisus, moodustades koos sidesõnaga *et* korrelaatsidendi. Tagajärgelauses puudub korrelaat juhul, kui sündmus, mille tagajärjeks on kõrvallausega väljendatu, ei ole teada (EKG II: 311), nt

(177) SEGAILU/001 Kas inimene on anum, *et hirmu sisaldab?*

Tagajärgelauseid on adverbiaallausete seas 9%, neist korrelaadiga 96%, nt

(176) AJAE1990\ stak0168 Enne elas ta Kaunase loomaaias, kus ta ühe talitaja maha murdis, *nii et teda ei tahetud enam seal pidada.*

(219) a. SEGAILU/001 Pealiku naine ja minu vennanaine olid õed, *nii et Kaarel sai kohe päris pealiku juurde.*

Tagajärgelause on selles mõttes ebatüüpiline adverbiaallause, et kui teiste adverbiaallausete puhul on korrelaatsidendi kasutamine haruldane, siis tagajärgelause puhul on see tavaline. Tekib küsimus, miks see nii on.

Kui tavaliselt on pea- ja kõrvallause vahel lausesisene alistusseos, siis tagajärgelause puhul on tegemist **lausete vahelise seosega**. Pea- ja kõrvallause vahele saab panna punkti, ilma et diskursus muutuks. Nt

(219) b. Pealiku naine ja minu vennanaine olid õed. *Nii et Kaarel sai kohe päris pealiku juurde.*

Tagajärgelause teatestruktuur on seega sarnane teiste korrelaatsidenditega lausetega: tegemist on kahe võrdväärse sündmusega, mitte pea- ja taustsündmusega.

Viisilauseid on 9% adverbiaallausetest ning korrelaadiga on neist 84%. Korrelaat paikneb tavaliselt pealauses, nt

(170) AHASVEERUS See oli nii, et vanaema Maali vaalis pesu, lappas, kloppis ja venitas ja hädaabionni ainus tuba oli valendavaid voodilinu täis.

Viisilauses võib tugisõna paikneda aga ka kõrvallauses sidendi koosseisus, nii nagu tagajärgelauseski. Seetõttu on tagajärje- ja viisilause teinekord vormiliselt eristamatud.

(171) SEGAILU/001 Mängust ei tea ma midagi, valetas ta, nii et silmgi ei pilkunud. – viisilause

(172) SEGAILU/001 Surm kükitas maha, nii et kaadrist paistev rist jäi täpselt kõhu kohale ja mu taevataustalises näos joonistusid ninasõõrmed selgesti välja. – tagajärgelause

(173) AJAE1990\ep0015 Umbes nii ta sõnas, nii et rahunege. - ???

(220) SEGAILU/001 Pärast ehmatust tuli tuimus, nagu sumpaksin märjas vatis, nii et ei näe jalga jala ettegi tõsta. – viisilause

(221) SEGAILU/001 See teade oli ta jalad nõrgaks teinud, nii et ta istus pargi linnapoolsele pingile ning hakkas nutma. – tagajärgelause

Siinkohal sõltub palju lause tõlgendamisest. Kui korrelaat esineb pealauses, siis on selgelt tegemist viisilausega: kõrvallause modifitseerib pealauset. Kui korrelaat paikneb aga kõrvallauses, siis võib tegemist olla kas viisi- või tagajärgelausega. Viisilauseks on käesolevas töös peetud lauseid, kus pole tegemist sündmuse tegeliku tagajärgelausega, vaid selle sama sündmuse kirjeldamisega, oletusliku tagajärgelausega (nt lause 171).

Lause 222a on tagajärgelause.

(222) a. SEGAILU/001 Ma pidin olema uurija – niisugusena ma ju laua taga istusin – , kuid salalik pärilikkuse ja koosluse tõmme kiskus mu toimikute sisse, *nii et aeg-ajalt tajusin oma vastamisi kõlksuvaid hambaid*.

Korrelaat pealause koosseisus muudab lause semantikat:

(222) b. Ma pidin olema uurija – niisugusena ma ju laua taga istusin – , kuid salalik pärilikkuse ja koosluse tõmme kiskus mu toimikute sisse nii, *et aeg-ajalt tajusin oma vastamisi kõlksuvaid hambaid*.

Tagajärelause asemel on siin tegemist kvantumilausega. Seega määrab korrelaadi asend mõnikord ka lause süntaktilise tüübi.

Viisi- ja tagajärelauseid pole siiski alati võimalik eristada, kuna on raske määrata kindlaks, kas tegemist on tagajärje kui tõese sündmusega või lihtsalt pealause sündmuse modifitseeringuga. Nt

(223) SEGAILU/001 Me ümber tihenes hall hämarus, *nii et lõpuks ei näinud iseoma kättki*, kuid siis ma veel ei teadnud, et ta kavatseb minna (või läheb?)

Lauset 223 võib tõlgendada kaheti. Kui autor mõtles osalause (*nii et lõpuks ei näinud iseoma kättki*) all seda, et ”ma ei näinud oma kätt”, siis on tegemist tagajärjega, kui aga autor pidas silmas hämarust, mille tulemusel oli võimatu üleüldse midagi näha (hämaruse võrdlusena kasutatud *käe nägemist*), siis on tegemist viisilausega.

Viisi- ja tagajärelause piiri ähmasus on korrelaadi **grammatikaliseerumise** tulemus. Korrelaat sidendi koosseisus kaotab osa oma semantikast ning muutub grammatilisemaks ja seotumaks. Kui korrelaat võib esineda nii pealause alguses, keskel kui ka lõpus, siis korrelaatsidend paikneb ainult kõrvallause alguses.

Seega on tagajärelause rohkem grammatikaliseerunud kui viisilause ja korrelaatsidend on rohkem grammatikaliseerunud kui korrelaat. Seega on eesti keele põimlause struktuuris samaaegselt toimumas kaks protsessi, ühelt poolt korrelaadi grammatikaliseerumine korrelaatsidendiks ja teisalt lause tasandil korrelaadiga (vähemiseisvama) kõrvallause grammatikaliseerumine korrelaatsidendiga (iseiseisvamaks) lauseks.

Kokkuvõtvalt korrelaatsidendist *nii et*. Korrelaatsidendit *nii et* kasutatakse peamiselt tagajärelauses, kuna tagajärelauses on pea-ja kõrvallause sündmus

käsitletavad kui kaks iseseisvat sündmust. Tegemist ei ole lausesisese alistusseose, vaid lausete vahelise seosega.

Viisilauses esineb samuti mõnikord korrelaat kõrvallause koosseisus, kuid siin on tegemist siiski pealause modifitseeringuga, tegevuse viisi täpsustusega.

Viisi- ja tagajärgelause on grammatikalisatsiooniahela naaberlülid, mistõttu nende vahel puudub vormiliselt ja semantiliselt selge piir. Eristusi on võimalik teha pragmaatika ja semantika tasandil.

3.3.5. *selle asemel et*

Korrelaatsidend *selle asemel et* esineb vastandavas kõrvutuslauses.

Vastandava kõrvutuslause kohustuslikuks korrelaadiks on *selle asemel*, mis paikneb EKG järgi sidendi koosseisus (EKG II: 307). Vastandava kõrvutuslause öeldisverb on *da*-infinitiivis.

5 miljoni sõne suuruses ajakirjanduslikus tekstis esineb 33 korrelaatsidendiga lauset ja 34 korrelaadiga *selle asemel* lauset. 4,2 miljoni sõne suuruses ilukirjanduslikus tekstis esineb 18 korrelaatsidendiga lauset ja 50 korrelaadiga *selle asemel* lauset. Lisaks on vaadatud ka korrelaatsidendiga või korrelaadiga algavaid lauseid: ajakirjanduses 12+36 lauset ja ilukirjanduses 6+18 lauset.

Seega on tekstides korrelaadiga lauseid tunduvalt rohkem kui korrelaatsidendiga lauseid (207st lausest on 69 korrelaatsidendiga vastandavad kõrvutuslauseid (33%) ja 138 korrelaadiga vastandavad kõrvutuslauseid (67%)). Põhjuseid, miks see nii on, on mitu.

1. Mõnikord eristatakse korrelaat sidendist, ilma et see süntaktiliselt ja semantiliselt vajalik oleks, nt

(224) SEGAILU 0116 "Just-just: te kopeerite teisi, selle asemel, et luua midagi uut."

Liia eristusega on kindlasti laused, kus pealause eelneb vastandavale kõrvutuslausele ning viimasele ei järgne teisi lauseid.

2. Korrelaat eristatakse muust lausest enamasti siis, kui sellele järgneb teine pealause, millega vastandav kõrvallause semantiliselt seotud on, nt

(225) a. PM 1999 Me oleme nii tundlikud igale kriitikanooale, selle asemel, et korrigeerida mõnd valearusaama, lennutame teele oma vastunooale.

b. SEGAILU/0115 Selle asemel, et pikema jututa saata maalt välja viies kolonn, valiti mõttetu, aeglane, hukatuslik hiiliva etnilise puhastuse taktika; selle asemel, et kibekähku korraldada kohtuprotsess kohaliku Kommunistliku Partei üle, kaasati tema liikmeid isegi valitsusse.

Ajakirjanduslikest korrelaadiga lausetest on sellised 69% ja ilukirjanduslikest korrelaadiga lausetest 62%.

3. Korrelaadile eelneb alistav sidesõna (*kuid, aga, kuigi, kui, siis, et*). Nt

(226) a. SEGAILU/0120 Kuid selle asemel, et küsida, kas Eerika armastab Kaljut, küsis ta tagamõttega küsimusi, mis õnneks paistsid kõik läbi.

b. SEGAILU/0020 Siis lõppes see punane õppeaasta ära, aga selle asemel, et oleksin sõitnud koju Suurupisse, tulid isa ja ema Suurupist linna.

c. PM 2000 Last ootav naine ei teagi sageli, et selle asemel, et naistearsti ukse taga pikas järjekorras istuda, on võimalik külastada hoopis ämmaemandat, et saada nõu või abi.

d. EE 1999 Kuna oleme laisad, siis selle asemel, et uuesti vanu ajalehti lugeda, laseme arvutil andmeid töödelda.

Näitelauseid 225a-226d on teatestruktuurilt sarnased. Korrelaat eraldatakse kõrvallausest, eesmärgiks korrelaadi fokuseerimine.

Kui korrelaadile eelneb sidesõna, siis võib tegu olla ka nn tagasinihkega: korrelaat nihkub kõrvallausest tagasi lahutatud pealause algusesse, kuhu muidu jääks sidesõna üksi.

4. Korrelaadile eelneb rinnastav sidesõna *ja*. Nt

(227) a. PM 1998 Nad venitasid kuude kaupa ja selle asemel, et tutvuda, kirjutasid pakkide kaupa taotlusi.

b. SEGAILU/0095 Ta heitis silmanurgast pilgu tagasi ja selle asemel, et hetkega end lainetest kõrgemale hõljutada, jäi paigale.

Rinnastuse korral on selgelt tegu kahe võrdväärse sündmusega. Kui teisele sündmusele eelneb selle kõrvutus, eelistatakse eraldada korrelaat kõrvutuslausest.

5. Relatiivlause kui pealause ja kõrvutuslause korrelaadi asend on mitut moodi väljendatud, nt

(228) a. PM 1996 Mis saab inimesest, kes selle asemel, et veini enne klaasis veidi loksutada ja nuuskida, joogi ettevaatamatult kurgust alla valab?

b. SEGAILU 0023 Nii ka Varblane, kes selle asemel et plikale kohe tuul alla teha, hoopis lahkelt päris: "Sulle meeldis?"

Relatiivpronoomen ei esine tavaliselt üksi, vaid kas koos korrelaadiga või kogu kõrvutuslause koosseisus. 207 lause seas on siiski üks lause, kus relatiivpronoomen on üksi ja korrelaat klausi koosseisus:

(229) PM 1999 Ent võta näpust, maailm on kalk ja osavõtmatu, kriitikud ülbed snoobid, kes, *selle asemel et sõnastada ladusasse keelde Pulleritsu ja teiste lihtsate kinoliste õilsaid kollektiivseid tundeid*, targutavad mingis umbses esperantos režissööri alateadvuse refleksioonidest või vaikivad "olulise" filmi hoopistükkis maha.

Samas on 207st lausest 11 lauses korrelaat relatiivpronoomeniga koos (lause 228a) ning vaid kahes lauses on nii relatiivpronoomen kui korrelaat kõrvutuslausest eristamata (lause 228b).

Eelnevast järeldub, et praktilises kasutuses ei esine alati vastandava kõrvutuslause korrelaat sidendi koosseisus, vaid on sellest erinevatel põhjustel eraldatud. Käesoleva töö autor soovib siiski rohkem kasutada korrelaatsidendiga lauseid ning vältida „liigseid” komasid, pidades korrelaati lauselühendiks. Korrelaadi eraldamine pea- ja kõrvallausest on vajalik vaid korrelaadi esiletõstmisel – fokuseerimisel. Järgnevalt vaatame vastandava kõrvutuslause semantikat ja teatestruktuuri ning sellest tulenevaid erinevusi võrreldes teiste kõrvallause tüüpidega.

3.3.5.1. *selle asemel et*-lause teatestruktuur ja semantika

44,7 miljoni sõne suuruses ilu- ja ajakirjanduskorpuses esineb 69 korrelaatsidendiga vastandavat kõrvutuslauseid. Korrelaatsidendiga lausete arv oleks ehk suuremgi, kui ei eraldataks korrelaati kõrvallausest (vt ptk 3.3.5).

Vastandav kõrvutuslause väljendab tavaliselt **soovitud** (hüpoteetiliselt) **ja/või irreaalset** (mittetoimunud) **sündmust**, pealause aga mittesoovitud ja reaalselt sündmust. Nt

(230) epl 231198 Tema naine Katre Ligi sünnitas lapsi, *selle asemel et ise luuletusi kirjutada*.

69 vastandavas lauses esineb ka mittesoovitud ja/või reaalseid ning mittesoovitud ja/või irrealseid sündmusi. (Ülevaate annab tabel 14.)

Kui pealause sündmus on irreaalne ja soovitud, siis on vastandava kõrvutuslause sündmus reaalne ja mittesoovitud, nt

(231) a. SEGAILU 0099 Ma ei tea, paljud said välja ja paljud koos lennukiga põhja läksid, küll aga võin hinnata, et aega välja saada oleks kindlasti kõigil olnud, kui nad vaid oleksid rahulikult tulnud, *selle asemel et uste juurde külakuhja ehitada.*

Tabel 14. Vastandava kõrvutuslause kui sündmuse semantika

Vastandava kõrvutuslause sündmuse tüüp	Ajakirjandus	Ilukirjandus	KOKKU
1. Irreaalne / soovitud	35	22	57
2. Reaalne / mittesoovitud	7	1	8
3. Irreaalne / mittesoovitud	3	1	4
KOKKU	45	24	69

Kui pealause sündmus on reaalne ja/või soovitud, siis on vastandava kõrvutuslause sündmus irreaalne (mittetoimunud) ja/või mittesoovitud, nt

(231) b. SEGAILU/0004 Neljakümnendal, jälle suures Vene impeeriumis, oli ta osanud taas õigele toolile istuda, *selle asemel et ennast ära küüditada lasta.*

Kõrvutuslause vastandub pealause sündmusele (soovitud – mittesoovitud, reaalne – irreaalne) ning on seega eraldi väide või sündmus. Teatestruktuurist lähtuvalt esineb ka korrelaat kõrvallauses. Kui kõrvallause sündmus on mittesoovitud, siis esineb pealauses kas modaalverb (nt *pidama, saama, oskama*, (lause 231b) või tingivas kõneviisis verb (lause 231a). Soovitud sündmust saab väljendada ka **pealause eituse** kaudu:

(231) c. AJAE1990\ep0047 Miks mitte kasutada seda, *selle asemel et kulutada 135 miljonit krooni osoneerimise projektile.*

Kokkuvõtvalt korrelaatsidendiga vastandavast kõrvutuslausel. Vastandav kõrvutuslause sarnaneb teatestruktuurilt tagajärgelausega: tagajärgelause sündmus on seotud sellele eelneva sündmusega sama moodi nagu vastandava kõrvutuslause sündmus on seotud sellele vastandava sündmusega. Tegemist on lausete vahelise seosega, kus sündmused on üksteisest lahutatavad, kuid samas semantiliselt seotud. Nn prototüüpse *et*-lause puhul allub kõrvallause sündmus tavaliselt pealause sündmusele.

Lisaks korrelaatsidendile *selle asemel et* kasutatakse ka tehissidendit *selmet*. 5 miljoni ajakirjandusliku sõne seas on 3 lauset, kus esineb sidend *selmet*, nt

(232) EE 1998 Just äriline olelusvõitlus on see, mis sunnib meie kangelast mitmesuguste pseudonüümide all elutõdesid lahkama, *selmet inimkonnale iga päeva hakul kõik puhtal meelel ning südamel ette kirjutada.*

3.3.6. „vaatamata”-tüüpi mööndlause

„vaatamata”-tüüpi mööndlause osutab, et pealausega väljendatu kehtib vaatamata sellele, et kehtib kõrvallausega väljendatu. Korreelaadiks on *sellele ~ selle peale vaatamata, sellest hoolimata*. Korrelaat on kas pealause või sidendi koosseisus (EKG II: 308).

44,7 miljoni sõne seas on 38 korreelaatsidendiga *vaatamata sellele et*-lauset ja 23 *hoolimata sellest et*-lauset. 38st korreelaatsidendiga *selle asemel* lausest 30 mööndlause eelnevad pealausele, 23st korreelaatsidendiga *sellest hoolimata* lausest eelnevad pealausele 17 mööndlause. Nt

(233) a. PM 2000 *Vaatamata sellele et Iisraeli filmid pole Eestis esimest korda*, teame selle maa filmikunstist siiski suhteliselt vähe.

b. PM 1999 *Hoolimata sellest et Titanicut reklaamiti uppumatuna*, viis ta endaga merepõhja kaasa üle 1500 inimese.

Võrdluseks: samas tekstikorpuses esineb 299 korreelaadiga *sellele vaatamata* mööndlause, mis järgnevad pealausele ja 359 korreelaadiga *sellele vaatamata* mööndlause, mis lahutavad pealause, nt

(234) a. PM 1997 Tartu Ülikooli peahoone toestamiseks ja remondiks kulutatakse igal aastal miljoneid kroone vaatamata sellele, *et uue ehitamine tuleks ilmselt odavam.*

b. PM 1999 Vaatamata sellele, *et ma ei poetanud ühtegi sõna*, ilmus ajalehes leheküljepikkune lugu.

Seega kasutatakse mööndlause korreelaatsidendit harva (5% lausetest). Põhjused, miks see nii on, sarnanevad vastandava kõrvutuse korreelaadi kasutamise eelistusega korreelaatsidendile (vt ptk 4.5). Näiteks esineb korrelaat pealausest siis, kui sellele eelneb sidesõna, küsisõna või relatiivpronoomen, nt

(235) PM Extra 1996 Oleme kaks 16-aastast neidu, kes vaatamata sellele, *et suvi on tulemas*, soovivad natuke paberit määrada.

Sageli eraldatakse korrelaat nii pea- kui kõrvallausest, käsitledes seda lauselühendina:

(236) EE 1998 Viin jääb eestlaste rahvusjoogiks, vaatamata sellele, *et veini- ja õllekultuuri levitajad teevad tublit tööd.*

Elliptilises lauses võib mõnikord pealausena toimida üksnes korrelaat:

(237) EE 2000 Vaatamata sellele, et ta ei hilinend ja ka piletid olid juba varem välja ostetud.

Korrelaat on siin n-ö poolik ühend (kaassõna + noomen).

3.3.6.1. „vaatamata”-tüüpi korrelaatsidendiga mööndlause semantika ja süntaks

Mööndlause pealausega väljendatu kehtib vaatamata sellele, et kehtib kõrvallausega väljendatu, nt

(238) PM 1999 Ent ajaloolased väidavad, et nii on see olnud kogu USA ajaloo vältel, *vaatamata sellele et kirik ja riik on lahutatud.*

Kui mööndlause alistub eitavale lausele, siis esineb korrelaat sidendi koosseisus:

(239) a. PM 2000 Veel pool aastat tagasi valimiste tõenäoliseks võitjaks peetud Jevgeni Primakov on aga oma lähikondsete kaudu teada andnud, et arvatavasti ei kandideerigi, *vaatamata sellele et ta parlamendivalimiste eelõhtul, 18. detsembril andis teada*, et kavatseb asuda võitlusse ka presidenditooli pärast.

Vastasel juhul muutuks lause sisu vastuoluliseks:

(239) b.* Veel pool aastat tagasi valimiste tõenäoliseks võitjaks peetud Jevgeni Primakov on aga oma lähikondsete kaudu teada andnud, et arvatavasti ei kandideerigi vaatamata sellele, *et ta parlamendivalimiste eelõhtul, 18. detsembril andis teada*, et kavatseb asuda võitlusse ka presidenditooli pärast.

Lauses 239a on fookuses *ei kandideerigi*. Kui korrelaat oleks fookuses, siis peaks tagajärg (mööndus) eelnema põhjusele, mis pole aga loogika reeglite järgi võimalik.

3.3.6.2. „vaatamata”-tüüpi korrelaatsidendiga mööndlause pragmaatika

Ka korrelaatsidendiga mööndlauseid ja korrelaadiga algavad laused erinevad **teatestruktuurilt**:

(240) PM 1999 *Vaatamata sellele et monitoride hind on praeguseks tõusnud*, võib 15-tollise monitori kättesaamisega olla raskusi.

(241) PM Extra 1999 Vaatamata sellele, et *Kostabi toodab üle tuhande pildi aastas*, on need endiselt hinnas.

Korrelaatsidendiga mööndlauseid, mis eelnevad pealausele, on semantiliselt võrdväärseid pealause sündmusega. Pealause lahutusega lausetes esineb korrelaat nii pea- kui kõrvallausest lahus, kuid mööndlause alistub pealause sündmusele.

Sarnane struktuur on korrelaatsidendiga *sellest hoolimata* lausel:

(242) PM 2000 Sakslaste „ajalooline süükoorem” on veel arvestatav poliitiline faktor, *hoolimata sellest et temast kogu aeg mööda minna püütakse*.

Kokkuvõtvalt „vaatamata”-tüüpi mööndlause korrelaatsidendist. Mööndlause kasutatakse korrelaatsidendit harva, seda peamiselt lause teatestruktuuri erinevuse märkimiseks võrreldes nn tavalise eesti keele kõrvallausega. Muutub nii teema ja reema vahetõrge kui ka fookus (nii nagu otstarbelauseski, vt täpsemalt ptk 3.3.2.1).

3.3.7. Kokkuvõtte korrelaatsidendi kasutamisest *et*-adverbiaallauses

Korrelaatsidendit kasutatakse *et*-adverbiaallauses harva. Erandiks on tagajärgelause, kus korrelaat paikneb alati sidendi koosseisus. Korrelaat esineb sidendi koosseisus peamiselt järgmistel põhjustel:

- 1) kui tegemist on kahe võrdväärse sündmusega, mitte pea- ja taustsündmusega, kusjuures põimlause on siis võimalik eristada kahte reemat;
- 2) kui fookus on korrelaadilt nihkunud mõnele teisele lause osale, nt pealause predikaadile,
- 3) kui pealause põhjast (predikaadist) ei tulene kõrvallause sündmus (nn põhjata kõrvallausega põimlause).

Korrelaadi ja korrelaatsidendi vahetõrge on seotud grammatikaliseerumisega keeles: korrelaatsidend on rohkem degradeerunud kui korrelaat. Eesti keeles on seega toimumas grammatikaliseerumine, kus korrelaadist kui põimlause pealause fakultatiivsest osast, mis viitab kõrvallause semantilisele funktsioonile, on kujunemas kõrvallause sidendi osa.

3.4. *et*-i funktsioonid adverbiaallauses

Sidesõna *et* kasutatakse nii komplement- kui adverbiaallauses. Adverbiaallauses esineb *et* otstarbe-, põhjus-, tagajärje-, kvantumi-, viisi- ja möönduslauses ning vastandavas kõrvutuslauses.

Ühelt poolt sarnanevad komplement- ja adverbiaallause teineteisele süntaktilise funktsiooni poolest (pealause sündmuse modifitseerimine), teisalt erinevad nad semantiliselt (komplementlause annab pealause sündmuse kohta infot juurde (info tõesus pole oluline) (W. Croftil mõiste *e-site elaboration*), adverbiaallause aga annab pealause **sündmuse tausta** kohta infot juurde (väljendab pealause sündmuse põhjus-tingimus-mööndus- ja modaalseid – PTM- ja M-seoseid) (W. Croftil *figure ground*, 2001: 327).

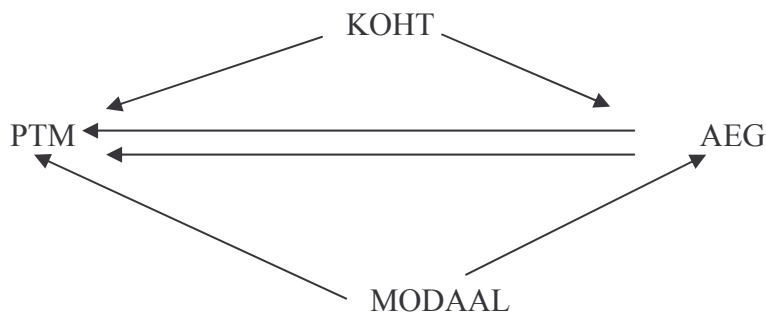
- (243) a. Ma kardan (seda), et ta tuleb
- b. Ma nii kardan, et ta tuleb
- c. Ma kardan sellepärast, et ta tuleb
- d. Ma kardan, sellepärast et ta tuleb
- e. Ma kardan, olguigi et ta ei tule

Komplementlauses on *et* tugevalt seotud pealause sündmusega, adverbiaallause puhul on semantiline side nõrgem. Sellele viitab ka korrelaadi või partikli üleviimise võimalus kõrvallausesse sidendi koosseisu (laused 243d ja 243e).

Kuna *et* toimib adverbiaallauses sagedamini koos tugisõnaga kui komplementlauses, siis saame rääkida ka *et*-adverbiaallausest kui **spetsiifilisema funktsiooniga** (Kortmannil *special purpose*; 1997: 165) kõrvallause tüübist. Mida rohkem kasutatakse tugisõnu, partikleid jms, seda spetsiifilisem lause eesmärk on. Kui komplementlauses on *et* tavaliselt üldise eesmärgi väljendaja (*general purpose*), siis adverbiaallauses kannab ta tavaliselt ka kitsamat eesmärki (eriti kui semantilist funktsiooni väljendav tugisõna või modalsõna puudub). Kõige spetsiifilisemat eesmärki kannab adverbiaallausete seas möönduslause (243e), kõige modalsemat aga viisilause (243b) (Kortmann 1997: 171-172).

Seega on ka adverbiaallausete endi seas sündmused hierarhilised. Tuumaks peetakse tavaliselt PTM-seoseid. Järgnev joonis (7) on B. Kortmannilt üle võetud

(Kortmann 1997: 178). Skeemist lähtub, et PTM-seosed on adverbiaallauseste vaheliste seoste tuumaks. Aja-, koha- ja modaalseosed on sekundaarsemad.

Joonis 7. Adverbiaallauseste vahelise semantilise ruumi makrostruktuur

PTM-seoseid väljendavad nii põhjus-, tingimus-, möönduslauseid kui ka tagajärje- ja mööndtingimuslauseid. M-seoseid väljendavad viisi-, kvantumi- ja kõrvutuslauseid. Peamiseks põhjuseks, miks adverbiaallauses kasutatakse subordinaatorit *et*, on see, et nii komplementlauseid kui PTM- ja M-seoseid väljendavad adverbiaallauseid annavad infot **reaalselt toimuva või toimunud sündmuse kohta**. PTM- ja M-seostega adverbiaallauses on tegemist nn **implitsiitse sündmusega** (või varjatud komplementatsiooniga), komplementlauseid aga eksplitsiitse sündmusega. Seepärast ei kasutata tingimuslauseid sidendit *et*, mis väljendab küll PTM-seoseid, kuid ei väljenda reaalselt sündmust. Ja arvatavasti just seetõttu väljendab korrelaatsidendiga lause kahte iseseisvat sündmust, mitte pea- ja taustsündmust (ptk 3.3).

Otstarbelause on nn vaheprodukt komplementlause ja adverbiaallause vahel, mis võib täpsustada nii sündmust kui selle tausta. Nt

(244) Ta tuli, et jääda → sündmuse väljendamine (*ta tuli ja jäi*)
 ↘ otstarbe kui tausta väljendamine
 (*ta tuli, selleks et ta tahtis jääda*)

Üks põhjusi, miks eesti keeles kasutatakse *et*-i adverbiaallauses, võib olla ka see, et **eesti keeles on subordinaatoreid suhteliselt vähe**. Kui Euroopa keskmine on 42,9 subordinaatorit keele kohta, siis näiteks soome keeles on 28 ja läti keeles 31 subordinaatorit (Kortmann 1997: 245). Eesti keeles on ~30 subordinaatorit (EKGst üles loetletud), mis võivad täita ka eri funktsioone (arvestatud ei ole sidendi ja

korreelaadi kooseksisteerimise erinevaid variante, nt *siis, kui; pärast seda, kui; niipea kui* jt). Näiteks väljendab sidend *kui* peamiselt aja- ja tingimusseost, kuid ka kvantumi-, viisi-, kõrvutus- ja mööndusseost; sidend *nagu* nii aja-, kvantumi- kui kõrvutusseost. Lisaks esineb eesti keeles korreelaatsidendeid, kus korrelaat on sidendist lahutamatu (nt *selle asemel et* vastandavas kõrvutuslauses, *nii et* tagajärgelauses). Umbes pooled subordinaatoritest (16) esinevad aja- ja kohalausetes. Põhjuseks osalt kohta väljendavate sidendite semantikast tulenev vormirohkus (*kuhu, kus, kust, kustkaudu* jt) ning aega väljendavate sidendite nüansirohkus (*kuna, kuniks, millal, kus, kunas*).

Kui aga keeles on subordinaatoreid vähe, siis kasutatakse spetsiifilise funktsiooni väljendamiseks:

- 1) üldsiduvat (polüfunktsionaalset) sõna;
- 2) võimalikult lühikest (monomorfeemilist-monosüllaabilist) sõna (Kortmann: 113-127)

ning lisaks nn tugisõnu või partikleid.

et-i puhul on mõlemad tingimused täidetud.

4. *et* muudes lausetüüpides

4.1. Relatiivlause

Järgnevalt anname kõigepealt põgusa ülevaate eesti keele relatiivlausest, mis põhineb peamiselt M. Erelti relatiivlause käsitlusel (Erelt 2004). Peatüki eesmärgiks on välja selgitada, miks ja millal kasutatakse eesti keeles relativeerijana sidesõna *et*. Relatiivklaus on substantiivi(fraasi) sündmuslik modifitseerija, täiendklaus. Seega relatiivklaus erinevalt tüüpilisest komplement- ja adverbialklausist ei toimi lause vahetu liikmena, vaid kuulub nimisõnafraasi koosseisu (Erelt 2004: 404). Relatiivklaus võib olla finiiitverbiga struktuur (lause 245a) või kesksõnatarind (245b).

(245) a. [See mees, [*kes ehitas meie maja*,]] on juba surnud

b. [[*Meie maja ehitanud*] mees] on juba surnud

(Erelt 2004: 404).

Relatiivlused on nimisõnafraasi (NP) modifitseerijad. NP, mida relatiivlause modifitseerib ((*see*) *mees*), on relatiivlause põhi. Põhjaga samaviitelist NPd relatiivlausest on nimetatud **relativeeritud NPks** (*relativized NP*). Näites 245a esineb see relatiivpronoomeni *kes* kujul. Spetsiaalset sõna või morfeemi, mis seob relatiivklause põhjaga, nimetatakse **relativeerijaks** (*relativizer*). Näites 245a toimib relativeerijana seesama NP esindaja – relatiivpronoomen (Erelt 2004: 405).

Oma semantilise suhte poolest põhjaga jagatakse relatiivlused **restriktiivseteks** ja **mitterestriktiivseteks**. Mitterestriktiivne relatiivlause ei identifitseeri, vaid kirjeldab, annab lisainfot. Restriktiivse relatiivlause põhisõna ees võib eesti keeles paikneda korrelaat *see*, *selline* jms, mis vastab muude keelte määravale artiklile (lause 246). Mitterestriktiivse lause puhul niisugust artiklilaadset määratlejat olla ei saa, sest põhi on juba määratud (lause 247):

(246) Ta ei ole selline inimene, *kellest ma lugu pean*.

(247) Eestlased, *kes on harjunud musta leivaga*, on üllatunud, kui teised sellest ei hooli.

Prototüüpne eesti keele relatiivlause on restriktiivne (Erelt 2004: 405).

Põhja asukoha järgi liigitatakse relatiivlused kõigepealt kaheks põhitüübiks: **välispõhjaga** (*external-headed*) relatiivlused ning **sisepõhjaga** (*internal-headed*)

relatiivlauseid. Kolmandaks tüübiks peetakse mõnikord **korrelatiivseid** relatiivlauseid, kus põhi on esindatud nii relatiivlause sees kui ka väljaspool seda. Nt

(248) *Missugust autot sa soovid, selle/sellise (auto) sa ka saad.*

Eesti keeles asub relatiivlause põhi väljaspool relatiivlauseid (Erelt 2004: 406-407).

Asendi järgi välise põhja suhtes liigitatakse nii relatiivlauseid kui ka infiniitsed relatiivklausid **prenominaalseteks** (paiknevad põhja ees) ja **postnominaalseteks** (paiknevad põhja järel). Eesti keeles esineb postnominaalse relatiivlause paralleelvõimalusena prenominaalne partitsiipne relatiivklaus (*külalised, kes olid kutsutud esitlusele – esitlusele kutsutud külalised*) (Erelt 2004: 407).

Maailma keeltes kasutatakse relatiivlause põhja süntaktilise funktsiooni näitamiseks kahte strateegiat: lünga- ja asendusstrateegiat. Viimane jaguneb omakorda kaheks – personaalpronoomeni- ja relatiivpronoomeni-strateegiaks. Asendusstrateegiat kasutatakse peamiselt postnominaalsetes relatiivlauseis (vt täpsemalt Erelt 2004).

Eesti keel kasutab peamiselt **relatiivpronoomeni-strateegiat**. Relatiivpronoomeni-strateegia on NP süntaktilise funktsiooni näitamine relativeerija abil. Relativeerija põhifunktsioon on näidata seda, et tegemist on relatiivlausega. Relatiivpronoomenid on niisugused relativeerijad, mis ühitavad endas kaks funktsiooni. Lisaks relatiivsuse näitamisele näitavad nad ühtlasi oma vormiga seda, mis funktsiooni NP täidab relatiivlauseis. Nt

(249) a. subjekt: *mehed, kes siin käisid, olid meie sõbrad*

b. objekt: *mehed, keda ma nägin, olid meie sõbrad*

c. seotud adverbiaal: *mehed, kellega ma rääkisin, olid meie sõbrad*

d. genitiivatribuut: *mees, kelle poeg käib meie koolis*

(Erelt: 2004: 409-412).

Eesti keeles on seega võimalik relativeerida kõiki lauseliikmeid, mis on ühtlasi relatiivlause põhjaks.

Lisaks pronoomenitele (*kes, mis, kumb* jt) ja proadverbidele (nt *kus, millal*) on relatiivlauseis võimalik relativeerijana kasutada ka sidesõna *et*:

(250) SEGAILU/0001 On kohe selline tõug, *et tuleb igast sandist seisust välja.*

4.1.1. *et*-relatiivlause

Sidesõna *et* võib esineda relatiivlauseis järgnevate piirangute täitmisel:

1) lause on restriktiivne;

- 2) relatiivlause on postnominaalne, st et ta asub põhja järel;
- 3) lauses esineb (või on juurde mõeldav) korrelaat *selline, säärane, seesugune, niisugune*;
- 4) relativeeritava NP funktsiooniks *et*-relatiivlause saab olla: subjekt, objekt, seotud adverbiaal, (harvem genitiivatribuut);
- 5) kuna *et* täidab relatiivlause vaid siduvat-relativeerivat funktsiooni, siis võib *et*-relatiivlause esineda ka põhjale viitav personaalpronoomen – relativeeritud NP (nt vrd lauset 253a ja 253b), nn prototüüpses relatiivlause näitab relativeerija nii lause relatiivsust kui selle põhja funktsiooni.

et-relatiivlause iseloomustab ainuüksi põhja (substantiivi). Pea- ja kõrvallause kui sündmuste aeg ja ajaline järjestus ei ole oluline. Tegemist on hinnangu andmisega isikule-objektile selle võrdlemise teel mõne teise objekti või tegevusega. Seepärast on *et*-relatiivlause võrreldav nii vormilt kui sisult viisilausega. EKG-s on *et*-relatiivlause võrreldud *nagu-* ja *kui*-lausega, mis samuti iseloomustavad substantiiviga tähistatud. EKG-s ei ole need laused ühegi kõrvallause tüübi all, vaid on eraldi käsitletud (EKG II: 315-316).

Sidesõna *et* täidab relatiivlause seega relatiivpronoomeni või proadverbi asemel relativeerija funktsiooni. Nt

(251) EE 1996 Tiit on selline, et ta ei saa muudmoodi, kui peab välja ütleva, mis ta mõtleb.

Eesti keeles esineb ka relatiivtarindeid, kus relatiivpronoomenile *kes* lisandub personaalpronoomeni lühikuju. Tegemist on personaalpronoomenist põhja kordusega, sest selline personaalpronoomeni lühivorm lisandub vaid siis, kui põhi on kas personaalpronoomen või üte, millele on võimalik lisada juurde personaalpronoomen, nt

(252) a. Teie, kes te olete täna siia kogunenud

b. Teie, lugupeetud veteranid, kes te olete täna siia kogunenud

(Erelt 2004: 411).

Üldiselt aga täidab relatiivlause relatiivpronoomen kahte funktsiooni ning personaalpronoomen ei ole vajalik.

Kuna *et* on muutumatu sõna, siis ei saa tema kaudu väljendada NP süntaktilist funktsiooni relatiivlause. Relatiivlause NP süntaktilise funktsiooni selgitamiseks võib esineda relatiivlause ka relativeeritud NP personaalpronoomenina. Võrdle

(253) a. PM 1996 Laskesuusatamine on selline ala, et teda murdmaasuusatamisega võrrelda ei saa. – relatiivlause

b. Laskesuusatamine on selline ala, mida murdmaasuusatamisega võrrelda ei saa. – relatiivlause

c. ? Laskesuusatamine on selline ala, et murdmaasuusatamisega võrrelda ei saa.

Relativeeritud NP võib ka puududa, nt

(254) EE 1997 Tallinnas Vabaduse väljakul on kõnniteeservas selline astang, et ei saa ratastooliga üles ega alla.

(255) SEGAILU/0004 Peep oli mu sturman – igavene loikam ja selline flegmaatik, et võib su nutma ajada.

Relativeeritud NP võib puududa ka sellepärast, et ei soovita substantiivi iseloomustust konkreetse objektiga-isikuga siduda, relativeeritud NP varjamine iseloomustab nn negatiivset viisakusstrateegiat (laused 253c, 254, 255).

Kui relatiivpronoomen täidab kaht funktsiooni, sidesõna *et* aga ainult üht funktsiooni relatiivlauses, siis tekib küsimus, miks *et*-i üldse kasutatakse relatiivlauses. Järgnevas püüame sellele küsimusele vastust leida.

Esiteks võib *et*-i kasutust mõjutada asjaolu, et sidesõna *et* on **üldkasutatav** sidesõna eesti keeles. *et* esineb nii komplement- kui adverbialluses, ja nagu näha, piiratud juhtudel ka relatiivluses. Seega võib *et*-i kasutust relatiivluses mõjutada selle üldsiduv funktsioon.

Sarnast käitumist võime märgata ka inglise keeles, kus tehakse selget vahet restriktiivse ja mitterestriktiivse relatiivlause vahel. Inglise keele restriktiivses lauses on pronoomen *who* asendatav pronoomeniga *that* (*my brother that lives in Chicago*), mitterestriktiivses aga mitte (*my brother, who lives in Chicago*) (Erelt 2004: 405). Inglise *that* on puhas relativeerija, eesti keele *et* aga eelkõige komplementiseerija. Samas kasutatakse *that*'i ka komplementiseerijana (*I know that he lies*).

Teiseks võib *et*-i kasutust põhjustada **korrelaat kui komplementlause** (atribuut-, predikatiiv- ja seisundimääruslause) **tunnus**. *et*-relatiivluses on korrelaat alati juurde mõeldav, nii nagu komplementluseski (nt laused 251, 253-255).

Kolmandaks võib *et*-i kasutust mõjutada relatiivluses ka selle pragmaatiline funktsioon: kui restriktiivne relatiivlause tavaliselt piirab mõiste mahtu, kirjeldab konkreetset osa tervikust, siis ***et*-relatiivlause kirjeldab isikut-objekti varjatult**

või kaudselt. Just seetõttu ei ole võimalik *et*-relatiivlauset kasutada konkreetse isiku-objekti kirjeldamisel konkreetsetes ajahetkes või konkreetse tegevuse kaudu, kuigi süntaktiliselt oleks see võimalik. Pigem kirjeldab *et*-relatiivlause objekti seisundit. Nt

- (256) a. SEGAILU 0066 Ta oli selline vend, *kes raius hauakivisid*.
b. * Ta oli selline vend, *et raius hauakivisid*.

- (257) a. EE 2000 Olen selline tüüp, *kes lapsepõlves tundide kaupa istus puu ja kivi otsas ja mõtles*.
b. Olen selline tüüp, *et lapsepõlves tundide kaupa istusin puu ja kivi otsas ja mõtlesin*.
c. Olin selline tüüp, *et istusin lapsepõlves tundide kaupa puu ja kivi otsas ja mõtlesin*.

Ka isikuühildumine on *et*-lause puhul oluline, prototüüpse relatiivlause puhul aga mitte (vrd lauseid 257b ja 257c). Sõnajärg võib olla samuti erinev, kuid kuna eesti keeles on sõnajärg suhteliselt vaba, siis siinkohal piiranguid ei ole.

4.1.2. *et*-relatiivlause seos teiste komplekslause tüüpidega

Komplement- ja adverbiaallused koos vaadelduna vastanduvad (peamiselt) verbi või muu predikaadi (adverbiaallused vahel ka kogu lause) laienditena relatiivlausele kui substantiivi laienditele ning vahetegemine nende vahel on enam-vähem selge (Erelt 2004: 402).

Sageli võib aga korreleerida lisada mingi üldise tähendusega substantiivi, nagu *asjaolu, seik, fakt* vms komplementlause korral, nt 258a, või *põhjus, tingimus, aeg, koht* vms adverbiaallause korral, nt 258b. Seega korreleerida esinemise korral on komplement- ja adverbiaallause eristus üsna küsitav. Substantiivi lisamise võimalus näitab mõlema kõrvallause sarnasust relatiivlausega.

- (258) a. See on väga tähelepanuväärne seik, *et teda koheldi kui vana tuttavat*
b. Lahkusin vaid sel põhjusel, *et tundsin end halvasti*
(Erelt 2004: 403).

Komplement- ja *et*-relatiivlause seosest oli täpsemalt juttu peatükis 4.1.1. *et*-relatiivlause on süntaktiliselt vaadeldav nii komplement- kui relatiivlause. Käesolevas töös peetakse seda siiski lähtuvalt lause semantilisest funktsioonist relatiivlauseks (substantiivi modifitseerimine). Nt

- (259) a. PM 1997 On lihtsalt selline sõna, *mis midagi ei tähenda*.
b. On lihtsalt selline sõna, *et midagi ei tähenda*.

et-relatiivlause seostub ka viisimääruslausega, mis kirjeldab pealauset tervikuna. *et*-relatiivlause aga kirjeldab ainult substantiivi. Nt

(260) a. Sa oled nii ilus tüdruk, *et poisid jooksevad sinu peale tormi*.

b. Sa oled selline tüdruk, *et poisid jooksevad sinu peale tormi*.

Ähmane piir on ka *et*-relatiivlause ja tagajärgelause vahel, nt

(261) a. SEGAILU/0142 Mis asi see selline on, *mis aja jooksul kahaneb?*

b. Mis asi see selline on, *et aja jooksul kahaneb?*

Kokkuvõtvalt *et*-relatiivlausest. *et*-relatiivlause asub nn piirialal komplementlause ja relatiivlause vahel, omades ka mõningaid adverbiallause jooni. Olulisteks *et*-relatiivlause tunnusteks on kõrvallause järelasend põhja suhtes, korrelaadi esinemine (või juurdemõeldavus) pealauses ja relativeeritud NP esinemine (või juurdemõeldavus) relatiivlausest.

4.2. *et* väljaspool kõrvallauseid

Käesolevas töös on siiani vaadatud *et*-i kui alistavat sidesõna (erandjuhtudel ka kui rinnastavat sidesõna). Kirjakeeles (käesolevas töös on kirjakeele all peetud silmas kirjutatud keelt) see enamasti nii ongi, kuid esineb ka lauseid, kus *et* ei ole sidesõna, vaid partikkel. Siisamaani ei ole eesti keele grammatikas *et*-i kui partiklit käsitletud.

Tavaliselt räägitakse *et*-partiklist suulises kõnes, kus selle esinemine on sage ja tavaline (vt nt Keevallik 2000). Käesolevas alapeatükis püüame selgust luua *et*-i kui partikli esinemisest kirjakeeles eh kkirjutatud keeles (kasutussagedus ja funktsioonid). (Aluseks TÜ 5 miljoni suurune ajakirjanduskorpus).

Lisaks esineb *et* kivistunud konstruktsioonides, kus ta moodustab koos mõne teise sõnaga partiklilaadse ühendi. Abimaterjalina on siin kasutatud A.Õimu „Fraseoloogiasõnaraamatut” ja eesti kõnekäändude ja fraseologismide korpust.

4.2.1. Partikkel *et* ja *nii et* kirjakeeles

Partikkel *et* saab kirjakeeles esineda vaid lause algul. Lause keerukusest lähtuvalt võib partikkel esineda nii liht- kui komplekslausest. Kui suulises kõnes on *et*

peamiselt voorualustuse või -jätku marker, siis kirjakeeles täidab *et* samuti jätkufunktsiooni, viidates eelnevale lausele või tekstilõigule.

E-L. Seppänen ja R. Laury on uurinud partiklit *että* soome keele vestlustes ja leidnud, et partikli ja konjunktsiooni vahel ei ole selget piiri, tegemist on nn kontiinumiga (Seppänen ja Laury 2004). Siinkirjutaja nõustub nendega, ka kirjakeeles on vahe tegemine interpretatsiooni küsimus. Palju sõltub diskursusest.

L. Keevallik on uurinud keelendeid *et* ja *nii et* vestlustes (Keevallik 2000).

Partikli *nii et* funktsioonideks vestluses on Keevallik pidanud iseenda või vestluspartneri jutu kokkuvõtet või järeldust ja/või järgmisse vestlusfaasi üleminekut (Keevallik 2000: 345-351).

Ka kirjakeeles esineb lauseid, mis algavad keelendiga *nii et*, kuid mis ei ole alistuvad kõrvallaused. 5 miljoni ajakirjanduse seas on 365 keelendiga *nii et* algavat lauset, mida on suhteliselt palju. Nt

(262) EE 1996 Nii et jääb mulje, et asi on kõige paremas korras.

Meeldetuletuseks: korrelaatsidend *nii et* esineb nii tagajärje- kui ka viisilauses, kus pealause eelneb alati kõrvallausele. Keelendiga *nii et* algavad laused võivad väljendada viisi või tagajärge, kuid samas kannavad nad endas peamiselt pragmaatilist infot. Kirjakeeles (= kirjutatud keeles) toimib *nii et* lause algul peamiselt **juttu kokkuvõtva või järeldava keelendina**. Nt

(263) AJAE1990\stak 0180 Ka Flora teise värava sünnis oli Raikal teened, ehkki see pall kirjutati Vainorase nimele. *Nii et 2:0 Flora kasuks*. Tevalte pudenes karikamängude ahelast välja.

Kuna kirjakeeles on vestlusfaaside asemel teemavahetus, siis kasutatakse kirjakeeles keelendit *nii et* ka kui **teemavahetuse markerit**. Seda peamiselt otsekõnes (intervjuudes), mis sarnanevad vestlusele. Nt

(264) PM 1996 Olen veel selle juhatuse liige, aga ei taha enam, et fondi nimetades mind mõeldakse.
- *Nii et oled nüüd vabakutseline?*

Mõnedes lausetes on *nii et* tõlgendatav kaheti. Nt

(265) PM 2000 Ellen Niidul endal on poeg Toomas Niit, pojad Märten, Erik-Niiles ja tütar Maarja. *Nii et sünnipäevalaud tuleb pikk*.

Lauses 265 on võimalik ka koma kasutamine, see tähendab, et siin on tegemist kahe sündmusega, mida on võimalik analüüsida nii üksteisest eraldi seisvana kui ka seotult (põhjus-tagajärjena).

Partiklit *et* peab Keevallik **omistavaks**, selle peamiseks funktsioonideks vestlustes aga:

- 1) iseendale propositsioonide omistamist;
- 2) vestluspartnerile propositsioonide omistamist;
- 3) kolmandale isikule propositsioonide omistamist (Keevallik 2000: 351-357).

Lisaks on L. Keevallik käsitlenud partiklit *et* kui **evidentsiaalset partiklit**, mis väljendab kolmandale isikule või kõnelejale endale propositsioonide omistamist vestlusele eelneval ajal (Keevallik 2005). Partikkel *et* on oletatavasti arenenud komplementiseerijast *et* lausealguliseks (suulises kõnes vooralguliseks) partikliks eeskätt kõneverbidega (*reporting verbs*) lausetes, mida traditsiooniliselt on peetud pealauseteks ning mida tänapäeval seostatakse evidentsiaalsete ja episteemiliste fraasidega (Keevallik 2005). Seosed tekivad siinkohal kaudse teate laadi väljendamisega, seega kaudse *et*-küsilausega (vt ptk 2.3.2). Nimelt on piir kaudse *et*-valikküsilause ja partikliga *et* valikküsilause vahel ähmane. Samuti ei ole alati selge, kas tegu on *et*-sidesõna või *et*-partikliga lausega. Järgnevas on analüüsitud *et*-iga algavate lausete „praaki”, ehk neid lauseid, kus lausealgulist *et*-i ei ole saanud lugeda osalaused siduvaks sõnaks.

5 miljoni sõne suuruses ajakirjanduskorpuses on 1154 *et*-sidendiga algavat lauset (74% *et*-iga algavatest lausetest) ja 414 **partikliga *et* algavat lauset** (26% *et*-iga algavatest lausetest). Seega on umbes veerand *et*-iga algavatest lausetest partikliga laused. Neid lauseid iseloomustab peamiselt kaks tunnust:

- 1) puudub korrelaat;
- 2) *et* ei väljenda alistusseost, tegemist on lausega, kus *et* kuulub kas lihtlause või komplekslause pealause koosseisu.

et-partikliga lausete vormist annab ülevaate tabel 15. Tabeli 15 jaotus on tinglik, kuna mõni lause väljendab nt küsivat eesmärki, kuid on samas kindlas kõneviisis. Küsi- ja hüüdlauseks on peetud küsi- või hüüumärgiga lõppevaid lauseid, *et* + küsisõnaga algavate lausete puhul ei ole küsimärgi olemasolu liigitamisel määravaks peetud (need on loetud küsilausesteks). Tingivas kõneviisis lauseid võiks pidada soovlauseteks, kuid need on siiski lause eesmärgist lähtuvalt eristamata jäetud. Samas on peetud *et* + *da*-infinitiiviga lauseid soovlauseteks.

Nii tingiv kõneviis kui lause küsiv eesmärk näitavad *et*-partikliga lause funktsiooni – see mitte ei seo pea- ja kõrvallauset, vaid **seob teksti**. *et*-partikliga lause otsib kinnitust või lükkab ümber eelnevad propositsioonid. Samas toimib ta ka kokkuvõtva või järeltava keelendina.

Tabel 15. **Partikliga *et* algavad laused**

Partikliga lause vorm	Lihtlause	Komplekslause	Kokku	% <i>et</i> -lausetest
1. Kõneviisid				
a) kindel kõneviis	91	130	221	56
b) tingiv kõneviis	48	32	80	20
c) kaudne kõneviis	0	5	5	1
d) möönev kõneviis	0	3	3	1
2. Lause eesmärk				
a) küsilause: ilma küsisõnata / <i>et</i> + küsisõna	21 / 28	7 / 5	2 / 33	7 / 8
c) hüüdlause	4	2	6	2
d) <i>et</i> + <i>da</i> -infinitiiv – soovlause	15	3	18	5
Kokku	211	205	414	100

Kirjakeeles toimub infovahetus autori ja lugeja vahel teistmoodi kui vestluses (vahetu ja kaudne infovahetus). Palju oleneb ka tekstiliigist ja teksti eesmärgist. Analüüsi aluseks võetud ajalehetekstides esineb nii uudiseid kui intervjuusid. Viimased omavad vestlusega ühiseid jooni. Seepärast kasutatakse neis ka vestlusele sarnaseid partikleid, nt propositsiooni omistamisel vestluspartnerile:

(266) ep051199 - Ja need, kes ei suuda ümber orienteeruda, jäävadki maha. See on paratamatu valik.

- *Et võtke ja tehke on see konks?*

- Absoluutselt. Rääkisin kümme aastat tagasi sõpradele: võtke, hakake tootma lahtisi väikeautosid, siis keegi veel ei teinud neid.

Tavaliselt on *et*-partikkel ajakirjanduskeeles nii omistav kui järeldav-kokkuvõttev, st et lugejale püütakse selgeks teha teksti autori subjektiivne arvamus, mis võib varjuda ka kolmanda isiku või umb/üldisiku taha (nt *meie*). Samas antakse ka kokkuvõtvaid seletusi-soovitusi teksti lugejale, nt

(267) EE 1999 Iga kord, kui keegi saab hakkama millegagi, mis teeb temast üleüldise vihaaluse, tekib tahtmine öelda sõnake mitte nüüd et kaitseks, aga

kuidagi mõistmise või muidu teise poole ärakuulamiseks või midagi sellist. *Et enne kui hukka mõista, tuleks mõista.* Ehkki, kedagi mõista, öelda kellelegi: ma saan sinust aru, ma mõistan sind, on tegelikult nagu natuke solvav. Igaüks meist peab, või vähemalt peaks pidama ennast küllaltki keeruliseks olevuseks, keda ühe raksuga selgeks ei hammusta.

Vormiliste vahenditena kasutatakse selleks peamiselt kindlat ja tingivat kõneviisi, lause eesmärgiks on küsimine või soov, oma väite kinnitamine või sellele kinnituse otsimine jms.

Nagu tabelist 15 selgub, esineb suhteliselt tihti partikkel koos küsisõnaga. Osaliselt sarnanevad need laused *et kas*-lausetele (vt ptk 2.3.2), kuid neil on ka partiklile iseloomulikke jooni, nt

(268) a. EE 2000 Aegviidu metsade vahelt ja üle Piibe maantee lennuvälja koju sõites juurdlesin, miks Ülo kõike seda teeb. *Et kas on mingi isiklik päkkraund.* Ega midagi. Kutsusin Ülo enda poole ja tõin mõned õlled.

b. EE 2000 " *Et tere, et kuidas läheb ja et kuidas sel aastal nende võistlustega on, et kas võib ennast kirja panna.*"

et võib olla ka loetelu või korduse marker, seega pigem rinnastav kui alistav sidesõna. Nt

(269) a. EE 1998 Revo: (---) meestele me näiteks ei meeldi, sest me pole nende arvates õiged gängstad. *Et meil on head töökohad, et me oleme koolis käinud, et me ei tõmba iga päev kanepit ega peksa kedagi.* Kuna meil pole elu, siis oleme jamad mehed.

b.* Revo: (---) meestele me näiteks ei meeldi, sest me pole nende arvates õiged gängstad, *et meil on head töökohad, et me oleme koolis käinud, et me ei tõmba iga päev kanepit ega peksa kedagi.*

c. Revo: (---) meestele me näiteks ei meeldi, sest me pole nende arvates õiged gängstad: *meil on head töökohad, me oleme koolis käinud, me ei tõmba iga päev kanepit ega peksa kedagi.* Kuna meil pole elu, siis oleme jamad mehed.

Näites 269a on *et* justkui põhjuslause sidesõna, samas on lause vaadeldav ka kui loetelu. Kui liita näite 269a esimene ja teine lause, siis poleks siin *et*-i kasutus võimalik (lause 269b). Järelikult ei ole siin siiski tegemist põhjuslausetega, vaid rindlausega, mida saab väljendada ka teisiti (lause 269c).

Näidetest 269a-269b selgub, et puudub selge piir rinnastuse ja alistuse, partikli *et* ja sidesõna *et* vahel. Et tegemist on kontiinumiga, mida on kinnitanud ka paljud varasemad uurimustööd ja teooriad (nt Lehmann 1988: 181-225; Croft 2001: 321-355; Itkonen 2001: 351-355).

Kokkuvõtvalt partiklist *et* kirjakeeles. Partikkel *et* esineb peamiselt suulises kõnes, kuid ka tänapäeva kirjakeeles esineb lauseid, mida ei saa alistuvateks pidada. *Et*-partikli funktsioonideks kirjakeeles on:

- 1) eelneva teksti kokkuvõtmine/järelduste tegemine;
- 2) propositsiooni omistamine iseendale kui kirjutajale, teisele isikule kui lugejale või mõlemale korraga (*meiele*);
- 3) eelneva teema sidumine järgmise teemaga, nt küsimuse kaudu.

Lisaks esineb *et* partikli-konjunktsioonina (nt sündmuste loetelus või korduses), mida võib käsitleda kui rinnastuse ja alistuse vaheastet, nn subordinatsiooni ja koordinatsiooni kontiinumi telje üht vahepunkti.

4.2.2. *et* kivilinenud konstruktsiooni osana

Sidesõna ja partikkel *et* on lause eraldatavad osised, kannavad selles süntaktilist, semantilist või pragmaatilist infot. Nendele lisaks kasutatakse *et*-i kivilinenud konstruktsioonides, kus see on oma algse (siduva või viitava) tähenduse kaotanud, olles vaid konstruktsiooni osa. Nt

(270) a. ILU 0023 Ning mis hea, et rõivas ulatus poolde sääرده – kui sellega kükitada ja veel kaevikust leitud puldanitükk ümber võtta, oli jahedamagi ilmaga vaata et täitsa soe.

b. ILU 0088 Ajalootunnis rääkis Savi selliseid asju et hoia ja keela.

Seega ei ole *et* seotud ainult grammatikaliseerumisega keeles, vaid ka **leksikaliseerumisega**, mida on käsitletud nii grammatikaliseerumise osana kui eraldi protsessina (vt nt Habicht 2001). Leksikaliseerumine on järk-järguline muutuste protsess keeles, kus sõna, fraas või lause omandab uue (spetsiifilisema) tähenduse, kusjuures vormiline muutus ei pruugi ilmtingimata aset leida. Leksikaliseerumine ei ole nii süstemaatiline ja niivõrd keele tüpoloogiast lähtuv kui grammatikaliseerumine (Habicht 2001: 31-32).

Kivilinenud konstruktsioone iseloomustab eelkõige **metafoorsus**. Ka partiklid on oletatavasti tekkinud leksikaliseerumisel (nt *vaatama* > *vaata*), kuigi neid võib pidada ka grammatikaliseerumise tulemiks (nt *vaata* > *vaat* > *vat*) (vt ka Habicht 2001: 38-39)

Andmebaasides/leksikonides esitamise viisi põhjal jagunevad püsiühendid kahte pearühma: 1) infiniitse verbivormiga esitatud püsiühendid, 2) finiiitse verbivormiga esitatud püsiühendid. Kui verbaalses fraseologismis (nt *õhus olema, pigis olema*) peab verb tingimata sisalduma, siis adverbiaalse fraseologismina (nt *luku ja riivi taga olema, heal jalal olema*) võib esineda ka substantiivse põhikomponendiga väljend (Baran 2002).

et on kivilinenud konstruktsiooni osa siis, kui ta on minetanud pea- ja kõrvallauset siduva funktsiooni. Tegemist võib olla ühtaegu nii leksikaliseerumisega kui grammatikaliseerumisega.

Järgnevalt mõned näited.

vaata et ~ vaat et

Konstruktsioon esineb juba 17. sajandi tekstides (Müller, Stahl jt – Habicht 2001). Siinsed näited pärinevad 18. sajandist (eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasist):

(271) a. *Lahkujale öeldi: Mine, mine, mis sa siingi teed.*

või: *miine aga mine, vaata, et sa tagasi ei tule!"* – pealause predikaat

b. *Vaata et kodarate vahele ei saa* – partikkel

Konstruktsioon esineb nii tänapäeva ilu- kui ajakirjanduses (4,2 + 5 miljonit) suhteliselt palju: 88 + 61 = 149 lauses. Ajakirjanduses esineb rohkem *vaat et*-konstruktsiooni (61st 43, s.o 70%) ja ilukirjanduses rohkem *vaata et*-konstruktsiooni (88st 70, s.o 80%).

et ei ole enam sündmuse marker, vaid **hinnangu** osa. Võib esineda ka viisilauses, nt

(272) Märkus ajas tal harja nii punaseks, *et vaata et kargab kallale*. H. Sergio (Õim 1993)

Mõnikord võib konstruktsioonis verbi (*vaatama*) algne tähendus osaliselt säilinud olla:

(273) Ta on peenike sul, *vaata et ta sul nahka üle ei löö*. R. Sirge (Õim 1993)

Vaat et on rohkem kivilinenud (~grammatikaliseerunud) kui *vaata et*, kuna on kadunud sõne *vaat* seos verbiga *vaatama*.

(274) PM 1996 Ütle talle, et lenda lõunasse, ei see aru saa, *vaat et hakkabki lendama*.

peaaegu et

peaaegu et esineb sarnaselt *vaata et ~ vaat et*-konstruktsiooniga hinnangu või sündmuse viisi osana. (142 ilukirjanduslikus ja 61 ajakirjanduslikus lauses). Nt

(275) a. SEGAILU/0014 Annika tõusis ja peaaegu et tormas kööki.

b. epl030296 Selle öö juurde käib peaaegu et jahimehejutt.

tee et minema saad / vaata et minema saad

(276) a. SEGAILU/0002 Valge särgiga mees teeb et minema saab.

b.? Valge särgiga mees teeb nii, et minema saab.

Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasis esinevad järgmised ühendid: *tee, et kaod! tee, et sa lähed siit; tee, et sa lähed! tee, et sa kaod; tee, et sa minema saad! tee, et sa siit kaod*. Ühendid väljendavad liikumist, käsku hakata liikuma. Kuna ühendil on ainult tervikuna tähendus, siis ei eristu semantiliselt *pea-* ja *kõrvallause* (süntaktiliselt saab eristada). Predikaat *tee/tehke* või *vaata/vaat* ei väljenda enam peasündmust, vaid on konstruktsiooni osa, nt *vrđ*

(277) a. *vaata et viib su pikali*

b. *vaata, et sa tagasi ei tule!*

Vaata puhul on tegemist huvitava näitega, kus esialgu on toimunud verbi leksikaliseerumine (partikliks) ja seejärel grammatikaliseerumine (lühenemine):

vaata seda, et /vaata nii, et > vaata, et > vaata et > vaat et (> vat et)

Eelnevad näited kinnitavad, et sõna *et* on eesti keeles peamiselt grammatikaliseerunud, kuid leidub ka leksikaliseerumise näiteid. Leksikaliseerumisel väljendab *et* eelkõige evidentsiaalsust ja modaalsust, mis on oletatavasti üle kandunud adverbialausest (nt *külalisi on palju, nii et pidulaud tuleb pikk > nii et pidulaud tuleb pikk!*) või komplementausest (nt *ta ütles, et tuleb > et tuleb?*).

Lisaks: kivinenud konstruktsioonid võivad sisaldada ka partiklit *et* fakultatiivselt:

(278) a. *et võta või jäta! nii et hoia ja keela; et lase aga olla; et leivajätku oleks; et müü või vaheta* (Eesti kõnekäändude ...)

b. *Võta või jäta! Hoia ja keela!*

Ühendites (278a) ei ole *et* konstruktsiooni kohustuslik osa, seega on ta pigem partikkel.

4.3. Kokkuvõtvalt *et*-i kasutusest muudes lausetüüpides

et esineb tavaliselt kirjakeeles komplementiseerijana või adverbiaallause subordinaatorina, suhteliselt harva aga ka:

- 1) relativeerijana, nt *Ta on selline tüdruk, et teeb sulle uut ja vana;*
- 2) partiklina, nt *Et susi sind söögu!*
- 3) kivistunud konstruktsiooni osana, nt *Vaata et sa minema saad!*

Kokkuvõte

Käesolev magistritöö keskendus *et*-kõrvallausele, peamiselt *et*-komplement- ja *et*-adverbiaallausele. Peamiseks eelduseks võeti kõrvallause käsitlus taustsündmusena pealause sündmuse suhtes.

Kõrvallauset iseloomustab eesti keeles võrreldes pealausega korrelaat ehk tugipronoomen, nt *Ma tean seda, et ta tuleb*. Just tugipronoomen või korrelaatsidend (kui korrelaat on sidendi koosseisus) näitab tihtipeale, mis lausetüübiga on tegu. Samas puudub korrelaat sageli lauses. Töö käigus selgus, et korrelaati ei kasutata ainult lause semantilise funktsiooni selgitamiseks, vaid ka lause pragmaatika (modaalsuse ja fookuse) väljendamiseks, seda peamiselt komplementlauses. Kui EKG väitel on korrelaat adverbiaallauses tavaliselt kohustuslik, siis analüüs näitas, et sageli puudub ka adverbiaallauses korrelaat.

Korrelaatsidend kannab endas teistsugust funktsiooni kui tugipronoomen: ta eraldab kõrvallause sündmuse pealause sündmusest, muutes selle teiseks iseseisvaks sündmuseks pealause sündmuse kõrval.

Lisaks vaadeldi ka sidesõna *et* esinemist nn kaudses küsilauses ning leiti, et sidesõna *et* kasutatakse koos küsiv-siduva sidendiga *kas* juhul, kui 1) soovitakse edasi anda sündmuse vahetut iseloomu (siirdkõnes) või 2) kui pealause predikaat välistab *kas*-lause, kuid ei välista *et+kas*-lauset, nt **Ta unustas, kas sa tuled – Ta unustas, et kas sa tuled või ei*. Sidesõna *et* täidab siin ühelt poolt üldsiduvat funktsiooni, kuid kannab ka pragmaatilist infot.

et-i ei saa üldjuhul kasutada siis, kui :

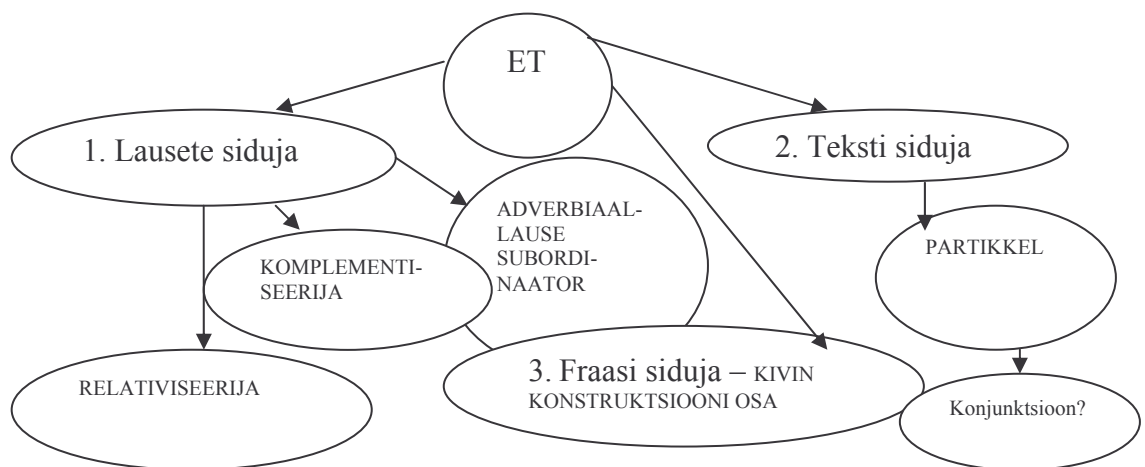
- 1) kõneleja ei pea kõrvallausega väljendatud tõseks või vähemalt kahtleb selle tõsesuses;
- 2) kui kõneleja ei tea, kas kõrvallausega väljendatud sündmus leiab aset, või et kõneleja varjab oma teadmisi;
- 3) kui tajutav sündmus toimub tajumisega üheaegselt;
- 4) kui komplementlause täiendab toimuvat pealause sündmust, olles ise toimumata;

5) kui komplementlauses puudub komplementiseerija.

Kui *et*-lause seob nii komplementi kui adverbiaali, siis kasutatakse komplementlauses võimaluse korral teisi sidesõnu.

Magistritööst selgus, et sidesõna *et* kasutatakse harva ka relatiivlauses, nt *Ta on selline tüdruk, et ajab hulluks*. Siin võib näha seoseid nii atribuutlausega kui viisilausega. EKG-s on neid lauseid eraldi käsitletud, kuid käesolevas töös vaadeldi neid relatiivlausena, kuna *et*-relatiivlause kirjeldab pealause nimisõnafraasi, mitte pealause sündmust tervikuna (nagu adverbiaal- ja komplementlause).

Lühidalt vaadeldi ka *et*-partikli ja *et*-i kui kivinenud konstruktsiooni osa tänapäeva eesti kirjakeeles, mis näitab, et *et*-il on ka teisi funktsioone peale lausete sidumise: partikkel *et* seob teksti ja *et* kui kivistunud konstruktsiooni osa seob fraasi. Partikkel *et* on mõnikord äravahetamiseni sarnane konjunktsiooniga *et*, nt rinnastavas loetelus võib *et*-i pidada nii sidendiks kui partikliks. Ülevaate saamiseks *et*-i esinemisest tänapäeva eesti kirjakeeles vaata joonist 8.

Joonis 8. Siduva sõna *et* kasutamine tänapäeva eesti kirjakeeles

Lõpetuseks. *et*-i niivõrd mitmekülgne esinemine eesti keele kõrvallause tüüpides (ja ka mujal) näitab, et:

1) tegemist on üldkasutatava sidendiga;

2) *et* koos mõne teise tugisõna või modaalsõna või küsisõnaga kannab lauses lisaks üldsiduvale funktsioonile ka lisafunktsioone, st *et* teda ei saa käsitleda ainult

üldalistava sidendina, vaid ka kitsamaid tähendusi kandva sidesõna või siduva sõnana;

3) *et* osaleb grammatikaliseerumisprotsessides – moodustab uusi sidendeid (korrelaatsidendid, ka tehiskonjunktsioon *selmet*), sulandub konstruktsiooni (*vaat et, teeb et*) jne.

Eelnev loetelu annab sidesõnale *et* suured eelised võrreldes teiste subordinaatoritega. Sidendi lühidus ja üldsiduva funktsiooni primaarsus soodustab samuti *et*-i levikut peaaegu kõigis eesti keele kõrvallause alatüüpides.

Kirjandus

- Andrews, Avery* 1985. The mayor functions of the noun phrase. – Timothy Shopen (ed.), *Language Typology and Syntactic description*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baran, Anneli* 2002. Fraseologismi süntaktilisest struktuurist. – Lemmeleht. *Pro folkloristica IX*. Tartu, lk 5–16. <http://haldjas.folklore.ee/rl/era/nt/PF9/Baran.htm>
- Croft, William* 2001. The Coordination-Subordination Continuum. – *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. OUP, pp 321-355.
- Diessel, Holger* 2001. The Order of Main and Adverbial Clauses: A Typological Study. – *Language*, vol 77, nr 2, pp 433-455.
- Dryer, Matthew S.* 1992. Adverbial Subordinators and Word Order Asymmetries. – *Performance Principles of Word Order*. Ed by J. H. Hawkins and A. Siewierska, European Science Foundation: EURO TYP Working Papers, pp 50-67.
- Dryer, Matthew S.* 2005. Order of Adverbial Subordinator and Clause. – *The World Atlas of Language Structures*. Ed by M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil, and B. Comrie. Oxford University Press, pp 129-140; <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/dryer/dryer/DryerWalsAdvSubNoM.ap.pdf>.
- EKG II = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Lisa: kiri. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1993.
- EKK= M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, *Eesti keele käsiraamat*. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2000.
- Erelt, Mati* 2004. Märkmeid eesti komplekslause kohta. – *Keel ja Kirjandus* 6, lk 401-413.
- Habicht, Külli* 2001. Lexicalization and Grammaticalization – opposite phenomena? – *Estonian: Typological Studies V*. Ed by M. Erelt, Tartu: Tartu University Press, pp 26-76.
- Hakulinen, Lauri* 2000. Suomen kielen kehitys ja rakenne. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1979, lk 74.
- Harris, Alice; Campbell, Lyle* 1995. Historical syntax in cross-linguistic perspective – On the development of complex constructions. Cambridge: Cambridge University Press, pp 282-313.

- Heine, Bernd; Claudi, Ulrike; Hünnemeyer, Friederike* 1991. Grammaticalization. A Conceptual Framework. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Heine, Bernd* 1992. Grammaticalization chains. – *Studies in Language* 16, 2.
- Heine, Bernd; Kuteva, Tania* 2002. World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Help, Toomas* 1991. Complementation in Estonian. – *Linguistica Uralica* 3, pp 177-184.
- Häkkinen, Kaisa* 2004. Nykysuomen etymologinen sanakirja. Juva: WS Bookwell Oy.
- ISK = A. Hakulinen, M. Vilkuna, R. Korhonen, V. Koivisto, T.-R. Heinonen, I. Alho, Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, 2004.
- Itkonen, Esa* 2001. Yhdyslauseet. – *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Turku, pp 351-355.
- Keevallik, Leelo* 2000. Keelendid *et* ja *nii* vestluses. – *Keel ja Kirjandus* 5, lk 344-358.
- Keevallik, Leelo* 2005. The Estonian complementizer and evidential particle *et* in conversation – 9th International Pragmatics Conference, Riva del Garda (Italy), July 10-15.
- Koks, Helen* 2004. Subjekti ja objekti käitumisreeglid komplekslauses. – *Lauseliikmeid eesti keeles*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli preprintid 1, lk 34-39.
- Kortmann, Bernd* 1997. Adverbial Subordination. A Typology and History of Adverbial Subordinators Based on European Languages. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Lauri, Ritva, Seppänen, Eeva-Leena* 2003. Että-clauses in spoken Finnish: syntax, prosody and interactional functions. Syntactic functions: Focus on the periphery. Helsinki 14.-15.11.
- Lauri, Ritva, Seppänen, Eeva-Leena* 2004. Oliko ensin konjunktio vai partikkeli: suomen *että*-sanon kieliopillistumisesta keskusteluaineiston kautta tarkasteltuna. Budapest, 4.-7.04. Kielioppi ja konteksti.
- Lehmann, Christian* 1988. Towards a typology of clause linkage. – Haiman, J. & Thompson, S. (eds.), *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam: J. Benjamins, pp 181-225.
- Lindström, Liina* 2004. Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlaused. – *Keel ja Kirjandus* nr 6, lk 414-429.

- Metslang, Helle* 1994. Grammatikaliseerumisest eesti ja soome keeles. – Lähivertailuja 7. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Tammivalkamassa 5. – 7.5.1993. Toim K. Pajusalu ja V. Yli-Vakkuri, Turku: Turun yliopiston offsetpaino, lk 9-32.
- Noonan, Michael* 1985. Complementation – Timothy Shopen (ed.), Language Typology and Syntactic description. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, pp 42-140.
- Raun, Alo* 1982. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Toronto, Maarjamaa.
- Rätsep, Huno* 1978. Eesti keele lihtlause tüübid. Tallinn:Valgus.
- Traugott, Elizabeth Closs* 2001. Legitimate counterexamples to Unidirectionality. – Paper presented at Freiburg University, October 17th.
- Uibopuu, Valev* 1972. *Nagu*. Jooni eesti noorima võrdluskonjunktsiooni ajaloost. – Tulimuld nr 3, lk 134-140; nr 4, lk 208-211.
- Van Valin, Robert, D. Jr.* 2001. An Introduction to Syntax. Cambridge: Cambridge University Press.

Allikmaterjalid

Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas;
<http://haldjas.folklore.ee/justkui/andmebaas>.

TÜKK = Tartu Ülikooli kirjakeele korpus; <http://www.cl.ut.ee>.

Õim, Asta 1993. Fraseoloogiasõnaraamat. Tallinn; <http://www.eki.ee/dict/fras> (tekstiotsing).

et-clauses in modern written Estonian

Summary

Master's thesis *et-clauses in modern written Estonian* analyses mainly the Estonian complement clause (example 1a) and adverbial clause (example 1b) since these are the types of complex sentences which involve the conjunctive word *et* mostly.

(1) a. Ma tean, et ta tuleb 'I know he will come'

b. Sa tulid selleks, et hüvasti jätta 'You came to say goodbye'

This is topical both from the standpoint of the language typology (Estonian as a language employing the correlate) and the validity of the present concept of Estonian grammar.

Correlate is characteristic to the Estonian complex sentence. For example:

(2) Ma tean seda, et ta tuleb.
 I know CORR COMPL he comes

'I know that he/she will come'

The correlate is usually placed within main clause and carries both semantic and pragmatic information: from the one side it indicates the type of subordinate clause and from the other side it expresses the focus of the complex sentence. If the correlate is preceded or followed by particle, the whole sentence becomes modal. For example:

(3) Ma tean seda ju isegi, et ta tuleb.
 I know CORR-that PART-even PART-by myself COMPL he/she comes

'I know that by myself that he/she will come'

In adverbial clause the correlate may shift and become part of the conjunctive in the subordinate clause forming so called correlate-subordinator, whereas then the focus shifts from correlate to the subject, object or adverbial of the main clause and the main and subordinate clause could be considered to be two separate events. For example:

(4) Sa tulid, sellepärast et hüvasti jätta.
 you came CORR-SUBORDINATOR goodbye leave

'You came because you wanted to say goodbye'

In Estonian the conjunction *et* is also present in indirect interrogative clause with interrogative-conjunctive word *kas* ('whether'), for example:

(5) Ta küsis, et kas sa tuled
 he/she asked COMPL COMPL you come

'He/she asked whether you would come'

et+kas-clause is used mainly in a mixture of indirect and direct speech or if there would be a semantic conflict between the main and subordinate clause because of the predicate of the main clause.

In addition *et* is present in relative clause as a relativiser, for example

(6) Ta on selline tüdruk, et ajab hulluks.
 she is CORR girl REL makes crazy

'She is the kind of girl who makes one crazy'

and as a particle, for example

(7) Et teie olete need inimesed, et teie tapsite Ferdinandi.
 PART you are these people PART you killed Ferdinand

'So you are the people who killed Ferdinand'

and as part of a fossilized construction, for example

(8) Vaata et sa kaod!
 look ? you go

'Make sure you get lost!'

Therefore in Estonian *et* connects phrases and subordinate clauses as well as the text. Shortness of the conjunctive word (which is monomorphemic and monosyllabic) and the dominance of the generally conjunctive function favours the spread of *et* in almost every type of Estonian subordinate clause.

